S&PA

ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2013, 7.2.
Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

OBSAH:

Metodologický seriál :

RITOMSKÝ Alojz: *Spracovanie kategorizovaných dát pomocou PSPP* 383

Teoreticko – analytické štúdie:

MURGAŠ Milan: *Bariéry rastu kvality služieb vysokoškolského vzdelávania v Slovenskej republike (Analýza súčasného stavu a návrhy riešení)* 403

KONEČNÝ Stanislav: *Analýza procesu zmeny (na príklade komunálnej reformy v SR)* 416

LYSÝ Jozef: *Pasca racionality: kríza verejných autorít a pamäť v politickej reflexii na Slovensku* 433

MACKOVÁ Zdenka: *Peniaze v živote človeka* 449

BRODEK Peter, TICHÁ Karolína: *Komparácia odborových centrál v Českej republike a Bulharsku* 477

ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2013, 7.2, ss. 383-402

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

Spracovanie kategorizovaných dát pomocou PSPP[1]

Alojz Ritomský

Kľúčové slová:

PSPP, dichotomické a polytomické premenné, štatistické procedúry, frekvenčné a kontingenčné tabuľky, štatistiky.

Kontaktné údaje:

Doc. PhDr. Alojz Ritomský, PhD., Paneurópska vysoká škola v Bratislave, Fakulta psychológie,
Tematínska ulica č. 10, 821 08 Bratislava,
tel. +421 904 898 383,
e-mail: a.ritomsky@gmail.com

Abstrakt:

PSPP ako slobodná alternatíva vlastníckeho programu SPSS umožňuje efektívne elementárne spracovanie dát. V príspevku prezentujeme štatistické procedúry systému PSPP spolu so syntaxovými príkazmi (FREQUENCIES, DESCRIPTIVES and CROSSTABS) a špecifickými vybranými podpríkazmi, ktoré aplikujeme v typických výskumníckych úlohách na konkrétne dáta. Pozornosť je zameraná na spracovanie kategorizovaných dát, ktoré umožňuje odpovedať na výskumné otázky, či hypotézy vzťahového alebo komparačného typu. Všetky poznatky a zručnosti, ktoré výskumník získa v prezentovanom spôsobe spracovania kategorizovaných dát s použitím systému PSPP možno plne uplatniť aj v práci s SPSS.

Úvod

Analýza kategorizovaných dát je v sociálnovednom empirickom výskume bežnou činnosťou. Štandardne sa pritom používa štatistický systém SPSS. Pre výskumníkov - začiatočníkov, pre študentov sociálnych vied, ktorí nemajú k dispozícii tento štatistický systém odporúčame použiť slobodný software PSPP (pozri Ritomský, 2012). V tomto prí-

[1] Tento článok je súčasťou riešenia výskumného projektu APVV-0752-12 "Monitoring latentnej kriminality a viktimologickej situácie na Slovensku".

spevku si ukážeme, ako v kvantitatívnom výskume možno celkom efektívne uskutočniť štatistickú deskripciu dát. Úlohy spracovania kategorizovaných dát vychádzajú s požiadaviek kvantitatívneho výskumu, z dvoch základných typov výskumných otázok a hypotéz: väčšinu výskumných otázok môžeme rozčleniť na otázky komparačné (rozdielové) a na otázky vzťahové (a kauzálne). Toto bude pre nás predstavovať meritórne východisko spracovania dát.

Štatistická deskripcia môže slúžiť v postupoch exploračných i verifikačných. Pokiaľ ide o kategorizovanú premenné, o ktorých tu bude reč, môžu byť dichotomické (binomické) alebo polytomické. Základy spracovania kategorizovaných dát budeme prezentovať postupne od jednoduchších k zložitejším situáciám.

So systémom PSPP môžeme komunikovať pomocou dialógových boxov, alebo formou syntaxových príkazov. Druhý spôsob je pre rozsiahlejšiu analýzu vhodnejší, je efektívnejší a ponúka viac podpríkazov než obsahujú dialógové boxy. PSPP syntaxové príkazy po tom, čo do nich vložíme adekvátne počítačové mená premenných môžeme spustiť a získať požadované výstupy.

V každom spracúvaní dát je nutné v prvom kroku uskutočniť prvostupňové triedenie a zoznámiť sa so stavom, charakterom a rozdelením premenných. Po ňom nasleduje práca s tabuľkami druhého stupňa triedenia. Jednoduchšia je práca s dichotomickými premennými. Môže nám ísť o vzťahovú alebo o komparačnú analýzu. Pokračovať môžeme treťostupňovým triedením, ktoré môže prerásť do empirickej typológie. Analogicky môžeme tematizovať prácu s polytomickými premennými. Môžeme spracovať dáta s cieľom odhaliť vzťahy medzi premennými, alebo môžeme súbor rozdeliť na podsúbory, ktoré medzi sebou porovnávame. S touto logikou sme spracovali látku o tom, ako spracovať v sociálnom výskume kategorizované dáta pomocou systému PSPP.

1. Prvostupňové triedenie dichotomických premenných

Zoberme niekoľko dichotomických premenných. Napríklad:

pohlavie – pohl (počítačový názov)
Muž - 1
Žena - 2.

Sedem ukazovateľov (dichotomických premenných) obľúbenosti mäsitých jedál:
hovädzie - m1
bravčové - m2
teľacie - m3
jahňacie - m4
hydina - m5
zverina - m6
ryby - m7
s hodnotami (variantami)
nemám rád/rada - 0
mám rád/rada - 100.
PSPP-príkaz tvorby frekvenčných tabuliek (tabuľky 1.1 až 1.4 predstavujú časť z nich):

```
FREQUENCIES
/VARIABLES= pohl dm1 dm2 dm3 dm4 dm5 dm6 dm7
/STATISTICS=NONE.
```

Výstup:

Tab. 1.1: Skladba podľa pohlavia

Value Label	*Value*	*Frequency*	*Percent*	*Valid Percent*	*Cum Percent*
muži	1	489	48,22	48,22	48,22
ženy	2	525	51,78	51,78	100,00
Total		1014	100,0	100,0	

Tab. 1.2: Skladba podľa obľúbenosti hovädzieho mäsa

Value Label	*Value*	*Frequency*	*Percent*	*Valid Percent*	*Cum Percent*
nemám rád/rada	,00	360	35,50	35,50	35,50
mám rád/rada	100,00	654	64,50	64,50	100,00
Total		1014	100,0	100,0	

Tab. 1.3: Skladba podľa obľúbenosti bravčového mäsa

Value Label	*Value*	*Frequency*	*Percent*	*Valid Percent*	*Cum Percent*
nemám rád/rada	,00	163	16,07	16,07	16,07
mám rád/rada	100,00	851	83,93	83,93	100,00
Total		1014	100,0	100,0	

Tab. 1.4: Skladba podľa obľúbenosti rybieho mäsa

Value Label	*Value*	*Frequency*	*Percent*	*Valid Percent*	*Cum Percent*
nemám rád/rada	,00	156	15,38	15,38	15,38
mám rád/rada	100,00	858	84,62	84,62	100,00
Total		1014	100,0	100,0	

2. Hierarchia dichotomických premenných

PSPP-príkaz tvorby tabuľky (2.1), ktorá zobrazuje hierarchiu obľúbenosti mäsitých jedál:

```
DESCRIPTIVES
VARIABLES=dm1 dm2 dm3 dm4 dm5 dm6 dm7
/STATISTICS=MEAN MIN MAX
   /SORT=MEAN (D).
```

Podpríkaz **STATISTICS=MEAN MIN MAX**, vďaka tomu, že sme použili kódovanie odpovedí spôsobom 0 a 100, výpočtom priemernej hodnoty (MEAN) v skutočnosti ponúka percentuálny podiel pozitívnych odpovedí (s kódom 100). Podpríkaz **SORT=MEAN (D)** nám vo výstupnej tabuľke zabezpečí hierarchiu premenných.

Výstup:

Tab. 2.1: Hierarchia obľúbenosti vybraných druhov mäsa

Variable	*N*	*Mean*	*Minimum*	*Maximum*
hydina	1014	95,96	,00	100,00
ryby	1014	84,62	,00	100,00
bravčové mäso	1014	83,93	,00	100,00
hovädzie mäso	1014	64,50	,00	100,00
teľacie mäso	1014	61,34	,00	100,00
zverina	1014	48,82	,00	100,00
jahňacie mäso	1014	39,35	,00	100,00

3. Druhostupňové triedenie dichotomických premenných

3.1 Druhostupňové triedenie dichotomických premenných – vzťahy

Druhostupňové triedenie participantov znamená klasifikáciu podľa dvoch kritérií. Ak máme osem dichotomických premenných s rovnakým postavením, môžeme z nich vytvoriť 28 párov, čiže môžeme riešiť 28 úloh vzťahu medzi dvomi premennými.

Ukážme si najprv len časť z tohto množstva úloh. Nech nás zaujíma odpoveď na otázku "Ako súvisí pohlavie s obľúbenosťou mäsitých jedál?".

Jednotlivé kroky v hľadaní odpovede:

3.1.1 Druhostupňové triedenie dichotomických premenných - početnosti

PSPP-príkaz tvorby siedmych tabuliek (tabuľky 3.1.1.1 až 3.1.1.3 predstavujú časť z nich), ktoré zobrazujú početnosti v triedach tvorených dvojicou dichotomických premenných:

```
CROSSTABS
/TABLES=dm1 dm2 dm3 dm4 dm5 dm6 dm7  BY pohl
/CELLS= COUNT.
```

Podpríkaz CELLS= **COUNT** zabezpečuje výpočet početností.

Výstup:

Tab. 3.1.1.1: Dvojrozmerné rozdelenie početností: hovädzie mäso * pohlavie [count].

hovädzie mäso	*Pohlavie*		*Total*
	muž	*žena*	
nemám rád/rada	124,00	236,00	360,00
mám rád/rada	365,00	289,00	654,00
Total	489,00	525,00	1014,00

Tab. 3.1.1.2: Dvojrozmerné rozdelenie početností: bravčové mäso * pohlavie [count].

bravčové mäso	*Pohlavie*		*Total*
	muž	*žena*	
nemám rád/rada	43,00	120,00	163,00
mám rád/rada	446,00	405,00	851,00
Total	489,00	525,00	1014,00

Tab. 3.1.1.3: Dvojrozmerné rozdelenie početností: ryby * pohlavie [count].

Ryby	*Pohlavie*		*Total*
	muž	*žena*	
nemám rád/rada	80,00	76,00	156,00
mám rád/rada	409,00	449,00	858,00
Total	489,00	525,00	1014,00

3.1.2. Druhostupňové triedenie dichotomických premenných - celkové percentá

PSPP-príkaz tvorby tabuliek tabuľky (3.1.2.1 až 3.1.2.3 predstavujú časť z nich), ktoré zobrazujú celkové percentá v triedach tvorených dvojicou dichotomických premenných:

```
CROSSTABS
/TABLES=dm1 dm2 dm3 dm4 dm5 dm6 dm7  BY pohl
   /CELLS= TOTAL.
```

Podpríkaz CELLS= **TOTAL** zabezpečuje výpočet celkových percent.

Výstup:

Tab. 3.1.2.1: Dvojrozmerné rozdelenie percent: hovädzie mäso * pohlavie [total %].

hovädzie mäso	*Pohlavie*		*Total*
	muž	*žena*	
nemám rád/rada	12,23%	23,27%	35,50%
mám rád/rada	36,00%	28,50%	64,50%
Total	48,22%	51,78%	**100,00%**

Tab. 3.1.2.2: Dvojrozmerné rozdelenie percent: bravčové mäso * pohlavie [total %].

bravčové mäso	*Pohlavie*		*Total*
	muž	*žena*	
nemám rád/rada	4,24%	11,83%	16,07%
mám rád/rada	43,98%	39,94%	83,93%
Total	48,22%	51,78%	**100,00%**

Tab. 3.1.2.3: Dvojrozmerné rozdelenie percent: ryby * pohlavie [total %].

ryby	*Pohlavie*		*Total*
	muž	*žena*	
nemám rád/rada	7,89%	7,50%	15,38%
mám rád/rada	40,34%	44,28%	84,62%
Total	48,22%	51,78%	**100,00%**

3.1.3. Výpočet sily a orientácie štatistickej závislosti medzi dvomi dichotomickými premennými

Silu a orientáciu štatistickej závislosti bežne meriame koeficientom Phi.

PSPP-príkaz tvorby tabuliek (tabuľky 3.1.3.1 až 3.1.3.3 predstavujú časť z nich), ktoré zobrazujú hodnoty koeficientu sily a smeru štatistickej závislosti v štvorpolnej (tetrachorickej) tabuľke:

```
CROSSTABS
 /TABLES=dm1 dm2 dm3 dm4 dm5 dm6 dm7  BY pohl
 /FORMAT= NOTABLES/STATISTIC=PHI.
```

Podpríkaz STATISTIC=**PHI** zabezpečuje výpočet koeficientov Phi.

Výstup:

Tab. 3.1.3.1: Koeficient štatistickej závislosti: hovädzie mäso * pohlavie

Category	*Statistic*	*Value*
Nominal by Nominal	***Phi***	**,20**
	Cramer's V	,20
N of Valid Cases		1014

Tab. 3.1.3.2: Koeficient štatistickej závislosti: bravčové mäso * Pohlavie

Category	*Statistic*	*Value*
Nominal by Nominal	***Phi***	**,19**
	Cramer's V	,19
N of Valid Cases		1014

Tab. 3.1.3.3: Koeficient štatistickej závislosti: ryby * pohlavie

Category	*Statistic*	*Value*
Nominal by Nominal	***Phi***	**,03**
	Cramer's V	,03
N of Valid Cases		1014

3.1.4. Výpočet adjustovaných reziduí

O podiele jednotlivých kategórií na celkovej sile štatistickej závislosti vypovedajú tzv. adjustované reziduá

PSPP-príkaz tvorby tabuliek (tabuľky 3.1.4.1 až 3.1.3.3 predstavujú časť z nich), ktoré zobrazujú adjustované reziduá v triedach tvorených dvojicou dichotomických premenných:

```
CROSSTABS
  /TABLES=dm1 dm2 dm3 dm4 dm5 dm6 dm7  BY pohl
  /CELLS= ASRESID.
```

Podpríkaz CELLS= **ASRESID** zabezpečuje výpočet adjustovaných reziduí.

Výstup:

Tab. 3.1.4.1: Adjustované reziduá: hovädzie mäso * pohlavie [adj. resid.].

	Pohlavie	
hovädzie mäso	*muž*	*žena*
nemám rád/rada	-6,52	6,52
mám rád/rada	6,52	-6,52

Tab. 3.1.3.2: Adjustované reziduá: bravčové mäso * pohlavie [adj. resid.]

	Pohlavie	
hovädzie mäso	*muž*	*žena*
nemám rád/rada	-6,52	6,52
mám rád/rada	6,52	-6,52

...

Tab. 3.1.3.3: Adjustované reziduá: ryby * pohlavie [adj. resid.].

	Pohlavie	
ryby	*muž*	*žena*
nemám rád/rada	,83	-,83
mám rád/rada	-,83	,83

PSPP-príkazy tvorby dvadsať jeden zo spomínaných dvadsať osem tabuliek, ktoré zobrazujú charakteristiky vzťahov dvojíc dichotomických premenných:

```
CROSSTABS
/TABLES=dm1 by dm2
/TABLES=dm1 by dm3
/TABLES=dm1 by dm4
/TABLES=dm1 by dm5
/TABLES=dm1 by dm6
/TABLES=dm1 by dm7
/TABLES=dm2 by dm3
/TABLES=dm2 by dm4
/TABLES=dm2 by dm5
/TABLES=dm2 by dm6
/TABLES=dm2 by dm7
```

```
/TABLES=dm3 by dm4
/TABLES=dm3 by dm5
/TABLES=dm3 by dm6
/TABLES=dm3 by dm7
/TABLES=dm4 by dm5
/TABLES=dm4 by dm6
/TABLES=dm4 by dm7
/TABLES=dm5 by dm6
/TABLES=dm5 by dm7
/TABLES=dm6 by dm7
   /CELLS= TOTAL.
```

```
CROSSTABS
/TABLES=dm1 by dm2
/TABLES=dm1 by dm3
/TABLES=dm1 by dm4
/TABLES=dm1 by dm5
/TABLES=dm1 by dm6
/TABLES=dm1 by dm7
/TABLES=dm2 by dm3
/TABLES=dm2 by dm4
/TABLES=dm2 by dm5
/TABLES=dm2 by dm6
/TABLES=dm2 by dm7
/TABLES=dm3 by dm4
/TABLES=dm3 by dm5
/TABLES=dm3 by dm6
/TABLES=dm3 by dm7
/TABLES=dm4 by dm5
/TABLES=dm4 by dm6
/TABLES=dm4 by dm7
/TABLES=dm5 by dm6
/TABLES=dm5 by dm7
/TABLES=dm6 by dm7
/FORMAT= NOTABLES
   /STATISTIC=PHI.
```

```
CROSSTABS
/TABLES=dm1 by dm2
/TABLES=dm1 by dm3
/TABLES=dm1 by dm4
/TABLES=dm1 by dm5
/TABLES=dm1 by dm6
/TABLES=dm1 by dm7
/TABLES=dm2 by dm3
/TABLES=dm2 by dm4
/TABLES=dm2 by dm5
/TABLES=dm2 by dm6
/TABLES=dm2 by dm7
/TABLES=dm3 by dm4
/TABLES=dm3 by dm5
/TABLES=dm3 by dm6
/TABLES=dm3 by dm7
/TABLES=dm4 by dm5
/TABLES=dm4 by dm6
/TABLES=dm4 by dm7
/TABLES=dm5 by dm6
/TABLES=dm5 by dm7
```

```
/TABLES=dm6 by dm7
/CELLS= ASRESID.
```

3.2. Druhostupňové triedenie dichotomických premenných - komparácia

Ako sme už vyššie uviedli, druhostupňové triedenie participantov znamená klasifikáciu podľa dvoch kritérií. Ak máme dichotomické premenné s nerovnakým postavením, totiž, ak jedna z dvojice premenných vymedzuje dve skupiny participantov (nezávislá premenná), u ktorých chceme porovnať distribúcie podľa druhej (závisle premennej) klasifikáciu použijeme na komparačné ciele.

Zoberme ako nezávislú premennú pohlavie a za závisle premenné, premenné o obľúbenosti druhov mäsa. Máme 14 párov, čiže môžeme riešiť 7 úloh o **komparácii** dvoch skupín (v tomto prípade mužov a žien) z hľadiska obľúbenosti druhov jedál.

Načrtneme jednotlivé kroky v zisťovaní výsledkov komparácie.

3.2.1. Druhostupňové triedenie dichotomických premenných - stĺpcové percentá

PSPP-príkaz tvorby siedmych tabuliek (tabuľky 3.2.1.1 až 3.2.1.3 predstavujú časť z nich), ktoré zobrazujú percentá v stĺpcoch tabuľky dvojice dichotomických premenných:

```
CROSSTABS
/TABLES=dm1 dm2 dm3 dm4 dm5 dm6 dm7  BY pohl
/CELLS= COLUMN.
```

Podpríkaz CELLS= **COLUMN** zabezpečuje výpočet percent v stĺpcoch.

Výstup:

Tab.3.2.1.1: Komparácia distribúcií: hovädzie * pohlavie [column %].

hovädzie	*Pohlavie*		*Total*
	muži	*ženy*	
mám veľmi rád/a	29,45%	14,86%	21,89%
mám celkom rád/a	45,19%	40,19%	42,60%
nemám veľmi rád/a	19,22%	29,90%	24,75%
vôbec nemám rád/a	6,13%	15,05%	10,75%
Total	**100,00%**	**100,00%**	**100,00%**

Tab. 3.2.1.2: Komparácia distribúcií: bravčové * pohlavie [column %].

bravčové	*Pohlavie*		*Total*
	muži	*ženy*	
mám veľmi rád/a	46,63%	24,76%	35,31%
mám celkom rád/a	44,58%	52,38%	48,62%
nemám veľmi rád/a	6,95%	18,10%	12,72%
vôbec nemám rád/a	1,84%	4,76%	3,35%
Total	**100,00%**	**100,00%**	**100,00%**

Tab. 3.2.1.3: Komparácia distribúcií: ryby * pohlavie [column %].

ryby	*Pohlavie*		*Total*
	muži	*ženy*	
mám veľmi rád/a	46,11%	46,48%	46,30%
mám celkom rád/a	37,70%	39,05%	38,40%
nemám veľmi rád/a	11,89%	9,52%	10,66%
vôbec nemám rád/a	4,30%	4,95%	4,64%
Total	**100,00%**	**100,00%**	**100,00%**

3.2.2 Výpočet veľkosti rozdielu distribúcií

Ukazovateľom veľkosti celkového rozdielu distribúcií môže byť koeficient štatistickej závislosti - Cramerovo V. Vypočítame ho rovnako ako to uvádza subkapitola 3.1.3.

3.2.3 Výpočet adjustovaných reziduí

Ukazovateľmi podielu jednotlivých kategórií na celkovom rozdiele distribúcií môžu byť hodnoty adjustovaných reziduí. Vypočítame ich rovnako ako to uvádza subkapitola 3.1.4.

4. Viacstupňové triedenie dichotomických premenných

PSPP-príkaz tvorby frekvenčnej kontingenčnej tabuľky tretieho stupňa triedenia (4.1):

```
CROSSTABS
  /TABLES=dm1  BY dm2  BY dm3
  /CELLS= COUNT.
```

Výstup:

Tab. 4.1: Frekvenčná tabuľka tretieho stupňa: hovädzie mäso * bravčové mäso * teľacie mäso [count].

teľacie mäso	*hovädzie mäso*	*bravčové mäso*		*Total*
		nemám rád/rada	*mám rád/rada*	
nemám rád/rada	*nemám rád/rada*	102,00	140,00	242,00
	mám rád/rada	21,00	129,00	150,00
Total		123,00	269,00	392,00
mám rád/rada	*nemám rád/rada*	23,00	95,00	118,00
	mám rád/rada	17,00	487,00	504,00
Total		40,00	582,00	622,00

5. Empirická typológia

Komplex príkazov, ktoré vytvoria novú premennú s variantami typov obľúbenosti mäsitých jedál:

```
compute typ_ob=9.
if (dm1= 100 and dm2= 100   and dm3= 100 )typ_ob = 1.
if (dm1= 0   and dm2= 100   and dm3= 0   )typ_ob = 2.
if (dm1= 100 and dm2= 100   and dm3= 0   )typ_ob = 3.
if (dm1= 0   and dm2= 0     and dm3= 0   )typ_ob = 4.
if (dm1= 0   and dm2= 100   and dm3= 100 )typ_ob = 5.
missing value typ_ob(9).
```

```
variable label typ_ob
"Obľúbenosť druhov mäsa".
```

```
value label typ_ob
1 "hovädzie, bravčové, teľacie"
2 "bravčové"
3 "hovädzie, bravčové"
4 "ani jedno"
```

6. Polytomická premenná

PSPP-príkaz tvorby frekvenčných tabuľky (6.1):

```
FREQUENCIES
   VARIABLES=typ_ob.
```

Výstup:

Tab. 6.1: Skladba typológie obľúbenosti druhov mäsa

Value Label	*Value*	*Frequency*	*Percent*	*Valid Percent*	*Cum Percent*
hovädzie, bravčové, teľacie	1,00	487	48,03	51,10	51,10
bravčové	2,00	140	13,81	14,69	65,79
hovädzie, bravčové	3,00	129	12,72	13,54	79,33
ani jedno	4,00	102	10,06	10,70	90,03
bravčové, teľacie	5,00	95	9,37	9,97	100,00
	9,00	61	6,02	Missing	
Total		1014	100,0	100,0	

7. Komparácia distribúcií polytomických premenných

Komparácia distribúcií premenných s neusporiadanými kategóriami (nominálnych premenných) .

PSPP-príkaz tvorby kontingenčnej tabuľky (7.1), ktorá zobrazuje percentá v stĺpcoch:

```
CROSSTABS
/TABLES=typ_ob  BY pohl
/CELLS= COLUMN.
```

Výstup:

Tab. 7.1: Typológia obľúbenosti druhov mäsa podľa pohlavia: obľúbenosť druhov mäsa * pohlavie [column %].

Obľúbenosť druhov mäsa	*Pohlavie*		*Total*
	muž	*žena*	
hovädzie, bravčové, teľacie	60,68%	41,67%	51,10%
bravčové	10,36%	18,96%	14,69%
hovädzie, bravčové	14,38%	12,71%	13,54%
ani jedno	5,71%	15,63%	10,70%
bravčové, teľacie	8,88%	11,04%	9,97%
Total	**100,00%**	**100,00%**	**100,00%**

PSPP-príkaz tvorby tabuľky štatistík (7.2), ktorá zobrazuje hodnotu Cramerovho V.

```
CROSSTABS
/TABLES=typ_ob  BY pohl
/STATISTIC= PHI.
```

Výstup:

Tab. 7.2: Koeficient štatistickej závislosti (korelačná miera veľkosti rozdielu distribúcií): obľúbenosť druhov mäsa * pohlavie

Category	*Statistic*	*Value*
Nominal by Nominal	*Phi*	,23
	Cramer's V	,23
N of Valid Cases		953

PSPP-príkaz tvorby tabuľky (7.3), ktorá zobrazuje adjustované reziduá:

```
CROSSTABS
/TABLES=typ_ob  BY pohl
/CELLS=  ASRESID.
```

Výstup:

Tab. 7.3: Adjustované reziduá: obľúbenosť druhov mäsa * pohlavie [adj. resid.].

Obľúbenosť druhov mäsa	*Pohlavie*		*Total*
	muž	*žena*	
hovädzie, bravčové, teľacie	5,87	-5,87	,00
bravčové	-3,75	3,75	,00
hovädzie, bravčové	,75	-,75	,00
ani jedno	-4,95	4,95	,00
bravčové, teľacie	-1,11	1,11	,00
Total			

Hodnoty adjustovaných reziduí môžeme vizualizovať pomocou znamienok "+" a "-".

Substitúcia hodnôt adjustovaných reziduí znamienkami (tab. 7.4).

Pravidlá priraďovania znamienok:

3,20 a viac	+++	
2,58 až 3,20	++	
1,96 až 2,58	+	
-1,96 až 1,96		0
-2,58 až -1,96	-	

-3,20 až -2,58 --
-3,20 a menej ---

Tab. 7.4: Znamienková schéma: obľúbenosť druhov mäsa * pohlavie [znamienková schéma].

Obľúbenosť druhov mäsa	*Pohlavie*	
	muž	*žena*
hovädzie, bravčové, teľacie	+++	---
bravčové	---	+++
hovädzie, bravčové	0	0
ani jedno	---	+++
bravčové, teľacie	0	0

PSPP-príkaz tvorby tabulky (7.5), ktorá zobrazuje percentá v stĺpcoch tabuľky:

```
CROSSTABS
/TABLES=typ_ob  BY vzdel
/CELLS= COLUMN.
```

Výstup:

Tab. 7.5: Typológia obľúbenosti druhov mäsa podľa vzdelania: obľúbenosť druhov mäsa * vzdelanie [column %].

Obľúbenosť druhov mäsa	*Vzdelanie*		
	základné	*vyučený, stredošk. bez maturity*	*stredoškolské s maturit*
hovädzie, bravčové, teľacie	46,31%	56,02%	50,21%
bravčové	16,26%	13,66%	14,23%
hovädzie, bravčové	18,23%	12,27%	10,88%
ani jedno	9,36%	9,03%	13,39%
bravčové, teľacie	9,85%	9,03%	11,30%
Total	**100,00%**	**100,00%**	**100,00%**

PSPP-príkaz tvorby tabuľky štatistík (7.6), ktorá zobrazuje hodnotu Cramerovho V.

```
CROSSTABS
/TABLES=typ_ob  BY vzdel
/STATISTIC= PHI.
```

Výstup:

Tab. 7.6: Koeficient štatistickej závislosti (korelačná miera veľkosti rozdielu distribúcií): obľúbenosť druhov mäsa * vzdelanie

Category	*Statistic*	*Value*
Nominal by Nominal	*Phi*	,14
	Cramer's V	,08
N of Valid Cases		953

PSPP-príkaz tvorby tabuľky (7.7), ktorá zobrazuje adjustované reziduá:

```
CROSSTABS
/TABLES=typ_ob  BY vzdel
/CELLS=  ASRESID.
```

Výstup:

Tab. 7.7: Adjustované reziduá: obľúbenosť druhov mäsa * vzdelanie [adj. resid.].

Obľúbenosť druhov mäsa	*Vzdelanie*				*Total*
	základné	*vyučený, stredošk. bez maturity*	*stredoškolské s maturitou*	*vysokoškolské*	
hovädzie, bravčové, teľacie	-1,54	2,76	-,32	-2,20	,00
bravčové	,71	-,82	-,23	,79	,00
hovädzie, bravčové	2,20	-1,04	-1,39	,79	,00
ani jedno	-,70	-1,52	1,55	1,35	,00
bravčové, teľacie	-,06	-,88	,79	,44	,00
Total					

Tab. 7.8: Znamienková schéma: obľúbenosť druhov mäsa * vzdelanie [znamienková schéma].

Obľúbenosť druhov mäsa	*Vzdelanie*			
	základné	*vyučený, stredošk. bez maturity*	*stredoškolské s maturitou*	*vysokoškolské*
hovädzie, bravčové, teľacie	0	++	0	--
bravčové	0	0	0	0
hovädzie, bravčové	++	0	0	0
ani jedno	0	0	0	0
bravčové, teľacie	0	0	0	0

8. Druhostupňové triedenie polytomických premenných - vzťahy

PSPP-príkaz tvorby tabuliek, ktoré zobrazujú **celkové percentá** v triedach tvorených dvojicou polytomických premenných:

```
CROSSTABS
/TABLES= typ_ob  BY vzdel
   /CELLS= TOTAL.
```

Podpríkaz CELLS= **TOTAL** zabezpečuje výpočet celkových percent.

Výstup:

Tab. 7.8: Dvojrozmerné rozdelenie percent: obľúbenosť druhov mäsa * vzdelanie [total %].

Obľúbenosť druhov mäsa	*Vzdelanie*				*Total*
	základné	*vyučený, stredošk. bez maturity*	*stredoškolské s maturitou*	*vysokoškolské*	
hovädzie, bravčové, teľacie	9,9	25,4 (++)	12,6	3,3 (--)	51,1
bravčové	3,5	6,2	3,6	1,5	14,7
hovädzie, bravčové	3,9 (++)	5,6	2,7	1,4	13,5
ani jedno	2,0	4,1	3,4	1,3	10,7
bravčové, teľacie	2,1	4,1	2,8	,9	10,0
Total	21,3	45,3	25,1	8,3	**100,0**

Záver

Snažili sme sa v príspevku ukázať, že súčasné parametre systému PSPP dovoľujú realizovať štandardné procedúry štatistického spracovania kategorizovaných dát v spoločenskovedných výskumoch. Zamerali sme sa na tvorbu štatistických tabuliek a výpočet vhodných štatistík. Výstupy možno ukladať vo formáte *.html. Príkazové súbory majú príponu *.sps, tak ako systém SPSS (v tomto štádiu vývoja systému PSPP odporúčame grafy tvoriť v Excely).

Všetky poznatky a zručnosti, ktoré výskumník získa v práci so systémom PSPP možno plne uplatniť aj v práci s SPSS. Konkrétne, všetky vyššie prezentované syntaxové príkazy spolu so všetkými použitými podpríkazmi možno bez úprav použiť aj v práci v systéme SPSS.

Literatúra:

Program PSPP 0.7.9
Retrieved from http://sourceforge.net/projects/pspp4windows/

PSPP Users' Guide. GNU PSPP Statistical Analysis Software Release 0.7.9-gb9d026.
Retrieved from http://heanet.dl.sourceforge.net/project/pspp4windows/pspp-user-manual.pdf

PSPP.
Retrieved from http://pspp.kiberpipa.org/wiki/doku.php?id=start

RITOMSKÝ, A.(2012). *PSPP ako nová alternatíva spracovania dát.* Sociálne a politické analýzy 2012, 6, 1, s. 1-16, Retrieved from http://sapa.ff.upjs.sk

What is free software?
Retrieved from http://www.gnu.org/philosophy/free-sw.html.en

ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2013, 7.2, ss. 403-415

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

Bariéry rastu kvality služieb vysokoškolského vzdelávania v Slovenskej republike (Analýza súčasného stavu a návrhy riešení)

Milan Murgaš

Kľúčové slová:

vysokoškolské vzdelávanie, služby vysokoškolského vzdelávania, kvalita služieb, hodnotenie kvality, akreditácia, systém financovania, bariéry rastu kvality, endogénne bariéry, exogénne bariéry

Kontaktné údaje:

Doc. Ing. Milan Murgaš, PhD.,
Assoc. Prof.
University of Scruton, PA
E-mail:
everest.murgas@gmail.com

Abstrakt:

Od zmeny spoločenského systému zaznamenali slovenské vysoké školy prudký vývoj, ktorý zmenil ich kvantitatívne a kvalitatívne charakteristiky. Prevažoval však extenzívny rast. Skromné výsledky boli dosiahnuté v oblasti zvyšovania kvality vzdelávania. Nasýtenie dopytu po vysokoškolskom vzdelávaní dostáva do popredia otázku kvality služieb vysokoškolského vzdelávania. Ak sa má zastaviť proces stagnácie a degradácie kvality služieb vysokoškolského vzdelávania, je nevyhnutné odstrániť bariéry jeho rastu. Mojim cieľom preto bolo analyzovať endogénne a exogénne bariéry rastu kvality vysokoškolského vzdelávania v Slovenskej republike. Následne na základe analýzy navrhnúť riešenia pre elimináciu týchto bariér. Výsledky analýzy spolu s navrhovanými riešeniami môžu byť užitočné pri prijímaní rozhodnutí na rôznych úrovniach riadenia vysokých škôl

„Ak múdri nebudú mať možnosť zabezpečiť stav spoločenskej usporiadanosti v štáte, potom žiadne plodné výsledky ľudského úsilia sa nedosiahnu“

Sun – c´

Úvod

Efektívne fungujúci systém prípravy a využitia ľudských zdrojov je jeden zo základných predpokladov spoločensko - ekonomického rozvoja. Jeho neoddeliteľnou súčasťou je vysokoškolské vzdelávanie. Preto je pochopiteľné, že problémy týkajúce sa fungovania a rozvoja vysokého školstva sú predmetom nielen spoločenskej diskusie. ale tiež odborných analýz.

V totalitnej spoločnosti boli vysoké školy súčasťou systému direktívneho byrokratického riadenia. Rozhodujúcu úlohu v tomto riadení zohrávala stranícka nomenklatúra. Reprezentantom štátnej správy vo vzťahu k vysokým školám bolo ministerstvo školstva. Ako ústredný orgán štátnej správy rozhodovalo ministerstvo o všetkých základných otázkach života vysokých škôl tým, že určovalo:

- *počty a sociálnu štruktúru prijatých študentov,*
- *obsah študijných programov a dĺžku štúdia,*
- *personálne obsadenie pedagogického zboru,*
- *organizačnú štruktúru škôl.*

Ministerstvo vymenúvalo akademických funkcionárov škôl a fakúlt. Prideľovalo finančné prostriedky. Financovanie bolo jedno zdrojové, plne napojené na štátny rozpočet.

V súvislosti so spoločenskými premenami vznikli na akademickej pôde značné očakávania týkajúce sa najmä zmeny postavenia vysokoškolského vzdelávania a jeho aktérov v spoločnosti. Predpokladalo sa, že vysoké školy budú svojou činnosťou viac vstupovať do rozhodnutí týkajúcich sa spoločensko-ekonomický procesov a že vysokoškolské vzdelanie bude hrať kľúčovú úlohu v rozvoji spoločnosti.

V máji 1990 bol schválený vysokoškolský zákon č. 172/1990 zb., ktorý vytvoril legislatívne podmienky pre transformáciu vysokých škôl na moderné samosprávne vzdelávacie inštitúcie. Zákonom boli vysokým školám prinavrátené akademické slobody v najširšom slova zmysle, odstránené ideologické záťaže, umožnené slobodné bádanie. Zákon zároveň vytvoril legislatívne predpoklady pre novú štruktúru vzdelávania umožnením bakalárskeho štúdia, ako obsahovo ucelenej časti vysokoškolského štúdia.

Je nesporné, že slovenské vysoké školstvo prešlo od roku 1989 prudkým vývojom, ktorý zmenil jeho kvantitatívne a kvalitatívne charakteristiky. S odstupom času je však možné konštatovať, že viaceré ciele boli splnené len čiastočne a niektoré vôbec. Vysoké ško-

ly zaznamenali hlavne extenzívny rast. Skromné výsledky boli dosiahnuté v oblasti zvyšovania kvality vzdelávania. V niektorých formách štúdia dokonca pozorujeme značný pokles kvality. Pri pokračovaní súčasného trendu hrozí slovenským vysokým školám úpadok a úplná strata schopnosti súťažiť s inými na globálnom trhu vysokoškolského vzdelávania. Preto považujem za nevyhnutné analyzovať prekážky, ktoré bránia zvyšovaniu kvality služieb vysokoškolského vzdelávania a navrhnúť riešenia na ich elimináciu. V podmienkach slovenského vysokého školstva možno definovať dve základné skupiny bariér rastu kvality: endogénne a exogénne.

1. Endogénne bariéry

Prvé slobodné demokratické voľby vytvorili podmienky pre naštartovanie ekonomickej transformácie. Jej cieľom bolo zmeniť dovtedajší model centrálne administratívne riadeného hospodárstva na trhovú ekonomiku. Touto transformáciou postupne prechádzali nielen klasické výrobné odvetvia, ale aj odvetvia služieb. Premena ekonomiky bola ukončená, čo sa formálne prejavilo aj v tom, že Slovenská republika bola prijatá do rôznych medzinárodných organizácií, napr. do OECD.

Aj sektor vysokých škôl sa nielen organizačne a obsahovo transformoval. *V sektore vysokých škôl však v minimálnej miere prebehla ekonomická transformácia.* Rozhodujúci počet vysokých škôl je naďalej závislý na dotáciách zo štátneho rozpočtu. Ukazuje sa, ako keby tento segment fungoval na princípoch, ktoré sú mimo trhovej ekonomiky. Prejavuje sa to v rôznych charakteristikách. Medzi najviditeľnejšie možno uviesť tieto:

1. Nedostatočná reakcia na neustále sa meniace potreby trhu práce. Vysoké školy vypúšťajú tisíce absolventov, ktorí sa bezprostredne po skončení buď hlásia na úradoch práce, alebo sa zamestnajú na pozícii nezodpovedajúcej ich kvalifikácii, či si hľadajú prácu v zahraničí. Posledné roky potvrdzujú negatívny trend dynamicky sa zvyšujúceho počtu absolventov vysokých škôl nenachádzajúcich prácu.

2. Nízky objem vedecko-technických poznatkov a inovácii produkovaných vysokými školami. Odhaduje sa, že len 3% z celkového objemu vedecko-technických poznatkov a inovácií pochádza z vysokých škôl. Táto skutočnosť negatívne ovplyvňuje aj finančnú pozíciu škôl, pretože ich nepriamo tlačí do zvyšovania počtu študentov, ktorí sú hlavným zdrojom štátnych dotácií a školného.

3. Uzavretosť akademického prostredia a nízka úroveň difúzie medzi vysokoškolským sektorom a spoločenskou praxou. Kritická masa pedagogických a výskumných pracovníkov počas celého profesionálneho života zotrváva na akademickej pôde. Nepo-

zná reálne potreby praxe a tak sa stáva, že ich teoretické výstupy namiesto predstihu pred praxou, túto prinajlepšom len reflektujú a prinajhoršom majú za ňou časový posun. Túto uzavretosť podporuje aj prekonaný systém udeľovania vedecko-pedagogických hodností, ktorý bráni intenzívnejšiemu pôsobeniu odborníkov z praxe na akademickej pôde.

4. V trhovej ekonomike zákazník kupuje výrobky a služby na základe posúdenia ich kvality a ceny. Pokiaľ ide o vysokoškolské vzdelávanie, ktoré nefunguje na princípoch trhovej ekonomiky, vzniká nevyhnutná potreba objektívneho hodnotenia kvality iným subjektom ako je trh. V našim podmienkach ba mala túto funkciu plniť akreditačná komisia. Musela by však spĺňať predpoklady objektívnosti, nezávislosti a jej členovia by nesmeli byť v konflikte záujmov. Zatiaľ takáto komisia k dispozícii nie je.

Na rast kvality poskytovaných služieb vysokoškolského vzdelávania. má v negatívnom zmysle priamy vplyv *množstvo detašovaných pracovísk*. Ešte pred štyrmi rokmi fungovalo v Slovenskej republike viac ako sto detašovaných pracovísk. V súčasnosti je ich 35. Detašované pracoviská často sídlia v priestoroch, ktoré nezodpovedajú pedagogicko technologickým požiadavkám. To znamená, že tieto priestory nie sú vybavené počítačovou technikou, študijnou literatúrou, internetom, didaktickou technikou. Výučba nie je zabezpečovaná na požadovanej personálnej úrovni. Štúdium prebieha prostredníctvom výučby cez víkend, resp. cez tzv. blokové jedno, dvoj týždňové konzultácie.

V akademických kruhoch je všeobecne známe, že je značný rozdiel medzi kvalitou denného a externého štúdia na detašovaných pracoviskách, a že externé štúdium na detašovaných pracoviskách vedie k znižovaniu kvality vzdelávania. Absolventi oboch foriem štúdia dostanú rovnaký diplom, ktorý však reprezentuje rozdielnu kvalitu vzdelávacieho produktu. Táto nekvalita sa potom prenáša cez trh práce do konkrétnych pracovných pozíciách v súkromnom, ale najmä verejnom sektore.

Tab. 1. Vývoj počtu študentov slovenských vysokých škôl.

Rok	Počet študentov
2003	125 798
2005	141 549
2006	161 360
2011	197 281
2014	169 301

Zdroj: Štatistická ročenka školstva.

V dôsledku značného (podľa môjho názoru neopodstatneného) nárastu kapacity a počtov študujúcich, došlo k dvom javom ktoré by sme mohli nazvať ako *choroba prehnaného rastu a vyvolaný dopyt.* Pre ilustráciu uvádzam, ako sa vyvíjala kapacita a počty študentov slovenských vysokých škôl.

Za obdobie jedenásť rokov (2003 – 2014) sa počet študentov zvýšil o 35 %, čo je značný nárast. Dramaticky však rástol najmä počet externých študentov.

Tab. 2. Vývoj počtu externých študentov slovenských vysokých škôl.

Rok	Počet externých študentov	Počet fakúlt
1990	9434	39
2003	125 798	
2005	141 549	90
2006	161 360	
2011	197 281	
2014	169 301	126

Zdroj: Štatistická ročenka školstva.

Za obdobie dvadsať jeden rokov /1990 – 2011/ vzrástol počet externých študentov viac ako šesťnásobne. Počet kulminoval v r. 2011. Potom sa postupne znižoval v dôsledku rušenia detašovaných pracovísk vysokých škôl. Dynamicky sa zvyšovala aj kapacita vysokých škôl. Celkový nárast študentov a kapacity, ale najmä prudký nárast externých študentov je rozporuplný.

Na jednej strane je pozitívne, že sa zvýšil počet vysokoškolsky vzdelaných ľudí. Na druhej strane sa prudký nárast prejavil na zmene pomeru denných a externých študentov na jednotlivých vysokých školách, čo malo vplyv na zníženie kvality štúdia. V niektorých rokoch nebolo výnimkou, že na niektorých verejných vysokých školách prevyšoval počet externých študentov, počet denných študujúcich. V súkromných vysokých školách sa tento negatívny trend prejavil ešte výraznejšie. Aj keď nie je jednoduché objektívne posúdiť kvalitu externého štúdia, je možné sa domnievať, že kvalita poskytnutého a získaného vzdelania v externom štúdiu nedosahuje úroveň denného štúdia. Nie je dostačujúci priamy kontakt učiteľa a študenta, študijné programy nie sú dostatočne prepracované, výmera výučby je podstatne nižšia. Všetky tieto skutočnosti negatívne vplývajú na kvalitu výstupu pri externom štúdiu.

Značne sa zvyšujúcu kapacitu vysokých škôl bolo potrebné dotovať personálne. K špecifikám vysokého školstva však patrí okrem iného aj to, že príprava erudovaného vysokoškolského pedagóga, či vedeckého pracovníka nie je možná v priebehu niekoľkých rokov. Je to dlhoročný proces a jeho vynútené umelé skracovanie má na kvalitu vzdelávania fatálne

dôsledky. Odstraňovanie disproporcie medzi nárastom kapacity a potrebou jej personálnej saturácie na jednej strane, disponibilnou ponukou vysokoškolských učiteľov na strane druhej sa pragmaticky riešilo kombináciou troch procesov:

1. Prijímaním nových pracovníkov na pozície vysokoškolských učiteľov, ktorí by za podmienok normálneho rastu kapacity na tieto pozície nikdy neboli prijatí.

2. Skracovaním jednotlivých etáp vedecko-pedagogického rastu a obdobia medzi získavaním jednotlivých vedecko-pedagogických hodností.

3. Znižovaním kritérií na získanie vedecko-pedagogickej hodnosti.

Tieto procesy mali a doteraz majú negatívny vplyv na kvalitu personálneho zabezpečenia vzdelávacieho procesu. A keďže vo vzdelávaní má kľúčové postavenie pedagóg, takto odstraňovanie disproporcie vplývalo a vplýva negatívne na kvalitu služieb vysokoškolského vzdelávania. Aj po nastolení rovnováhy zotrvávajú na vysokých školách značné počty učiteľov, ktorí nespĺňajú kvalitatívne kritériá a „držia“ sa tam len v dôsledku rokmi budovaných interpersonálnych väzieb.

Ako rástla kapacita vysokých škôl, menila sa korelácia medzi ponukou vysokoškolského vzdelávania a dopytom po ňom. V určitom čase došlo k vyrovnaniu ponuky a dopytu v rovnovážnom bode. Keďže kapacita sa ďalej zvyšovala a školy mali záujem ju využívať naplno, začali ponúkať vzdelanie aj pre tie skupiny záujemcov, ktoré nedosahovali vedomostné parametre záujemcov v etape pred nasýtením dopytu. Tento jav by sme mohli nazvať ako vyvolaný dopyt po vysokoškolskom vzdelávaní. Vyvolaný dopyt negatívne vplýva na kvalitu vzdelávania, pretože na vysoké školy sú prijímaní absolventi stredných škôl, ktorí sem nepatria. Najvýraznejšie sa fenomén vyvolaného dopytu prejavuje na súkromných vysokých školách, kde je štúdium platené a kde je náročnosť na študenta neporovnateľne nižšia ako na verejných vysokých školách. S prehlbujúcim sa demografickým spádom, sa dá predpokladať, že pri súčasných trendoch bude vyvolaný dopyt nielen ďalej pretrvávať, ale aj prehlbovať negatívne pôsobenie na kvalitu služieb vysokoškolského vzdelávania.

2. Exogénne bariéry

Jeden z rozhodujúcich faktorov, ktorý ovplyvňuje zvyšovanie kvality služieb vysokoškolského vzdelávania je objektívne a nezávislé hodnotenie kvality. V podmienkach slovenského vysokého školstva by túto funkciu mala spĺňať Akreditačná komisia, poradný orgán

Vlády Slovenskej republiky . Samotná Akreditačná komisia /ďalej len AK/ svoje poslanie formuluje takto:
„Akreditačná komisia sleduje, posudzuje a nezávisle hodnotí kvalitu vzdelávacej, výskumnej, vývojovej, umeleckej a ďalšej tvorivej činnosti a napomáha jej zvyšovanie. Nezávislým hodnotením prispieva k zefektívneniu a zvýšeniu kvality poskytovaného vzdelania na vysokých školách.“ [1]

V súvislosti s objektívnym a nezávislým hodnotením kvality vystupuje pri akreditačnej komisii do popredia niekoľko otázok. Odpovede na ne, môžu potvrdiť alebo vyvrátiť schopnosť AK plniť úlohy, ktoré ona samotná deklaruje.

Nezávislé hodnotenie ,môže vykonávať len ten hodnotiaci subjekt, ktorý je aj sám nezávislý. *Je skutočne AK nezávislá?* Prvú pochybnosť o nezávislosti AK vzbudzuje už samotný proces jej kreovania. Podľa zákona o vysokých školách zriaďuje AK vláda ako svoj poradný orgán a schvaľuje jej štatút. Zákon AK zároveň vymedzuje jej štruktúru, keď hovorí: „ Najviac jedna tretina členov AK je z nevysokoškolských ustanovizní“. [2]

Druhá pochybnosť spočíva v personálnej štruktúre súčasne AK, ktorá sa však neodlišuje od tých predchádzajúcich. Z celkového počtu 21 členov je len jeden zo spoločenskej praxe, dvaja akademici zo zahraničia a jeden zo SAV. 17 členov pôsobí aktívne na slovenských vysokých školách. A tu sa dostávame ku koreňu veci. Členovia akreditačnej komisie, ktorí majú hodnotiť kvalitu vzdelávania vysokých škôl, sú v drvivej väčšine zamestnancami týchto vysokých škôl. V procese hodnotenia sa preto ocitajú v konflikte záujmov, spočívajúcom v dvoch protirečivých záujmoch. Hodnotiť objektívne kvalitu vzdelávania bez ohľadu na meno hodnotenej školy, alebo prihliadať pri hodnotení na inštitúciu, v ktorej je člen AK zamestnancom. Nechávam na posúdenie čitateľovi, ako sa tento konflikt v praxi rieši.

Tretia pochybnosť väzí v samotnom fungovaní AK. V platnom Štatúte AK v sú uvádzané skutočnosti, ktoré súvisia so zabezpečovaním činnosti komisie. „Úlohy spojené s organizačným a administratívno-technickým zabezpečením činnosti komisie a jej pracovných skupín plní sekretariát. Funkciu sekretariátu vykonáva organizačný útvar Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Tajomníkom komisie je vedúci zamestnanej organizačného útvaru ministerstva školstva.“ [3] Z uvedeného je zrejmé, že na fungovanie AK má vplyv ústredný orgán štátnej správy.

Vyššie uvedené skutočnosti nepotvrdzujú „samo“ deklaráciu AK o jej nezávislosti. Ak nie je AK nezávislá, nemôže hodnotiť nezávisle, ergo svojim hodnotením neprispieva k zefektívneniu a zvýšeniu kvality poskytovaného vzdelávania na vysokých školách. Že to tak naozaj je, potvrdzuje aj slovenská vysokoškolská realita, charakterizovaná okrem iného aj existenciou niektorých vysokých škôl, ktorých úroveň je zhodná s úrovňou lepších stredných škôl. Vysokých škôl, kde sa nepestuje veda, skôr pseudo veda. Prebujnenou štruktú-

[1] Pozri: Akreditačná komisia, poradný orgán Vlády Slovenskej republiky.
[2] Zákon 131/2002 Z. z. /o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov/, §. 81, ods. /1/ a /4/.
[3] Štatút Akreditačnej komisie, poradného orgánu Vlády Slovenskej republiky, čl. 3., ods. /1/ a /3/.

rou detašovaných pracovísk, výsledkom činnosti ktorých je nekvalitný absolvent. Aj tieto skutočnosti sú jedným z dôsledkov dlhoročného „nezávislého“ hodnotenia kvality vzdelávania Akreditačnou komisiou.

Ak má AK naozaj plniť svoje poslanie musí dôjsť k zásadným zmenám pri jej tvorbe, personálnej štruktúre a fungovaní. Ide najmä o tieto *zmeny*:

1. Akreditačná komisia môže naďalej plniť funkciou poradného orgánu vlády. Nemala by ju však zriaďovať vláda, ale po vzájomnej dohode, orgán akademickej samosprávy na republikovej úrovni.

   Je diskutabilné, či doterajšie vlády brali činnosť AK do úvahy pri svojich rozhodnutiach. Pokiaľ to vyhovovalo ich krátkodobým politickým cieľom, tak áno. V opačnom prípade vždy zvíťazil stranícko - politický egoizmus nad spoločenským záujmom. Typickým príkladom takejto praxe je vznik Univerzity J. Selyeho v Komárne. Vtedajšia AK konštatovala, že pre vznik tejto inštitúcie nie sú splnené personálne a materiálno-technické podmienky. Vtedajšia vláda M. Dzurindu však stanovisko AK komisie ignorovala a do NR SR dala návrh zákona o vzniku vyššie menovanej univerzity. Parlamentná koaličná väčšina zákon schválila a 1.januára 2004 univerzita vznikla.

2. Pedagogickí a výskumní pracovníci, ktorí sú zamestnancami niektorej zo slovenských vysokých škôl, by nemali byť členmi AK. Len tak sa dá odstrániť konflikt záujmov, ktorý zakladá reálnu možnosť závislého a neobjektívneho hodnotenia. Štruktúra AK by mohla byť takáto:

   - bývalí pedagogickí a vedeckí pracovníci slovenských vysokých škôl,
   - odborníci zo spoločenskej praxe /privátneho a verejného sektoru/,
   - pedagogickí a vedeckí pracovníci zahraničných vysokých škôl,
   - vedeckí pracovníci zo slovenských vedecko-výskumných inštitúcií.

3. Akreditačná komisia by sa nemala v procese hodnotenia zaoberať len vnútornou vzdelávacou činnosťou prebiehajúcej na danej škole, ale aj výstupmi z tejto činnosti v podobe absolventov.

   Hodnotená škola by mala preukázať schopnosť absolventov umiestniť sa na trhu práce a prezentovať najúspešnejších absolventov, ktorí dosiahli významné úspechy v spoločenskej praxi.

4. Nevyhnutnou podmienkou nezávislosti je autonómna finančná báza. AK komisia by preto mala náklady zo svojej činnosti pokrývať z vlastných príjmov. Tieto príjmy by sa tvorili z poplatkov, ktoré by jednotlivé vysoké školy mali platiť AK za vykonávanú evaluáciu a akreditáciu. Keďže však žijeme v slovenskej realite, ľahko by sa mohlo stať, že niektoré vysoké školy by o akreditáciu nemali záujem. Tomuto je možné predísť tým, že vo vysoko-

školskom zákone by bola stanovená povinnosť akreditácie /v určitých intervaloch/. Bez splnenia tejto povinnosti, by sa vysoká škola nemohla uchádzať o dotácie zo štátneho rozpočtu na jej činnosť.

Takto by sa odstránila jedna z vonkajších bariér rastu kvality služieb vysokoškolského vzdelávania.

Významnou bariérou zvyšovania kvality vysokoškolského vzdelávania je aj štát a to v dvoch smeroch:

1. Tým že nedostatočne plní svoju funkciu v strategickom riadení rozvoja sektora vysokých škôl.

2. Tým, že v personálnej politike štátnej a verejnej správy nepreferuje kvalitatívne predpoklady ale dáva prednosť iným kritériám.

Aj keď vysoké školy fungujú na princípoch samosprávy, neznamená to, že štát, ktorý je hlavným zdrojom finančných prostriedkov pre ich fungovanie, by sa mal vzdať aktívnej úlohy pri ich rozvoji. Táto úloha by mala spočívať predovšetkým v strategickom riadení, založenom na využívaní vedeckých poznatkov. Zdá sa však, akoby štát /reprezentovaný ministerstvom školstva, ale nielen ním/ v tejto oblasti zlyhával.

Keďže verejné zdroje sú obmedzené, štát by pri ich vynakladaní mal využívať optimalizačné techniky, ekonomické analýzy a kritériá hodnotenia ekonomickej efektívnosti. A tu spočíva jeden z fundamentálnych problémov riadenia zo strany štátnej správy, problém uprednostňovania stranícko-politických záujmov pred záujmom verejným, záujmov partikulárnych pred záujmom celospoločenským. Využívanie optimalizačných techník a kritérií hodnotenia ekonomickej efektívnosti sťažuje partokracii a lobistickým skupinám presadzovanie ich záujmov. Preto je snaha o ich minimalizáciu a príklon k subjektivistickým rozhodnutiam.

V programovom vyhlásení každej vlády sa môžeme dočítať o jej podpore znalostnej ekonomiky, vzdelávania, vedy, výskumu a inovácií. Programové vyhlásenia tiež obsahujú formulácie o zvyšovaní objemu prostriedkov zo štátneho rozpočtu so zameraním na posilnenie školstva, vedy a výskumu s cieľom zvýšenia ich kvality a efektívnosti. V reálnom živote sa však väčšina takto deklarovaných cieľov mení na súbor chcených, no nesplnených želaní. V tomto ako keby sa politické garnitúry (bez ohľadu na ich ideologické smerovanie) pridržiavali zásad istého spisovateľa a politika. [4]

Rozhodnutia, ktoré štát musí urobiť sú analogické v ľubovoľnom systéme školstva, bez ohľadu na to, či je v rozhodujúcej miere financované z verejných alebo súkromných zdrojov.

[4] Pozri: Machiavelli, N. (1999): Vladár. Osemnásta kapitola. Ako má vladár dodržať slovo. Bratislava: Nestor

Všeobecne platí, že sú tri základné rozhodnutia, ktoré určujú ako bude konkrétny produkčný systém fungovať. Aj pre vysoké školstvo, ako systém produkujúci služby vzdelávania platia tieto rozhodnutia:

Prvé rozhodnutie.

Určenie objemu a štruktúry zdrojov, ktoré sa spotrebujú na služby vysokoškolského vzdelávania.

Druhé rozhodnutie.

Výber najlepších spôsobov produkcie vzdelávacích služieb (napr. vzdelávacie služby poskytované bezplatne, alebo za úhradu). Dokonca aj v konkrétnom produkčnom systéme sa musí zvažovať pomer objemu kapitálu a vybavenia k objemu a typu práce potrebnej na produkciu danej služby.

Tretie rozhodnutie.

Výber spôsobov rozdelenia vzdelávacích služieb medzi populáciu. Zatiaľ čo prvé dve rozhodnutia sa zaoberajú problémom ekonomickej účinnosti, tretie rozhodnutie súvisí so spravodlivosťou a rovnosťou pri poskytovaní vzdelávacích služieb. Každý štát sa musí rozhodnúť, aký objem zdrojov chce v príslušnom časovom úseku vynaložiť na vysokoškolské vzdelávanie. [5] Musí tiež prijať rozhodnutie o optimálnych metódach produkcie vzdelávacích služieb a ich rozdeľovania. Kritickým momentom využitia ekonómie v tomto rozhodovacom procese je existencia alternatív pre každé základné rozhodnutie, ktoré je potrebné urobiť. V prípade neexistencie alternatív by ekonómia bola v rozhodovacom procese o využití vzácnych zdrojov nepotrebná. Preto je dôležité určiť, či jestvujú, alebo nie vyššie spomínané možnosti na rozhodovanie v službách vysokoškolského vzdelávania. Argumentácia o rozhodnutiach v službách vzdelávania má tak isto vyjasniť možné rozpory a tiež to, či sú tieto rozpory založené na rôznosti hodnôt, prípadne odlišnosti metód dosiahnutia zhody hodnotového systému.

Prvú skupinu rozhodnutí môžeme vymedziť otázkami:

1. *Aký objem zdrojov má byť použitý na služby vysokoškolského vzdelávania?*
2. *Aká má byť štruktúra týchto zdrojov?*
3. *Aká má byť štruktúra a objem služieb vysokoškolského vzdelávania?*

[5] V doterajšej histórii samostatnej Slovenskej republiky sa objem zdrojov na vysoké školy tvoril tzv. reziduálnou metódou. Prednostne sa dotovali odvetvia , ktoré vládnuce politické strany považovali za prioritné /vysoké školstvo medzi ne vždy patrilo v programovom vyhlásení vlády, ale nikdy nie pri schvaľovaní štátneho rozpočtu/. Až potom sa určovali prostriedky pre školstvo. Z hľadiska stranícko-politickej logiky je tento postup racionálny, pretože výsledky v školstve sa nedajú dosiahnuť v krátkodobom štvorročnom horizonte, v ktorom sa striedajú politické garnitúry. Z hľadiska celospoločenského je však nielen nekorektný, ale aj škodlivý.

V tých vzdelávacích systémoch, v ktorých sa na alokáciu zdrojov využíva najmä cena služieb, výber spotrebiteľa a poskytovateľa určuje kvantitu a zloženie vzdelávacích služieb. Podľa ekonomickej teórie hraničnej užitočnosti spotrebiteľ vyberá tie služby, ktoré s ohľadom na jeho príjem a ceny rôznych služieb maximalizujú jeho blahobyt. Potrebnými predpokladmi na takéto správanie sa potenciálneho študenta sú racionálny výber a dostupnosť informácií o prínosoch a cenách rôznych služieb. Ak sú tieto predpoklady splnené, spotrebitelia budú alokovať ich vzácne zdroje (čas i dôchodok) do tých vzdelávacích služieb, ktoré im prinesú najväčší rozsah úžitku. Druhým súborom otázok, ktoré musia byť zodpovedané v akomkoľvek systéme vysokoškolského vzdelávania, je výber najlepších spôsobov produkcie vzdelávacích služieb.

Služby vysokoškolského vzdelávania môžu produkovať rôzne organizácie a môžu sa financovať na rôznych princípoch. Dokonca aj v danom produkčnom systéme môže byť rôzna kombinácia produkčných faktorov. Ak je poskytovateľ vzdelávacej služby nútený minimalizovať svoje náklady, potom bude používať rôzne vstupy – pedagogickí pracovníci a kapitál – adekvátne k ich relatívnej cene a produktivite. Metóda optimalizácie poskytovateľa bude analogická tej, ktorú používa spotrebiteľ vzdelávacích služieb. Namiesto hraničnej užitočnosti a relatívnych cien na strane spotrebiteľa použijú poskytovatelia na určenie najmenej nákladného spôsobu produkcie služby hraničnú produktivitu vstupov a ich relatívnu nákladovosť. Rozhodovacie pravidlo bude tiež totožné. V situácii, keď sa pomer hraničnej produktivity vstupu k jeho cene zhoduje s týmto pomerom pre iný vstup, poskytovateľ minimalizuje náklady produkcie vzdelávacích služieb.

V prípade minimálnych nákladov poskytovateľ služieb (napr. dištančného vzdelávania, e-learningu atď.) a vstupov (pedagogických zamestnancov a kapitálu) použitých na poskytnutie služby bude technicky a zároveň ekonomicky efektívna.

V krajinách s vyspelými vysokoškolskými systémami sa pozornosť na technickú efektívnosť vzdelávacích služieb sústreďuje najmä v spojitosti s neustálym rastom výdavkov na tieto služby. U nás akoby táto oblasť stála mimo záujmu ako na makro, tak aj mikro úrovni.

Treťou skupinou rozhodnutí, ktoré sa musia urobiť v každom vzdelávacom systéme, sú rozhodnutia týkajúce sa distribúcie výstupov tohto systému. Pri rozhodovaní musíme vybrať z množstva alternatív jednu alternatívu. Môžeme poskytovať služby vysokoškolského vzdelávania bezodplatne všetkým, ktorí spĺňajú podmienky. Môžeme distribuovať vzdelávacie služby podľa ochoty študenta platiť zo svojich príjmov. Takisto môžeme zvýšiť využívanie vzdelávacích služieb pre tých študentov, ktorí majú nedostatočné príjmy na nákup takého množstva služieb, ktoré považuje spoločnosť za primeranú.

Keďže ani sektor vysokoškolského vzdelávanie nie je imúnny voči politickým rozhodnutiam, ktoré nie vždy sledujú verejný záujem, bolo by naivné sa domnievať, že štát bude v rozhodovacích procesoch postupovať vždy v záujme spoločenskej efektívnosti. Môžeme však povedať, že čím väčšia snaha po objektívnom a racionálnom rozhodovaní bude zo strany decíznej sféry, o to väčšie budú predpoklady na efektívnejšie využitie zdrojov vynakladaných na služby vysokoškolského vzdelávania a na zvyšovanie jeho kvality.

Štátna správa je dôležitým zamestnávateľom absolventov vysokých škôl. Prostredníctvom normatívnych opatrení v kariérnom raste a mzdovej oblasti stanovuje podmienky pre obsadzovanie pracovných pozícií pracovníkmi s vysokoškolským vzdelaním. Štátna správa je v podmienkach Slovenskej republiky aj preto taká nekvalitná a neefektívna, že nedokáže komplexne a efektívne využívať ľudské zdroje. Na miestach kde by sa malo vyžadovať príslušné odborné vzdelanie, sa často dostávajú osoby s neadekvátnym vzdelaním. Stačí, že je splnená podmienka prvého, alebo druhého stupňa vysokoškolského vzdelania. Potom sa často stretávame s prípadmi, keď pozíciu daňovej úradníčky zastáva absolventka pedagogickej fakulty, dopravný policajný dôstojník skončil sociálnu prácu, vyšetrovateľom je absolvent poľnohospodárskej univerzity, riaditeľom odboru na Úrade práce, sociálnych vecí a rodiny je absolventka environmentálnej výchovy atď. Domnievam sa, že táto prax je neodôvodniteľná, pretože Slovenská republika v súčasnosti disponuje dostatočným množstvom vysokoškolsky vzdelaných odborníkov, ktorí by mohli pracovať na príslušných odborných a riadiacich pozíciách. Riešením by bolo odpolitizovanie štátnej správy. Zdá sa však, že štátnej správe, ktorá je v područí politických strán tento nekvalitný a neefektívny model vyhovuje.

Rigidnosť systému financovania vysokých škôl spojená s ignorovaním princípov trhovej ekonomiky je ďalšou z bariér zvyšovania kvality služieb vysokoškolského vzdelávania. Služby vysokoškolského vzdelávania síce nenapĺňajú svojim charakterom ekonomickú podstatu čistých privátnych statkov. Nie sú však ani čistým kolektívnym statkom. A preto neobstojí tvrdenie o bezplatnom poskytovaní vysokoškolského vzdelávania. Tým, že sa presadzuje tzv. bezplatné vzdelávanie, vyúsťuje táto prax pri obmedzenom objeme verejných zdrojov do prehlbovania finančnej insuficiencie vysokých škôl a poklesu kvality vzdelávania.

Keďže ťažiskom systému je dotácia na počet študentov, snažia sa školy o maximalizáciu svojej finančnej pozície prostredníctvom maximalizovania počtu študentov. Kvalita je druhoradá.

Tak ako iné odvetvia intelektuálnych činností, aj služby vysokoškolského vzdelávania sa internacionalizujú a globalizujú. S podstatným zlepšením jazykových schopností absolventov stredných škôl sa bude naďalej zvyšovať ich študijná mobilita smerom k zahraničným vysokým školám. Keďže v celej Európe ponuka vysokoškolského vzdelávania prevyšuje dopyt po ňom, rozhodujúcim kritériom v súťaži o potenciálnych študentov sa stáva kvalita štúdia. Ak slovenské vysoké školy nechcú v tejto súťaži zostať v poli porazených, musia byť na strane štátu, ale tiež vo vnútri samotných škôl prijaté také opatrenia, ktoré nasmerujú vývoj od extenzívneho k intenzívnemu rastu, od kvantity ku kvalite. Veľa času na prijatie zásadných rozhodnutí a ich implementáciu už nezostáva.

Záver

Odstraňovanie endogénnych bariér rastu kvality vzdelávania služieb vysokoškolského vzdelávania je naliehavá úloha pre jednotlivé vysoké školy. Miera jej zvládnutia závisí predovšetkým od schopností vrcholového manažmentu a kvality samosprávnych orgánov školy. Odstraňovanie exogénnych bariér bude zložitejšie z toho dôvodu, že príslušné procesné rozhodnutia budú prijímané nielen z hľadiska vecného, ale tiež politického. Riziko spočíva v tom, že /ako to už býva/ politické rozhodnutia maskujúce sa verejným záujmom, môžu prevážiť nad vecnými riešeniami.

Tak ako iné odvetvia intelektuálnych činností, aj služby vysokoškolského vzdelávania sa internacionalizujú a globalizujú. S podstatným zlepšením jazykových schopností absolventov stredných škôl sa bude naďalej zvyšovať ich študijná mobilita smerom k zahraničným vysokým školám. Keďže v celej Európe ponuka vysokoškolského vzdelávania prevyšuje dopyt po ňom, rozhodujúcim kritériom v súťaži o potenciálnych študentov sa stáva kvalita štúdia. Ak slovenské vysoké školy nechcú v tejto súťaži zostať v poli porazených, musia byť na strane štátu, ale tiež vo vnútri samotných škôl prijaté také opatrenia, ktoré nasmerujú vývoj od extenzívneho k intenzívnemu rastu, od kvantity ku kvalite. Veľa času na prijatie zásadných rozhodnutí a ich implementáciu už nezostáva.

Literatúra:

BĚLOHLÁVEK, F., KOŠŤAN, P., ŠULEŘ, O. (2001): Management. Olomouc: Rubico

FEIN, R., WEBER, G. (1971): Financing Medical Education. New York: McGraw-Hill

HILL, CH., JONES, G. (1989): Strategic management. Boston: Houghton Miffin Company

KARLOF, B., OSTBLOM, S. (1993): Benchmarking. Praha: Victoria publishing

MACHIAVELLI, N. (1999): Vladár. Bratislava: Nestor

MUELLER, D. (1989): Public choice II. Cambridge: Cambridge university press

MURGAŠ, M. (1997): Academic Education of Managers in the Health Care Sector. *Journal of Health Management and Public Health*, Vol. 2, No.1, pp. 4-11

Štatistická ročenka školstva. Ústav informácií a prognóz školstva, Bratislava.

www.akredkom.sk

Zákon 131/2002 Z. z. /o vysokých školách a o zmene a dopln.

S&PA

ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2013, 7.2, ss. 416-432

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

Analýza procesu zmeny (na príklade komunálnej reformy v SR)[1]

Stanislav Konečný

Kľúčové slová:

komunálna reforma – teória riadenia – riadenie procesu zmeny

Kontaktné údaje:

Doc. PhDr. Ing. Stanislav Konečný, PhD., MPA
UPJŠ v Košiciach, Fakulta verejnej správy,
Katedra verejnej politiky a teórie verejnej správy
stanislav.konecny@upjs.sk

Abstrakt:

Transformácia systému miestnej správy do duálneho modelu s oddeleným výkonom samosprávy na úrovni obcí po roku 1990 vytvorila situáciu, keď všetkých takmer 3000 obcí v SR má rovnaké práva i povinnosti. Napriek pôvodnému zámeru, aby tento model znamenal posilňovanie miestnej samosprávnosti, štát v celom tomto období prenášal na všetky tieto obce vrátane najmenších celý rad úloh štátnej správy. Nevyhnutnosťou sa tak stala komunálna reforma, ktorú štúdia vymedzuje ako proces riadených zmien, ktorého výsledkom by malo byť dosiahnutie takého stavu usporiadania základných jednotiek verejnej správy v území, aby vykonávanie všetkých kompetencií a úloh (vrátane disponibilných zdrojov), ktoré im boli zverené sa mohlo uskutočňovať v kapacitných parametroch, ktoré by garantovali na jednej strane optimálnu priestorovú dostupnosť, dôležitú aj z hľadiska fungovania samosprávnych mechanizmov, a na druhej strane efektívnosť a optimálnu nákladovosť. Štúdia pritom analyzuje uskutočnené kroky reformy z hľadiska teórie riadenia ako doposiaľ neuskutočnenú zmenu.

Úvod

Komunálna reforma je témou, ktorá má na Slovensku širokú rezonanciu – server www.google.sk signalizuje niekoľkotisícový výskyt tohto spojenia a len knižných a časopiseckých textov k tejto téme je tu takmer stovka.

[1] Táto štúdia bola vypracovaná v rámci riešenia projektu VEGA 1/0675/12: Spravodlivosť distribúcií v podmienkach modernej demokracie – filozofické, politologické a sociologické aspekty

Komunálna reforma je pritom v týchto textoch vnímaná predovšetkým ako problém praktický a zahŕňa najmä otázky, týkajúce sa fragmentarizovanej štruktúry sídiel v Slovenskej republike, kde pri existencii cca 2900 obcí a pri cca päťapolmiliónovej populácii dosahuje síce priemerná veľkosť obce cca 1700 obyvateľov, ale zároveň má 68% obcí menej ako 1000 obyvateľov, čo sa považuje zároveň za hranicu pre vymedzenie tzv. malých obcí (Poliak 2011). To generuje obrovskú škálu problémov ekonomických, právnych, sociálnych, organizačných atď. – od nedostatku (niekedy už aj absolútneho nedostatku) kandidátov na funkcie starostov či poslancov obecných zastupiteľstiev, cez príbuzenské klany, ktoré dokážu v malých obciach zdominovať obecné orgány, cez nedostatok kvalifikovaného odborného personálu a administratívnych kapacít, cez nedostatočné finančné zdroje, nedostupnosť zdrojov zo štrukturálnych fondov (vysoká minimálna hranica pri predkladaní projektov, spolufinancovanie) až po problémy s dostupnosťou služieb, nedostatočnou infraštruktúrou atď. Len časť týchto problémov je možné prekonať pomocou existujúcich foriem medziobecnej spolupráce, ktorá sa práve pod tlakom reality na Slovensku síce pekne rozvinula, ale v konečnom dôsledku je to len z núdze cnosť...

Otázkou pritom je, či je vôbec komunálna reforma nutná, či sa splnila požiadavka o nevyhnutnosti zmeny, ako ju definoval Kurt Lewin vo svojom modeli silového poľa, kde je zmena charakterizovaná ako stav nerovnováhy medzi hybnými silami (tlaky v prospech zmeny) a odporujúcimi silami (tlaky proti zmene) a kde zmena nemôže nastať, ak sú sily v rovnováhe. Akákoľvek teoretická analýza týchto síl a tlakov ale aj ďalších východísk možnej komunálnej reformy však zatiaľ chýba. Následne napokon chýbajú aj odpovede na celý rad otázok, ktoré si vyžadujú hlbšiu (a aj teoretickú) analýzu.

Prvou takouto otázkou je, čo je vlastne *obsahom pojmu „komunálna reforma“*. Ak aj niektorí autori v tejto súvislosti napĺňajú pojem „komunálna reforma“ predovšetkým problematikou delenia kompetencií a financovania obcí a až na ďalšom mieste spomínajú kontext zmien v územnosprávnom členení (Nižňanský a kol. 2009, s. 37), podľa nášho názoru podstatou každej komunálnej reformy *proces riadených zmien, ktorého výsledkom by malo byť dosiahnutie takého stavu usporiadania základných jednotiek verejnej správy v území, aby vykonávanie všetkých kompetencií a úloh (vrátane disponibilných zdrojov), ktoré im boli zverené (či už ako ich originálne, samosprávne kompetencie alebo v rámci preneseného výkonu štátnej správy, teda ako kompetencie delegované) sa mohlo uskutočňovať v kapacitných parametroch, ktoré by garantovali na jednej strane optimálnu priestorovú dostupnosť (so zohľadnením frekvencie využívania týchto úloh obyvateľstvom), dôležitú aj z hľadiska fungovania samosprávnych mechanizmov, a na druhej strane efektívnosť a optimálnu nákladovosť (v zmysle Paretovho optima).* Celkom určite nie je možné tieto parametre dosiahnuť pri súčasnej veľkostnej štruktúre obcí v SR a ak by sme ich chceli dosiahnuť nejakou formou zlučovania obcí, museli by sme si dať odpoveď na otázku, pri akej veľkosti obce je možné takýto stav dosiahnuť (tak ako si to pri amalgamačných alebo municipalizačných komunálnych reformách stanovili napríklad vo Švédsku či Dánsku) (Swianiewicz 2010).

Tento problém je o to vypuklejší, že najmenšie obce na Slovensku majú len 11 (Hav-

ranec) či 12 obyvateľov (Príkra, obe v okrese Svidník). V minulosti sa kvôli týmto malým obciam musel meniť zákon o obecnom zriadení, ktorý pôvodne predpokladal najmenšie obecné zastupiteľstvo ako päťčlenné, ale obec Príkra mala v tom čase len 7 obyvateľov...[2] Isteže – na celý rad ďalších podobných otázok existujú variantné odpovede najmä v podobe parciálnych riešení. Obec by napríklad nemusela vôbec mať zastupiteľstvo a jeho funkcie by prebralo zhromaždenie občanov (ako to riešia v niektorých kantónoch Švajčiarska aj v ďaleko väčších obciach). neobsadenú funkciu starostu by mohol vykonávať štátom zmocnený komisár (aká je prax napr. v ČR) atď., je však otázne, či takouto inkrementálnou metódou (Malíková 2003, s. 73) by sa nedosiahol len nesystémový stav a či iné metódy, ktoré takéto riziko neprinášajú, by naozaj neboli vhodnejšie.

Komunálna reforma by teda mala priniesť zmenu – a komunálna reforma by sama mala byť zmenou. Ak vieme túto zmenu popísať, charakterizovať, analyzovať, hodnotiť, konfrontovať s inými zmenami, môžeme ju podrobiť analýze nielen z hľadiska jej praktických prínosov, ale aj z hľadiska teoretického. Môžeme sa teda na ňu pozrieť – a to by malo byť cieľom tejto štúdie – z hľadiska teórie zmeny, resp. ako na proces riadenia zmeny.

Možno teda znovu konštatovať, že komunálnej reforma bola doposiaľ u nás z hľadiska teoretického venovaná len minimálna pozornosť. Ako-tak by sme mohli ešte nájsť určité pokusy o jej prepojenie s poznatkami teórie verejnej správy (Hamalová 2008), ale jej dynamickému aspektu – čiže komunálne reforme ako procesu zmeny – nebola doposiaľ v našej literatúre venovaná ani minimálna pozornosť. Pritom – ako si ukážeme v ďalšom texte – je komunálna reforma jednoznačne definovateľná ako proces zmeny, ktorý by nemal byť chaotický, ale mal by byť riadený. Riadenie zmien ako subdisciplína teórie riadenia[3] je pritom teoreticky už aj u nás rozvíjaná minimálne od začiatku 90. rokov minulého storočia (Slávik 2009, s. 373). Aj keď väčšina literatúry, týkajúcej sa riadenia procesov zmien, sa venuje prednostne zmenám na mikroúrovni (najmä podnikovej, výrobkovej a pod.), zmeny na makroúrovni sú takisto priestorom pre aplikáciu niektorých poznatkov, ktoré táto oblasť ľudského poznania doposiaľ nahromadila. Ale aj tam, kde ide o procesy, ktoré v kontexte globalizácie prekračujú úzko vymedzenú podnikovú sféru, naďalej sa ťažisko záujmu koncentruje predovšetkým do procesov zmien ekonomických: „Inovačné procesy sa netýkajú len výrobnej sféry, ale aj služieb, ktoré organizácie poskytujú“ (Mikuš 2008, s.7).

Dokonca aj tam, kde dochádza k dotyku tém manažérskych a politologických (ktoré by sme mohli brať do úvahy v súvislostiach s teóriami verejnej správy), skôr nachádzame aplikáciu politologických teórií do teórií manažmentu zmeny ako naopak (porovnaj napr. Morgan 2001). Preto aj „kvalita riadenia oganizácií štátnej správy a miestnej samosprávy je

[2] Na mieste je teda aj otázka, čo sa stane s obcou, ktorá nebude vôbec schopná mať legitímne samosprávne orgány (napríklad keď počet jej obyvateľov klesne na dvoch). Rovnako je legitímnou otázka, čo s obcou, v ktorej sa uvoľní miesto starostu a nenájde sa žiadny vhodný kandidát a žiadna z okolitých obcí nebude ochotná akceptovať zlúčenie s ňou (čo je aktuálne jediná legálna možnosť ďalšieho postupu v zmysle § 2a zákona o obecnom zriadení č. 369/1990 Zb.).

[3] Metodologicky by bolo možné túto tému spracovávať aj v iných kontextoch, napríklad v kontexte teórie sociálnej zmeny, pre kontext teórie riadenia sme sa rozhodli najmä pre to, že nám išlo o riadenie zmeny, ktorá je v nami zvolenom kontexte predsa len lepšie rozpracovaná.

stálym a zároveň aj menej štruktúrovaným problémom v porovnaní so ziskovým sektorom“ (Junková – Kný 2011, s. 113).

Pokúsime sa teda aspoň príkladmo v prvej časti tejto štúdie upozorniť na niektoré poznatky, ktoré získala teória procesu riadenia zmien na podnikovej úrovni a ktoré možno využiť aj na takej makroúrovni zmien vo verejnej správe, ktorú predstavuje komunálna reforma. V druhej časti sa pokúsime priniesť prehľad doterajších krokov, smerujúcich ku komunálnej reforme v Slovenskej republike v celom období od roku 1990 až do súčasnosti, s osobitným zreteľom na tie aspekty analyzovaných krokov, ktoré by reflektovali zamýšľanú komunálnu reformu alebo jej rôzne aspekty ako proces riadenej zmeny. V závere štúdie sa potom pokúsime zhodnotiť uskutočnené kroky z hľadiska teórie riadenia zmeny.

1. Komunálna reforma ako zmena

Súčasné ponímanie zmeny, charakterizuje zmenu ako proces *prechodu od jedného súčasného stavu „A“, k druhému, novému stavu „B“.* Tento proces tvorí neuzatvorený cyklus, ako výsledok reakcie organizácie na spoločenské dianie, ktoré sa prejavuje rôznym spôsobom (Mikuš 2008, s. 56).

1.1. Vymedzenie komunálnej reformy ako zmeny

Komunálnu reformu ako zmenu v tomto zmysle budme chápať (v súlade s jej vyššie uvedeným vymedzením ako prechod od súčasného stavu „A“, v ktorom usporiadanie obcí v zmysle zákona o obecnom zriadení neumožňuje vykonávanie všetkých originálnych a zverených úloh (vrátane disponibilných zdojov) v optimálnych kapacitných parametroch, k novému stavu „B“, ktorý vykonávanie týchto úloh bude umožňovať v takých kapacitných parametroch, ktoré budú garantovať tak optimálnu priestorovú dostupnosť ako aj optimálnu nákladovosť.

Pokúsme sa teraz vymedziť aspoň niektoré charakteristiky tohto prechodu, aby sme sa ich následnou identifikáciou v rámci uskutočnených reformných pokusov v SR pokúsili odhaliť predpoklady úspešnosti dosiahnutia očakávaných zmien, ku ktorým by mala komunálna reforma viesť.

1.2. Komunálna reforma z hľadiska typu zmeny

Teória rozlišuje tri základné typy zmien z hľadiska ich procesuálnosti:

1. *Inkrementálna zmena* vyjadruje zvyčajne malé. ale neprestajné a postupné zdokonaľova-

nie. Je to pojem adekvátny japonskému výrazu kaizen alebo americkému označeniu continuous improvement.

2. *Tranzitná (prechodová) zmena* predstavuje rýchly prechod, skok na výrazne vyššiu úroveň v porovnaní s predchádzajúcim stavom. Nastáva po vyčerpaní zdrojov rastu v danej fáze vývoja. keď sa pokračuje na novej, vyššej základni.

3. *Transformačná zmena* je ustavičná premena. Znamená neprestajný prechod do vyšších vývojových fáz. Každá zmena je príčinou a prípravou na ďalšiu zmenu (Slávik 2009, s. 376)

Komunálnu reformu možno poňať aj ako inkrementálnu zmenu – ako sme sa toho dotkli už v úvode tejto práce. Metóda postupných krokov prináša síce dobre predvídateľné výsledky z hľadiska jednotlivých postupných krokov, ale ak sa majú tieto čiastkové zmeny týkať celého komplexu javov, stúpajú nároky na ich koodináciu. Okrem toho „v novej situácií, ktorá sa vytvorí, objavia sa ďalšie problémy a faktory. Tie sú spravidla predmetom ďalšej zmeny“ (Mikuš 2008, s. 9). Úspešnosť inkrementálneho prístupu ku komunálnej reforme by bolo možné teda predpokladať iba pri splnení podmienky riadenia celého procesu zmeny ako dlhodobo jednotného procesu, pridržiavajúceho sa stabilného cieľa, resp. dlhodobejšie stabilného chápania jasne vymedzeného smerovania komunálnej reformy, ktorý by bolo možné vymedziť ako *transformačnú líniu*.

Ešte lepším riešením by bola komunálna reforma ako proces niekoľkých nadväzujúcich tranzitných zmien modifikovateľného, no ireverzibilného charakteru. vytvárajúcich v úhrne transformačnú zmenu a sledujúcich túto transformačnú líniu. Môžeme povedať, že takto chápaná zmena by mohla nadobudnúť až charakter transformačnej zmeny, ktorá môže mať ambíciu dlhodobého vyriešenia otázky sídelnej štruktúry, prekonávajúc jej pretrvávajúci postfeudálny charakter a dávajúca jej znaky štruktúry, adekvátnej postindustriálnej spoločnosti 21. storočia.

1.3. Komunálna reforma z hľadiska hĺbky, smeru a štruktúry zmien

Ak chápeme situáciu, ktorá vo fragmentarizovanej sídelnej štruktúre existuje, ako problém, ktorý má komunálna reforma riešiť – môžeme v súlade s vymedzením Russella L. Ackoffa konštatovať, že komunálna reforma ako proces riešenia tohto problému môže mať tri rôzne úrovne:

- *riešenie*, čiže zvolenie takého smeru činnosti, ktorý prinesie dosť dobrý výsledok, ktorý vyhovuje a postačuje. Je to prístup klinický, ktorý sa spolieha jednak na predchádzajúce skúsenosti a súčasne počíta s možnosťami pokusov a omylov; je založený na zdravom rozume a využíva aj subjektívne úsudky;
- *vyriešenie*, čiže zvolenie takého smeru činnosti, ktorý prinesie najlepší možný, čiže optimálny výsledok. Je to prístup výskumný, založený na výskumných metódach a technikách

a snaží sa najmä tú stránku klinického prístupu, ktorá vedie len ku kvalitatívnym výsledkom, posilniť kvantifikáciou;

• *odstránenie*, čiže zvolenie takej zmeny, ktorá vedie ku konečnému riešeniu, ku eliminácii možnosti obnovenia problému. Menia sa pritom zásadné charakteristiky systému, v ktorom je problém obsiahnutý (Ackoff 2001, s. 47 – 48).

Ambíciou dobre pripravenej komunálnej reformy by mohlo byť aj definitívne odstránenie problému: pokiaľ by sme však komunálnu reformu vnímali aj iba ako problém veľkostnej štruktúry sídiel, akákoľvek zmena v tetjo veľkostnej štruktúre (podmienená demografickými, migračnými, industrializačnými alebo rôznymi ďalšími možnými vplyvmi) by znamenala nutnosť ďalších reformných krokov – čo vylučuje predpokladať, že by komunálna reforma akokoľvek dokonalá mohla dosiahnuť takúto úroveň svojho výsledného efektu.

Na druhej strane chápanie komunálnej reformy len ako riešenia problému (aj keby sme mali problém redukovať opäť iba na otázku veľkostnej štruktúry sídiel) znamená riziko, že takto pripravený pokus nebude úspešný a že budovanie len na predchádzajúcich skúsenostiach, na zdravom rozume a na subjektívnych úsudkoch môže síce viesť k dosť dobrému, ale nie najlepšiemu možnému výsledku.

Komunálna reforma by si teda mala klásť za cieľ vyriešenie problému, čiže rozširovať kvalitatívne výsledky klinicko-empirického prístupu aj o možné a dostupné kvantifikácie a celkove o výsledky, dosiahnuté výskumnými metódami a technikami.

S voľbou úrovne riešenia problému súvisí aj riešenie otázky, či má isť o proces zmeny, riadený zhora nadol alebo či je možná aj „zmena zdola“ – ako sa na Slovensku stalo dokonca už aj logom a názvom jednej z platforiem, kandidujúcej v ostatných parlamentných voľbách (Ján Budaj) a ku ktorému sa hlási napríklad celoslovenské občianske združenie Občiansky parlament Slovenska a niektoré ďalšie (Agora a pod.)..

Na druhej strane v odbornej literatúre zreteľne prevažuje názor, podľa ktorého zmena má začať zhora (Chorváthová 2007, s. 181). Aj keď tento prístup je vo všeobecnosti a na všetkých úrovniach riešenia problémov od mikro po makroúroveň prevažujúci, na tomto mieste uveďme aspoň resumé z analýzy procesov zmien na podnikovej mikroúrovni ako ich zhrnuli britskí autori, podľa ktorých priveľmi ambiciózne zmeny zhora nadol často zlyhávajú (Beer – Eisenstat – Spector 2001, s. 99 – 107).

Treba si pritom uvedomiť, že to, čo platí pri zmenách na podnikovej úrovni, že sa totiž týkajú organizačnej štruktúry, ľudí i používaných výrobných a informačných technológií (Mikuš 2008, s. 19), má svoju obdobu aj v kontexte komunálnej reformy. „Organizačná zmena sa môže vyskytovať v troch rovinách – a nakoľko charakteristiky odporu voči zmene sú v každej rovine rozdielne, vyžadujú si rôzne stratégie a techniky zmeny. Tieto roviny zahŕňajú:

1. Zmenu jednotlivcov, ktorí pracujú v oganizácii, t.j. ich schopnosti, hodnoty, postoje a napokon správanie. Treba sa však presvedčiť, že takáto individuálna zmena správania sa pokladá za nápomocnú pre organizačnú zmenu.

2. Zmenu rozličných organizačných štruktúr a systémov – sústav odmeňovania, vzťahu nadriadenosti, štruktúry práce a podobne.
3. Priamu zmenu organizačnej klímy alebo interpersonálneho štýlu – akí otvorení sú ľudia k sebe navzájom, ako sa zvládne konflikt, ako sa prijímajú rozhodnutia a pod.“ (Goodstein – Burke 2001, s. 165).

Ak by teda komunálna reforma, ktorú chceme u nás realizovať pri rešpektovaní jej vyššie uvedenej charakteristiky, mala mať nádej na úspech,

- mala by mať *charakter reťazca tranzitných zmien, vyúsťujúcich do zmeny transformačnej,* predpokladom čoho by malo byť jasné smerovanie tohto reťazca, umožňujúce dávať jednotlivým zmenám nenáhodný, aj keď len čiastkový, no v princípe ireverzibilný charakter;
- mala by mať *ambíciu vyriešenia problému,* čiže dosiahnutia nie naveky stabilného usporiadania štruktúry miestnej správy, ale *paretovsky optimálneho usporiadania*, zodpovedajúceho nielen kátkodobým pragmatickým a kvantitatívnym kritériám, ale aj kritériám, opretým o teoreticky zdôvodnené kvalitatívne parametre dosiahnutej dlhodobej zmeny ako najlepšieho možného výsledku;
- pri dôslednom rešpektovaní predchádzajúcej charakteristiky možno predpokladať, že *by mohla mať prevažne charakter jasne vymedzenej a starostlivo pripravenej zmeny zhora,* pričom funkciu vplyvu zdola by bolo možné porovnať s funkciou controllingu;
- mala by vytvárať *priestor pre zmenu jednotlivcov, pôsobiacich na volených i menovaných funkciách v miestnej samospráve, zmenu organizačných štruktúr a systémov i pre priamu zmenu organizačnej klímy,* čím by sa posilnil stav nerovnováhy, uľahčujúci proces zmeny posilnením jej hybných síl a oslabil sa vplyv tlakov proti zmene.
-

2. Návrhy komunálnej reformy ako proces zmeny

Keďže – ako ukáže už táto kapitola – prístupy ku komunálnej reforme v Slovenskej republike od začiatku 90. rokov až po súčasnosť sa výrazne menili s každou z vlád Slovenskej republiky, namiesto etapizácií, ktoré sa pokúšali túto skutočnosť prehliadať, sme sa rozhodli celý proces analyzovať v intervaloch, zodpovedajúcich funkčným obdobiam vlád, ktoré Slovenská republika mala od roku 1990 po súčasnosť, pričom sme agregátne sústredili pozornosť na tie vlády, ktoré vykazovali určitú dlhodobejšiu kontinuitu (tri vlády V. Mečiara, dve vlády M. Dzurindu a dve vlády R. Fica).

2.1. Etapa 1990 - 1998

Na začiatku celého procesu, ktorému sa budeme venovať v tejto práci, stojí rozhodnutie o prijatí tzv. duálneho modelu usporiadania verejnej správy na Slovensku. Prijatím

zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení a súbežne aj zákona č. 472/1990 Zb. o usporiadaní miestnej štátnej správy sa vytvoril nielen spomínaný duálny model, ale najmä jeho podstata: dve oddelené, aj keď vzájomne komplementárne sústavy orgánov verejnej správy na miestnej úrovni. Pritom „pre prijatie duálneho modelu, ktorý vznikol na Slovensku v roku 1990, takmer neexistovali vecné argumenty, ale išlo o posilnenie demokratických tendencií a okrem toho zapôsobilo aj rozčarovanie z uplatňovania strediskovej sústavy obcí, ktoré malo priam likvidačné dôsledky pre mnohé malé obce“ (Šutajová 2006).

Môžeme teda konštatovať, že už prvý krok zmien, ktoré by sme mohli usúvzťažniť k pojmu komunálna reforma, sa uskutočnil bez jasného koncepčného rámca a bez predstavy o ďalších možných krokoch, bez predstavy o jasnej transformačnej línii: išlo teda o zmenu výslovne inkrementálnu, ktorá si kládla za cieľ obnovenie samosprávnej demokracie na miestnej úrovni. Nemožno pritom spochybňovať správnosť tohto kroku, keby boli ďalšie kroky uvedený cieľ kontinuálne sledovali a rozvíjali, o čom však možno mať vážne pochybnosti a je otázne, či ďalšie reformné kroky smerovali k takému usporiadaniu kompetencií v štruktúre obcí ako základných jednotiek verejnej správy v území, ktoré by zodpovedali jednak ich kapacitným možnostiam, jednak by priestorovou dostupnosťou podporovali rozvoj mechanizmov samosprávnej demokracie.

Zákon o obecnom zriadení pritom vychádzal z existencie identického postavenia všetkých obcí[4], čím sám založil zároveň celý súbor problémov, ktoré vyústili do nevyhnutnosti komunálnej reformy.

Už celý rad samosprávnych funkcií, čiže tzv. originálnych kompetencií, sa ukazoval byť v pôsobnosti malých obcí z hľadiska ich uskutočňovania problematický (napr. údržba kultúrnych pamiatok, zabezpečovanie miestnej verejnej dopravy, plnenie úloh na úseku sociálnej pomoci a pod.) a väčšinu samosprávnych funkcií dokázali malé obce realizovať len v rôznych formách medziobecnej spolupráce. Keďže existujúci právny rámec umožňoval takmer výlučne túto spoluprácu realizovať len v súkromnoprávnych formách (predovšetkým podľa Obchodného zákonníka), posilňovali sa tým skôr podnikateľské záujmy obcí, podmienené v tom čase ešte neuskutočnenou finančnou decentralizáciou, čo ešte podporovalo rozvíjanie majetkového substrátu obce[5]. Aj tam, kde sa v období prvých vlád Vladimíra Mečiara zdanlivo posilňovala samosprávna pozícia obcí, išlo neraz o danajské dary[6]. V skutočnosti teda okamžite po prijatí zákona o obecnom zriadení sa prestali realizovať kroky, súvisiace priamo s posilňovaním podstaty samosprávnej demokracie na miestnej úrovni, čím sa odpočiatku začala narušovať kontinuita aj v činnosti vlád s podobnou politickou orientáciou.

[4] Postavenie miest v zákone im nedávalo žiadne odlišné právomoci ale znamenalo v podstate iba zavedenie odlišných názvov pre ich orgány a určité odlišnosti sa týkali v zmysle § 22a zákona len postavenia Bratislavy ako hlavného mesta a všetkých miest s počtom obyvateľov nad 200 tisíc, čo je jediná výnimka v celom systéme miestnej samosprávy, týkajúca sa jediného mesta Košice.

[5] Zákon č. 427/1990 Zb. o prevodoch vlastníctva štátu k niektorým veciam na iné právnické a fyzické osoby, zákon č. 518/1990 Zb. o prechode zakladateľskej alebo zriaďovateľskej funkcie národných výborov na obce, zákon č. 92/1991 Zb. o prevode majetku štátu, zákon č. 138/1991 Zb. o majetku obcí atď.

[6] Obce napríklad pre podporu svojej samosprávnej funkcie, týkajúcej sa bývania občanov (§ 4 ods. 3 písm. j) zákona o obecnom zriadení), dostali od štátu v roku 1991 400 tisíc bývalých tzv. štátnych bytov, ktorých technologická a infraštuktúrna zanedbanosť však dosahovala obrovské rozmery, čo obce – podobne ako v iných prípadoch – riešili masívnym odpredajom tohto majetku.

Štát pritom – v rozpore s prijatým duálnym modelom – od počiatku presúval na obce čoraz viac úloh najmä v oblasti sociálnej a kultúrnej[7]. Keďže tieto úlohy boli opäť zverené všetkým obciam a neprihliadalo sa k ich možnostiam a medziobecná spolupráca sa tu nedala dosť dobre uplatniť, veľká časť týchto zariadení najmä v najmenších obciach následne zanikla. Namiesto toho, aby sa ďalej posilňoval samosprávny charakter miest a obcí, čo bol pôvodný cieľ obnovenia miestnej samosprávy u nás, sa od počiatku začalo vytláčanie tejto samosprávnosti plnením úloh štátnej správy v dôsledku neschopnosti štátu vykonávať v duálnom prostredí úlohy štátnej správy sústavou vlastných orgánov[8].

V roku1993 schválila vláda SR (pod vedením J. Moravčíka) Návrh koncepcie organizácie miestnej a regionálnej samosprávy, ťažiskovo zameraný na vytvorenie samosprávy vyšších územných celkov, kompetenčne oddelených od pôsobnosti miestnej samosprávy, čo bolo možné považovať za pokračovanie rozvoja samosprávnej demokracie v území. Návrh však počítal aj s prenesením ďalších kompetencií hospodárskeho riadenia a administratívno-správnych činností na obce, ale zároveň predpokladal aj vytvorenie miestnych správnych jednotiek, v ktorých by sa vytvorili spoločné obecné úrady, čím by sa aspoň čiastočne kompenzovalo zahlcovanie miestnej samosprávy úlohami štátnej správy. Miestne správne jednotky sa mali vytvárať na základe dobrovoľnosti a mali to byť jednotky s minimálnym počtom 3-4tisíc obyvateľov. Prvýkrát sa takto objavuje myšlienka spoločných obecných úradov, tu a odvtedy iba tu spojená s myšlienkou vytvorenia miestnych správnych jednotiek, s väzbou na výkon prenesených kompetencií a s kvantitatívnym rámcovaním.

Založila sa tým *prvá potenciálna transformačná línia* zmeny v podobe jedného z možných modelov komunálnej reformy, reagujúca na pôvodnú fragmentáciu sídelnej štruktúry a už vtedy veľký objem prenesených kompetencií vo výkone obcí vytvorením akéhosi pomocného vyššieho stupňa miestnej samosprávy v podobe miestnych správnych jednotiek. V roku 1994 tá istá vláda svojim uznesením schválila Stratégiu reformy miestnej verejnej správy. Reforma bola predložená v troch variantných modeloch, ktoré sa líšili najmä na úrovni vyšších územných celkov počtami a symetrickosťou resp. asymetrickosťou jednotiek miestnej štátnej správy a územnej samosprávy ako aj počtami nižších územných celkov ako jednotiek miestnej štátnej správy. Všetky tri modely predpokladali vytvorenie miestnych správnych jednotiek: stabilizačný na úrovni spádových obcí, integračný symetricky s jednotkami miestnej štátnej správy na úrovni nižších správnych celkov (čiže takisto cca 110-150) a reštitučný v počte okolo 250 až 300 miestnych jednotiek územnej samosprávy (asi 10 a viac obcí by tvorilo jednu územnú správnu jednotku). Oficiálne bol pre realizáciu odsúhlasený reštitučný model, v skutočnosti sa však do realizácie dostali (aj to s časovým

[7] K matričnej činnosti, ktorá bola od počiatku obnovenia samosprávy pričlenená k výkonu 974 miest a obcí, pribudla už v roku 1990 zriaďovateľská pôsobnosť ku klubom dôchodcov, jedálňam pre dôchodcov, strediskám osobnej hygieny a ďalším tzv. malým službám sociálnej starostlivosti, v roku 1992 obdobne zriaďovateľská pôsobnosť k obecným a mestským ľudovým knižniciam a ďalším kultúrnym zariadeniam atď.

[8] Stalo sa tak napriek tomu, že komisia vlády Slovenskej republiky pre územné a správne členenie a organizáciu verejnej správy (vytvorená v roku 1991) sa viac sústreďovala na procesy tvorby nového územnosprávneho členenia a budovania miestnej štátnej správy: prijatím zákona č. 472/1990 Zb. o usporiadaní miestnej štátnej správy došlo k vytvoreniu 38 okresov a 121 obvodov integrovanej miestnej štátnej správy

posunom) len niektoré prvky integračného modelu.

Možno povedať, že koncept vytvárania miestnych správnych jednotiek riešil možné dlhodobejšie smerovanie komunálnej reformy a umožňoval v nej pokračovať aj metódou inkrementálnych krokov.

Pri absencii právnej normy, umožňujúcej vytváranie verejnoprávnych subjektov, v rámci ktorých by sa mohla realizovať medziobecná spolupráca, bola v r. 1994 prijatá novela zákona o obecnom zriadení, ktorá umožňovala obciam vytvárať spoločné obecné úrady, čo by bolo možné považovať za ďalší krok vo vyššie naznačenej línii zmien: tento právny rámec však neprinášal pre spoluprácu obcí žiadne výhodnejšie možnosti riešenia a keďže si obce pre väčšinu úloh, ktoré reálne presahovali ich individuálne možnosti, už medzitým vytvorili spoluprácu, založenú na iných právnych rámcoch, stal sa nový rámec spoločných obecných úradov len málo využívanou formou.[9]

2.2. Etapa 1998 – 2006

Prvá vláda M. Dzurindu bola zároveň prvou vládou, ktorá inštitucionalizovala reformu verejnej správy, v čom pokračovala aj druhá vláda toho istého premiéra[10]. Nielen kontinuitou oboch vlád (aj keď v čiastočne rozdielnom politickom zložení) a kontinuitou vytvorenia vecne príslušného splnomocnenca vlády i jeho identickým personálnym obsadením, ale aj explicitným pomenovaním tejto funkcie jej spojením s komunálnou reformou sa pre (v slovenských pomeroch jedinečný) osemročný časový úsek podarilo vytvoriť podmienky na uskutočnenie celej komunálnej reformy.

Začiatok bol sľubný, keď vláda svojim uznesením č. 695/1999 z 18. 8. 1999 vzala na vedomie Stratégiu reformy verejnej správy. Zároveň však už táto Stratégia nevenovala otázke komunálnej reformy významnejšiu pozornosť. Bolo potvrdené zotrvanie na duálnom modeli verejnej správy[11]. Mal sa uskutočniť výrazný presun kompetencií zo štátnej správy na územnú samosprávu, pričom presun mal byť diferencovaný, čo naznačovalo inú, už *druhú potenciálnu transformačnú líniu* komunálnej reformy, ale v tejto časti sa zámery stratégie nenaplnili.

---

[9] V roku 1995 (už v čase tretej vlády V. Mečiara) vypracovala Sekcia verejnej správy Ministerstva vnútra SR Koncepciu reformy verejnej správy a postupu prác na reforme pre roky 1996-1997, ktorú vzala vláda SR na vedomie. Následne sa v roku 1996 na základe prijatého zákona č. 221/1996 Z. z. o územnom a správnom usporiadaní SR a zákona č. 222/1996 Z. z. o uporiadaní miestnej štátnej správy uskutočnila tzv. horizontálna integrácia miestnej štátnej správy a nové územnosprávne členenie SR: došlo k vytvoreniu 8 krajov a 79 okresov a v nich k vzniku integrovaných úadov miestnej štátnej správy (krajských úradov a okresných úradov). Komunálnej reformy sa tieto zmeny nedotkli.

[10] Vláda vytvorila v roku 1999 funkciu splnomocnenca vlády pre realizáciu projektu reformy verejnej správy a ustanovila do tejto funkcie V. Nižňanského. Podobne aj neskôr druhá vláda pod vedením toho istého premiéra (2002 – 2006) svojim uznesením vytvorila v r. 2002 funkciu splnomocnenca vlády pre komunálnu reformu a ustanovila do tejto funkcie rovnakú osobu.

[11] V bode B1. uznesenia bol opätovne schválený „oddelený model verejnej správy, t.j. inštitucionálne oddelenie výkonu štátnej správy a výkonu samosprávy a pokračovanie v procese decentralizácie zodpovednosti za zabezpečovanie verejných služieb zo štátnej správy na samosprávu“. Verejnú správu mala zabezpečovať štátna správa a územná samospráva, ako dve nezávislé, ale spolupracujúce zložky verejnej správy.

V ďalšom roku uznesením č. 230/2000 vláda schválila Koncepciu decentralizácie a modernizácie verejnej správy. Jej ťažisko však spočívalo v zmene územnosprávneho členenia SR, prechode mnohých kompetencií zo štátu na samosprávy a vybudovaní samosprávy na úrovni krajov. Komunálnej problematiky sa dotkla len na jednom mieste, kde sa uvádza: „Decentralizácia kompetencií a financií si na miestnej úrovni vyžaduje vytvoriť podmienky pre efektívnejší výkon odovzdaných kompetencií. Podmienky je možné v zásade vytvoriť dvomi spôsobmi: zlučovaním obcí a združovaním činností, za účelom spoločného zabezpečovania úloh obcami". Od línie realizácie zmeny formou diferencovanej distribúcie kompetencií tu evidujeme jednak návrat k línii združovania činnosti a spoločného zabezpečovania úloh (aj keď sa už nespomínajú ani miestne správne jednotky ani spoločné obecné úrady) a zároveň sa objavuje ďalšia, už *tretia potenciálna transformačná línia* realizácie zmeny v komunálnej reforme: línia zlučovania obcí.[12]

V roku 2000 pripravené vládne materiály pripravovali priestor pre nepochybne významný krok v procese reformy verejnej správy, ktorým sa stalo zriadenie vyšších územných celkov zákonom č 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov. Ich vytvorením sa vytvorili aj nové predpoklady a možnosti pre nové prerozdelenie úloh najmä vo výkone štátnej správy, ktoré sa premietli do zákona č. 416/2001 Z.z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky (kompetencie prechádzali v rokoch 2002 – 2004), čo bolo podporené aj legislatívnymi úpravami majetkoprávnych predpisov pre územnú samosprávu (zákon 446/2001 Z. z. o majetku VÚC, novela zákona o majetku obcí 447/2001 Z. z.).

Pokiaľ ide o dopad týchto zmien na komunálnu sféru, môžeme konštatovať, že prechod celého radu pôsobností do preneseného výkonu nereformovanej miestnej samosprávy – a najmä na väčšinu malých obcí – mal frapantné dôsledky. Bez toho, aby sa vopred uskutočnili náležité kroky v ktorejkoľvek z troch už naznačených línii možných zmien v štruktúre miestnej samosprávy, bol vykonaný prenos kompetencií v oblasti sociálnej pomoci, územného a stavebného poriadku, ochrany prírody a krajiny, školstva, telesnej kultúry, divadelnej činnosti, zdravotníctva, regionálneho rozvoja a cestovného ruchu na všetky obce rovnako, bez rozdielu ich kapacitných možností. Malé obce však neboli schopné samostatne zabezpečiť prenesený výkon štátnej správy z personálnych (nedostatok odborníkov s osobitnou odbornou spôsobilosťou), finančných (náklady na správu obce tvoria v malých obciach aj viac ako polovicu jej celkových rozpočtových výdavkov), priestorových a iných dôvodov. Možno povedať, že spontánne a niekedy až živelné využívanie možností vytvárania spoločných obecných úradov na základe zmluvného vzťahu medzi obcami ako zmluvnými stranami podľa ustanovenia § 20a ods. 3 zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov, ku ktorému sa obce uchýlili aby tieto nové úlohy zvládli, bolo v danej situácii

[12] Je zaujímavé, že ďalší reformný dokument – Návrh na zabezpečenie koordinácie priebehu prípravy a realizácie projektu reformy verejnej správy – schválený uznesením vlády č. 462/2000 z 21.júna 2000, nebol predložený ako materiál splnomocnenca vlády ale ako iniciatívny materiál podpredsedu vlády pre ekonomiku – opäť bez zmienky o komunálnej reforme. Podobne aj Východiská financovania verejnej správy v súlade s koncepciou decentralizácie a modernizácie verejnej správy, vzaté na vedomie uznesním vlády SR 652/2000 zo 16. 8. 2000 neobsahovali žiadne relevantné zámery, ktoré by sa týkali komunálnej reformy.

jediným možným riešením dôsledkov neustále odkladanej komunálnej reformy.[13]

Možno práve preto, aby sa komunálna reforma už konečne pohla z miesta, dala nová vláda M. Dzurindu splnomocnencovi vlády do názvu jeho funkcie priamo označenie splnomocnenec pre komunálnu reformu[14]. Vo vládnom dokumente sa pritom formuluje úloha „V súvislosti s presunom právomocí, ale aj zodpovednosti na obce a v súvislosti s deklarovaným zámerom vlády posilniť postavenie miestnej samosprávy, je potrebné doriešiť zabezpečovanie nových úloh". V odporúčaniach k uzneseniu sa ďalej uvádza:

- v rokoch 2003 – 2006 zabezpečovať samosprávnu pôsobnosť obcí formami, ktoré umožňuje zákon č. 369/1990 o obecnom zriadení, najmä spoluprácou obcí,
- prenesený výkon pôsobnosti zabezpečovať úradmi, ktorých sídla a územné obvody budú vymedzené zákonom[15],
- v časovom horizonte k najbližším komunálnym voľbám posúdiť možnosť a vhodnosť zlučovania obcí, alebo inej formy vytvárania väčších správnych jednotiek a uplatniť diferencovaný spôsob združovania a zlučovania obcí s prihliadnutím na regionálne rozdiely v sídelnej štruktúre.

Ďalší presun kompetencií bol teda priamo podmieňovaný rozvinutím niektorej z troch už predtým identifikovaných potenciálnych línii transformačnej zmeny – namiesto rozhodnutia a výberu jednej z nich sa však všetky tri línie uvádzali ako rovnocenné.

Určitú zmenu priniesol až „diskusný materiál" nazvaný Komunálna reforma, predložený na rokovanie vlády v máji 2004, ktorý zredukoval tieto tri línie len na dve – na spoluprácu obcí (ale už bez zmienky o miestnych správnych jednotkách) a na ich zlučovanie[16]. Až do konca funkčného obdobia druhej vlády M. Dzurindu sa však neuskutočnilo žiadne relevantné rozhodnutie, týkajúce sa komunálnej reformy.

2.3. Etapa 2006 +

Aj prvá z vlád R. Fica svojim uznesením vytvorila v r. 2006 funkciu splnomocnenca vlády pre územnú samosprávu, ktorý predložil na jej zasadanie dňa 14. 11. 2007 Návrh po-

[13] Práve z dôvodov eliminácie živelnosti následne MV SR publikovalo 11. 4. 2002 Metodický návod č. 202-2002/02103 SR na vytváranie spoločných obecných úradov.

[14] Potvrdzuje to aj Projekt decentralizácie verejnej správy pre roky 2003 – 2006, schválený uznesením vlády SR č. 370/2003; ktorým vláda uložila v máji 2003 splnomocnencovi „predložiť na rokovanie vlády návrh komunálnej reformy (reformy miestnej samosprávy)" v termíne do 31. marca 2004.

[15] Táto nejasná formulácia ponúkala interpretáciu, že pôjde o úrady miestnej štátnej správy (čo by znamenalo zastavenie procesu zahlcovania miestnej samosprávy preneseným výkonom štátnej správy), alebo že ide o diferencovaný prístup v presune kompetencií v zmysle už spomínanej druhej línie.

[16] V materiáli sa uvádza, že „komunálna reforma podľa zahraničných skúseností sa môže uskutočniť len ako
Spolupráca: a. Obligatórna forma, vyplývajúca z príslušnej legislatívy; b. Fakultatívna forma.
Zlučovanie: 1.Model centralizačný – ide o tzv. rýchly model, ktorého iniciátorom je vláda, ktorá predkladá konkrétny návrh municipalizácie. 2. Model dobrovoľný – zákonodarný orgán určí základné kritériá, avšak samotná realizácia sa ponecháva na úvahe dotknutých subjektov, obcí. Ide tu o tzv. pomalý model. 3. Model zmiešaný – ako už vyplýva z názvu, ide o model spájajúci prvky oboch predchádzajúcich modelov, kedy parlament stanoví kritériá zlúčenia obcí, ktoré sa v určitom časovom intervale spájajú vo vlastnej réžii. Štátna donucovacia moc zasahuje až vtedy, keď po uplynutí daného časového obdobia jestvujú obce, ktoré sa neboli schopné zlúčiť. Tento model je považovaný za stredne časovo náročný."

stupu vypracovania komunálnej reformy v SR (schválený uznesením vlády SR č. 972/2007) so zámerom vypracovať Koncepciu komunálnej reformy, ako súčasť modernizácie verejnej správy s cieľom: ekonomizácie, informatizácie a rozvoja ľudských zdrojov. Takto chápaná komunálna reforma teda odpočiatku prekračovala rámec riešenia problémov fragmentarizovanej sídelnej štruktúry a dokonca si ho ani ako explicitný cieľ nekládla[17].

Uznesením vlády č. 497/2009 z 8. 7. 2009 bola potom schválená Koncepcia modernizácie územnej samosprávy v Slovenskej republike, ktorá síce opúšťala pojem „komunálna reforma" ale vystihovala širší rámec tohto dokumentu. V jeho rámci sa problematiky komunálnej reformy najviac dotýkala časť 5. Spoločné obecné úradovne, v ktorej vychádzala sa sústredila pozornosť na pokračovanie prvej pôvodnej transformačnej línie medziobecnej spolupráce, ktorá sa medzičasom naplnila spontánnym vznikom početných spoločných obecných úradov – Koncepcia pritom vychádzala z kritického vyhodnotenia ich činnosti[18] a „na základe už uvedených skutočností, že zabezpečenie preneseného výkonu štátnej správy na báze dobrovoľného zmluvného vzťahu vytvárania spoločných obecných úradov nie je optimálnym riešením, navrhuje sa zriadiť sústavu spoločných obecných úradovní zákonom (názov spoločná obecná úradovňa je len pracovný a konečný názov bude ustanovený zákonom). Prenesený výkon štátnej správy zabezpečovaný obcami bude administratívne riešený takouto sieťou stabilných administratívnych pracovísk s určenou územnou pôsobnosťou, umožňujúcou efektívny a kvalitný prenesený výkon štátnej správy obcami a mestskými časťami hlavného mesta Bratislavy a mesta Košíc. Vzniknú transformáciou súčasných spoločných obecných úradov na organizačne stabilnejšie a po všetkých stránkach lepšie zabezpečené pracoviská (úradovne), ktoré neodoberú obciam a mestám žiadnu súčasnú kompetenciu. Spoločné obecné úradovne (ďalej len „Úradovne") len uľahčia obciam – najmä tým menším – vykonávanie štátom zverených kompetencií, a to predovšetkým efektívnejším a kvalitnejším výkonom…

Úradovne budú zabezpečovať administráciu dvoch nezávislých pôsobnosti obcí – preneseného výkonu štátnej správy a niektorých úloh miestnej územnej samosprávy (samosprávne funkcie) na základe zmluvného vzťahu. Tieto činnosti budú vykonávané v zákonom určených Úradovniach prostredníctvom integrovaného informačného systému…

Po vybudovaní Úradovní bude prevod finančných prostriedkov vykonávaný priamym transferom len na určené Úradovne. Výšku normatívnych dotácií a spôsob ich výpočtu budú

[17] Presne o rok – 14. 11. 2008 – vzala vláda na vedomie Správu k návrhu postupu vypracovania koncepcie komunálnej reformy v SR.

[18] V Koncepcii sa o.i. uvádza, že „časť už uvedených spoločných obecných úradov zabezpečuje výkon štátnej správy na požadovanej úrovni…, doterajšie skúsenosti z ich činnosti však odhalili aj nedostatky tejto organizačnej formy zabezpečovania administrácie preneseného výkonu štátnej správy. Dôsledkom dobrovoľného zmluvného vzťahu ich vzniku je, že tieto nemajú dostatočne garantovanú stabilitu (územnú, finančnú, personálnu a pod.), ich územná pôsobnosť a rozsah zverenej administrácie preneseného výkonu štátnej správy sa preto často mení. Ďalším negatívom už uvedenej dobrovoľnosti pri ich zriaďovaní je značný rozdiel v ich veľkosti (územie, počet obsluhovaných občanov, počet kompetencií, počet združených obcí a rôzny geografický priestor). Zmluvy o ich zriadení sú spravidla uzatvorené len na jednu kompetenciu a rok. V niektorých oblastiach im obce zverili aj administráciu samosprávnych kompetencií obcí. Výsledkom takto zriadených úradov je rozdielna efektívnosť výkonu a kvality ich činnosti… Niektoré obce navyše nepristúpili k takémuto zmluvnému zriaďovaniu spoločných obecných úradov, a keďže medzi nimi sú aj malé obce, ktoré nemajú odborne spôsobilých zamestnancov (napr. špeciálne stavebné konanie pre miestne komunikácie), je zrejmé, že prenesený výkon štátnej správy vôbec nevykonávajú.

stanovovať všeobecne záväznými právnymi predpismi vecne príslušní správcovia kapitol. Ich objem bude závislý od počtu obyvateľov obcí v administratívnej pôsobnosti Úradovne a iných špecifických kritérií stanovených v rezortných právnych predpisoch…

Sídla takýchto Úradovní a ich územné obvody bude potrebné posúdiť z hľadiska maximálnej efektívnosti zabezpečenia preneseného výkonu štátnej správy pri dolnej hranici počtu občanov, ako aj z hľadiska počtu a náročnosti správnych konaní v území. Z uvedeného dôvodu pri určovaní ich sídiel a ich územnej pôsobnosti sa navrhuje vychádzať zo štruktúry spoločných obecných úradov v územnom konaní a stavebnom poriadku…

Vybudovanie siete Úradovní umožní obciam využívať ich infraštruktúru aj pre spoločný výkon originálnych kompetencií a rutinných, opakujúcich sa činností, čo prispeje k celkovému zvýšeniu efektivity a k dosiahnutiu vyššej úrovne modernizácie miestnej samosprávy…“

Aj keď uvedená koncepcia (resp. jej vyššie obsiahle citovaná časť) neriešila komplexne problematiku komunálnej reformy, bola prvý dokumentom, ktorý sústredil pozonosť na jednu z potenciálnych línií trnasformačnej zmeny a obsahovo ju najzreteľnejšie posunul, aj keď ďalšie kroky nenasledovali ani do konca funkčného obdobia prvej vlády R. Fica[19], ani v čase vlády I. Radičovej[20], ale čo je zaujímavé, ani v doterajšom priebehu druhej vlády R. Fica, ktorá ani nevytvorila funkciu splnomocnenca vlády či už pre reformu verejnej správy alebo pre komunálnu reformu alebo pre inak vymedzenú relevantnú tematiku.

Tento posledný z troch časových úsekov, do ktorých sme rozčlenili analýzu prípravy komunálnej reformy ako procesu zmeny, mal spočiatku veľmi vysokú dynamiku, ktorej výsledkom sa stal aj premyslený koncept spoločných obecných úradovní, žiaľ bez väzby na vytvorenie miestnych správnych jednotiek, ako to už bolo v minulosti navrhované. Po tomto rozbehu však nasledoval útlm a možno i úplné zastavenie procesu prípravy komunálnej reformy v SR.

Namiesto toho sa iniciatíva vlády sústredila na reformu ESO, ktorej výsledkom môže byť aj také usporiadanie miestnej štátnej správy, ktoré môže znamenať oslabenie významu a celkového postavenia miestnej samosprávy.

3. Zhrnutie

Pokúsme sa na tomto mieste (bez nároku na úplnosť, čo je prirodzene podmienené aj

[19] 19. 1. 2010 vláda ešte schválila Postup realizácie úloh vyplývajúcich z Koncepcie modernizácie územnej samosprávy, ale k jeho napĺňaniu už nedošlo

[20] Vláda I. Radičovej (2010 – 2012) vo svojom programovom vyhlásení síce spomenula komunálnu reformu a počas svojho skráteného vládneho obdobia stihla vymenovať v r. 2010 splnomocnenca vlády pre územnú samosprávu (Martin Kováč), dala mu však do vienka aj integrovaný manažment protipovodňovej ochrany území a ďalšie úlohy, ale v realite problematika komunálnej reformy ostala znovu v úzadí. Uznesením vlády č. 323/2011 zo 6. 4. 2011 bola síce splnomocnencovi uložená úloha predložiť na rokovanie vlády Koncepciu komunálnej reformy úloha však ostala nesplnená a vláda vzala na vedomie 17. 8. 2011 vedúcim úradu vlády (V. Nižňanský) predloženú len priebežnú Informáciu o prerokovaní námetov na zmenu rozdelenia kompetencií medzi štátnou správou a územnou samosprávou.

rozsahom tejto štúdie) zhrnúť aspoň niektoré výsledky uskutočnenej analýzy prípravy a aj niektorých krokov, ktoré môžeme považovať už za prejavy pokusov o realizáciu komunálnej reformy v SR ako procesu zmeny.

3.1. Komunálna reforma ako proces zmeny z hľadiska teoretického

Doterajší proces prípravy komunálnej reformy v SR možno z hľadiska teórie charakterizovať nasledovne:

a. Komunálna reforma (ak ju vnímame v zmysle vymedzenia z úvodu tejto štúdie) sa ako zmena v Slovenskej republike doposiaľ ešte neuskutočnila. Za hlavnú príčinu tohto stavu možno považovať diskontinuitu politických elít a aj ich vnútorný nedostatok vôle po kontinuite a intenzite aktivít v oblasti komunálnej reformy.

b. Silové pole zmeny v dôsledku jej dlhodobého neriešenia zoslablo, čo sa najvýraznejšie prejavuje v posledných rokoch klesajúcim záujmom zo strany orgánov štátu, ale aj rastúcou pasivitou (či apatiou?) reprezentácie miestnej samosprávy.

c. Príčinou zoslabnutia silového poľa bola aj nedostatočná pripravenosť zmeny.

d. Nedostatočná pripravenosť zmeny sa prejavuje najmä v preferovaní inkrementálnych zmien pred systémovými v praxi legislatívnych zmien, týkajúcich sa tejto oblasti.

e. K pozitívam doterajších aktivít možno priradiť sformulovanie niekoľkých variantných potenciálnych transformačných línií, vrátane začiatku procesu ich selekcie.

f. Tradícia spontánnej medziobecnej spolupráce, sformovaná ešte v počiatočnom období pôsobenia obnovenej miestnej samosprávy u nás, našla svoje pokračovanie v spontánnom príklone k jednej z transformačných línií (v jej priemete do vzniku spoločných obecných úradov), v dôsledku čoho možno v tomto smere uskutočnené inkrementálne zmeny považovať za tranzitné a ireverzibilné.

g. Táto skutočnosť podporuje aj zmeny v postojoch jednotlivcov, organizačných štruktúr a organizačnej klímy, ktorá môže zase vyústiť do opätovného posilnenia silového poľa v prospech zmeny, pokiaľ bude komunálna reforma realizovaná v tejto transformačnej línii.

h. Z pôvodnej (a v dôsledku vyššie uvedenej charakteristiky potenciálne najsilnejšej) transformačnej línie medziobecnej spolupráce sa však vytratila myšlienka miestnych správnych jednotiek, ktorá by mohla túto líniu ešte viac prehĺbiť a umožnila by prípadné ďalšie inkrementálne zmeny (pokiaľ pri diskontinuite politických elít a aj pri ich vlastnej obsahovej diskontinuite nebude dostatok politickej vôle pre ich nahradenie zmenami aspoň tranzitnými) udržať v obsahovej kontinuite.

i. Celý rad teoretických východísk deklarovanej komunálnej reformy však nebol doposiaľ sformulovaný – okrem iného

- samotná podstata reformy (najmä vo vzťahu k otázke veľkostnej štruktúry základných správnych jednotiek);

- zreteľná a jednoznačná podoba cieľového stavu (riešenie vezus vyriešenie verzus odstránenie problému);
- celkový charakter zamýšľanej zmeny (inkrementálna verzus tranzitná verzus transformačná, resp. proporcia týchto troch charakteristík vo výslednom charaktere zmeny);
- základné smerovanie zmeny (zhora nadol či opačne) atď.

3.2. Komunálna reforma ako proces zmeny z hľadiska praktického

Ako sme už uviedli, v prístupoch ku komunálnej reforme v Slovenskej republike prevažujú praktické prístupy nad akoukoľvek teoretickou prípravou. Bez ohľadu na túto nedostatočnú teoretickú pripravenosť sa pokúsme zhodnotiť aspoň praktické výsledky doposiaľ uskutočnených zmien:

a) Duálny model bol síce zavedený, ale v dôsledku disproporčného vývoja v štruktúre úloh, vykonávaných na miestnej úrovni orgánmi miestnej štátnej správy a miestnej samosprávy došlo k jeho odbúraniu a dnes ide v skutočnosti o hybridný model.

b) Ťažisko sa v rámci reformy verejnej správy výrazne koncentrovalo a naďalej koncentruje na zmeny v štruktúre orgánov miestnej štátnej správy, pričom sa časť pozitívnych zmien v miestnej štátnej správe dosahuje na úkor miestnej samosprávy, na ktorú sa prenáša výkon agend štátnej správy všade tam, kde ich nedokáže miestna štátna správa vykonávať efektívne.

c) Veľká väčšina obcí nedokáže sama vykonávať značnú časť agend preneseného výkonu štátnej správy – problémom, ktoré treba vo vzťahu k malým obciam riešiť, nie je spravidla výkon samosprávnych úloh (aj keď aj tam existuje celý rad agend, ktorých zverenie do pôsobnosti obcí je problematické).

d) Výber úloh, prenesených zo štátnych orgánov na obce, je dlhodobo náhodný a nekoncepčný: audit týchto prenesených úloh by mal byť veľmi kritický a mohol by viesť aj k možnému vráteniu niektorých prenesených úloh späť na orgány štátnej správy.

e) Vytváranie inštitúcie splnomocnenca vlády, ktorého úlohou by bola okrem iného resp. aj výlučne komunálna reforma, sa ukazuje byť nedostatočným organizačným rámcom a charakter reformy si vyžaduje poveriť takouto úlohou zrejme buď ministra bez kresla, alebo ešte lepšie jedného z podpredsedov vlády.

Literatúra:

ACKOFF, R. L. (2001): Umenie a veda manažmentu chaosu. In: MABEY, MAYON-WHITE, c. d., s. 47 – 54

BEER, M., EISENSTAT, R. A., SPECTOR, B. (2001): Prečo programy zmien nevytvárajú

zmenu? In: MABEY, MAYON-WHITE, c.d., s. 99 - 107

GOODSTEIN, L. D., BURKE, W. W. (2001): Vytváranie úspešnej oganizačnej zmeny. In: MABEY, MYAON-WHITE, c.d., s. 164 – 172

HAMALOVÁ, M. (2008): Teória, riadenie a organizácia verejnej správy. 2. časť: Organizácia verejnej správy. Bratislava : Merkury

CHORVÁTHOVÁ, D. (2007): Riadenie zmien. In: Transfer inovácií, č. 10, s. 179 – 183.

JUNKOVÁ, D., KNÝ, M. (2011): Konceptuální přístup k modelování systémů řízení veřejné správy. In: MANažment a EKOnomika, Bratislava : STU, 2011, č.1, s. 113 – 119

MABEY, Ch., MAYON-WHITE, B. (2001:) Riadenie zmien. Bratislava : Nadácia City Univesity

MALÍKOVÁ, Ľ. (2003): Verejná politika: Aktéri a procesy. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003

MIKUŠ, P. (2008): Teória procesu zmeny a jeho riadenie. Poprad : Inštitút manažmentu a cestovného ruchu

MORGAN, G. (2001): Organizácie ako politické systémy. In: MABEY, MYAON-WHHITE, c.d., s. 212 – 217.

NIŽŇANSKÝ, V. a kol. (2009): Medziobecná spolupráca a zlučovanie obcí na Slovensku. Výskumná štúdia, Bratislava : Mercury, spol. s.r.o.

POLIAK, L. (2011): Sídelná štruktúra na Slovensku a komunálna refoma. Dostupné na www.epolis.cz, marec 2011.

SLÁVIK, Š. (2000): Riadenie zmien. Bratislava : Ekonóm

SLÁVIK, Š. (2009): Strategický manažment. Bratislava : Sprint dva

SWIANIEWICZ, P. (ed.) (2010): Territorial Consolidation Reforms in Europe. Budapest : Open Society Institute

ŠUTAJOVÁ, J. (2006): Formovanie obecnej samosprávy na Slovensku. Človek a spoločnosť, roč. 9, č. 2. Dostupné na www.saske.sk/cas)

THURZO, A. (ed.) (1999): Reforma a modernizácia verejnej správy v Slovenskej republike. Zborník materiálov z celoštátnych odborných konferencií. Bratislava : Združenie miest a obcí Slovenska

www.vlada.gov.sk

ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2013, 7.2, ss. 449-476

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

Peniaze v živote človeka

Zdenka Macková

Kľúčové slová:

filozofia peňazí, sociológia peňazí, psychológia peňazí, finančná psychológia, behaviorálna ekonómia, postoje k peniazom, hodnoty, interpersonálne vzťahy, kvalita života, well being

Kontaktné údaje:

Doc. PhDr. Zdenka Macková, PhD.
Katedra psychológie Vysokej školy zdravotníctva a sociálnej práce svätej Alžbety,
Starhradská 12, 85105 Bratislava,
zdena.mackova@gmail.com

Abstrakt:

Príspevok podnecuje k prekonaniu súčasného spoločenského tabu v komunikácii o peniazoch, ktoré sa týka aj spoločenských vied. Predstavuje výzvu k dôkladnému interdisciplinárnemu bádaniu otázok spojených s peniazmi v živote človeka.

Prvá časť sa dotýka filozofických, antropologických, ekonomických, behaviorálno-ekonomických, sociologických a psychologických rámcov skúmania monetárnych otázok. Cieľom druhej časti je prezentovať niektoré empirické zistenia vo sfére postojov, hodnotovej orientácie a interpersonálnych vzťahov v monetárnom kontexte. Prezentujú sa aj niektoré zistenia o vzťahoch medzi peniazmi a kvalitou života, well being. Akcentuje sa potreba ozdravenia vzťahu ľudí k peniazom na individuálnej aj kolektívnej úrovni, cesta k novej prosperite, kde v živote nejde len o peniaze.

Motto:

Základnou vlastnosťou peňazí je ich hlboká ambivalentnosť. Peniaze umožňujú veľa vecí a vzťahov, súčasne však veci a vzťahy silno deformujú.

Georg Simmel (in Keller, 2010, s.341)

Úvod

Žijeme v monetarizovanej spoločnosti, kde sa peniazom pripisuje obyčajne veľký význam. Ako uvádza Riegel (2007) prínos peňazí pre rozvoj ľudskej spoločnosti sa dnes prirovnáva k takým objavom, akým bol vynález ohňa alebo parného stroja. Klasická interpretácia vývinu moderného sveta zobrazuje peniaze ako kľúčový nástroj v racionalizácii sociálneho života. Peniaze sú prostriedkom obchodovania, symbolom toho, čo si za ne možno kúpiť.

Na peniaze sa možno pozerať z rôznych hľadísk. Tieto vytvárajú odlišné rámce pre porozumenie toho, čím sú a čím by mohli byť peniaze v živote človeka, najmä v oblasti kvality života. Preto považujeme za významné interdisciplinárne bádanie peňazí v živote človeka nielen v kontexte ekonomických, ale aj neekonomických vied.. Zámerom príspevku je podporiť záujem o skúmanie otázok spojených s peniazmi z hľadiska rôznych vedných disciplín, čomu sa venujeme v prvej časti. V druhej časti sa dotkneme niektorých špecifických oblasti života ľudí vo vzťahu k peniazom ako sú postoje a hodnoty, interpersonálne vzťahy a kvalita života. Vzhľadom na široký záber má príspevok len orientačný charakter s cieľom podnietiť záujem širokej odbornej verejnosti o túto oblasť.

Posledné tri desaťročia pozorujeme odklon od trhovej ekonomiky k trhovej spoločnosti, kde sa ponúkajú a kupujú nielen tradičné materiálne statky a služby, ale temer všetko. Trhové princípy výrazne prenikajú do sféry vzdelávania, zdravotníctva, dokonca duchovného života. Ako upozorňuje americký politický filozof M. Sandel (2013), jednou z príťažlivosti trhov je to, že nevynášajú žiadne súdy nad potrebami, ktoré uspokojujú. Nie je podstatné, kto chce čo predať, kúpiť, ale „za koľko". „Naša verejná debata stratila svoju morálnu a občiansku silu a podieľala sa na rozmachu technokratickej a manažérsky orientovanej politiky, ktorá sužuje mnoho dnešných spoločností" (Sandel, tamže, s. 17). Podľa autora celková komercionalizácia pokračuje agresívnym spôsobom, preniká čoraz viac do hlbších štruktúr spoločnosti, narušuje naše súkromie, vzťahy. Dodávame, že stačí registrovať množstvo reklám a ponúk, ktoré sa na nás valí zo všadiaľ a kedykoľvek. K tomu všetkému posledná finančná a hospodárska kríza priniesla veľa závažných otázok, na ktoré nevedia dnes uspokojivo zodpovedať ani ekonomické vedy. V tejto súvislosti zdieľame prekvapenie Sandela nad tým, že „ohromujúce zlyhanie finančných trhov neohrozilo zásadným spôsobom všeobecnú dôveru v trhy" (Sandel, 2013, s. 15).

V súčasnosti sa hovorí o peniazoch v kontexte finančnej gramotnosti a výchovy občanov v tomto smere. Obsahom výchovy k finančnej gramotnosti je temer výlučne oblasť potrebných vedomostí, zručností, skúseností týkajúcich sa finančnej sféry (MŠSR a PFSE, 2008). Sféra vzťahu človeka k peniazom (emócie, motivácia) je mimo centra záujmu podobne ako aj oblasť interpersonálnych vzťahov v monetárnom kontexte. Napriek tomu, že rastie výskyt porúch správania k peniazom, kde emócie, motivácia, interpersonálne vzťahy hrajú významnú rolu (gambling, impulzívne nakupovanie, extenzívne míňanie atď.). Edukácia k finančnej gramotnosti sa týka do veľkej miery finančných produktov, ktoré trh ponúka a súčasne vzdeláva občanov v smere ich využívania. Často sa realizuje samotnými predajcami alebo firmami s nimi spojenými.

Paradoxne v situácii, keď peniaze zasahujú čoraz viac oblastí nášho života, existuje kultúrne a spoločenské tabu v komunikácii o peniazoch, aké bolo voľakedy vyhradené pre sex (Levinson, 2011, Riegel, 2007 a i.). Koľko zarábame, koľko míňame, postoje, presvedčenia, vzťah k peniazom a pod., teda osobné finančné záležitosti bývajú iba zriedka predmetom otvorenej komunikácie, dokonca aj v rodine či medzi priateľmi. Podobná situáciu registrujeme aj v spoločenských neekonomických vedách, kde sa o peniazoch dodnes málo hovorí, najmä v našich podmienkach.

1. Peniaze v živote človeka z aspektu rôznych vedných disciplín

Spomedzi rastúceho počtu vedných disciplín, ktoré sa dnes peniazmi zaoberajú, sa ďalej dotkneme aspektov filozofických, antropologických, ekonomických, osobitne behaviorálno-ekonomických, sociologických i psychologických.

1. 1 Filozofické aspekty

Pôvod slova „peniaze“ (angl. money) je lat. *moneo* (pripomenúť). Moneta bola bohyňou pamäte a matka Múz. Pre Rimanov boli peniaze, podobne ako umenie, nástrojom kolektívnej pamäte, ktorý potreboval ochranu bohov. Boli pripomienkou minulosti ako aj znakom budúcnosti (Hart, 2005).

Medzi typické otázky *filozofie peňazí* patria čo sú peniaze, aká je ich podstata (ontologické otázky) ako vieme, že peniaze sú práve to, za čo ich považujeme (epistemiologické hľadisko), aká je hodnota peňazí (axiológický aspekt) atď. Vznikla nová hraničná vedná disciplína *filozofická ekonómia,* ktorá sa zaoberá skúmaním ontologických, epistemologických, axiologických a ďalších otázok v rámci hospodárskej sféry. Z novších prác je zaujímavý napr. príspevok Sobela (2013). Zaoberá sa fenoménmi ekonomického života pričom jeho

argumentácia vyznieva proti monetaristickému ekonomickému prístupu, kde hrajú peniaze kľúčovú rolu aj v porozumení vzťahov.

Čo sa týka hodnoty peňazí, už Aristoteles povedal, že „peniaze musia mať alebo ich vnútornú hodnotu alebo aspoň ich musí podporiť spoľahlivý prísľub zo strany autority, ktorá ich vydáva, že ich možno vymeniť za niečo, čo má vnútornú hodnotu“ (in Lea – Webley, 2006, s. 166). Neskôr anglický filozof 17. stor. J. Lock zdôrazňoval spoločnú prácu, spoločný majetok, ktorý si bolo treba pamätať a tak prežívať vlastnú identitu ako súčasť danej skupiny (in Hart, 2005). Známe sú výroky osvietenského filozofa Voltaira: „Keď ide o peniaze, každý má rovnaké náboženstvo. Nemyslite si, že peniaze robia všetko, lebo čoskoro budete robiť všetko kvôli peniazom.“
Domnievame sa, že otázky slobody alebo závislosti človeka v monetárnom kontexte patria medzi najaktuálnejšie témy aj dnešného dňa.

Významné miesto vo filozofii peňazí má nemecký sociológ G. Simmel, ktorého dielo Filozofia peňazí (1990) bolo dlho v úzadí (1. vydanie v nemčine 1907, v angl. až 1978). Autor sa zaoberá otázkami ako sú hodnoty a peniaze, peniaze vo vzťahu k slobode indivídua, osobnými hodnotám, štýlu života atď. Podľa autora sú peniaze prostriedkom ako aj symbolom procesu, v ktorom sa v modernej spoločnosti nahrádzajú tradičné závislé vzťahy modernými, neosobnými, autonómnymi vzťahmi. Peniaze nemajú však zmysel samé o sebe, ale majú kapacitu aplikácie vo výmenných vzťahoch, čo z nich robí objekt túžby. S rastom používania peňazí a transakcií klesá hodnota indivídua a všetko sa točí okolo toho, čo môže jedinec urobiť namiesto toho, čím je. V mysliach ľudí získava všetko hodnotu v peniazoch a stráca svoju emocionálnu hodnotu.

Na riziko redukcie hodnoty rozličných statkov na hodnotu finančnú v súčasnej trhovej ekonomike upozorňuje americký politický filozof M. Sandel: „Pokiaľ sa trhové uvažovanie dotýka hmotných statkov ako sú autá, opekač hrianok, ploché obrazovky, je rozumným predpokladom, že hodnota týchto statkov je jednoducho otázkou preferencií spotrebiteľov. Keď sa však trhové uvažovanie zameria na sex, rozmnožovanie, starostlivosť o deti, vzdelanie, zdravie, životné prostredie, je tu predpoklad, že všetky preferencie majú rovnakú hodnotu, ťažšie stráviteľný“ (Sandel, 2013, s. 79). Autor upozorňuje na morálne dilemy týkajúce sa peňažných ponúk napr. vo výchove (platenie deťom za známky, čítanie kníh), v bankovníctve (životné poistenie za zamestnanca, obzvlášť bez jeho vedomia), v životnom prostredí (peniaze obci za uloženie jadrového odpadu, platba za odstrel vzácnej zveri), v zdravotníctve (platby za krv, úplatky) atď. „Existujú veci, ktoré možno za peniaze kúpiť, ale nemalo by to tak byť. Čoraz viac výskumov poukazuje na to, čo hovorí aj zdravý rozum: Finančné ponuky a ostatné trhové mechanizmy môžu spôsobiť vytesnenie niektorých netrhových noriem“ (Sandel, tamže, s. 101). Napr. finančné odmeňovanie detí za čítanie kníh môže ničiť zážitok, radosť z čítania, peniaze za krv radosť z darovania, obetovania sa pre druhých atď.

Od čias R. Descarta až podnes sa hlavný prúd myslenia vo vedách, resp. jeho filozofické základy, uberajú v smere materializmu. Pod jeho vplyvom sa do popredia spoločenského vedomia čoraz viac dostáva materialistický svetonázor s uprednostňovaním hmotných

statkov na úkor duchovných hodnôt. Láska k múdrosti, dobru, pravde, kráse, ľudským cnostiam sa v materialisticky orientovaných vedách dostáva do úzadia.

V modernej filozofii 19 – 20. stor. je typická racionalistická orientácia (na jednej strane), ktorá akcentuje pozitivistický, pragmatický prístup k životu i peniazom. Na druhej strane je tu aj iracionalistická orientácia. Táto prináša nielen záujem o samotné bytie človeka (existencializmus), posmrtný život (náboženská filozofia), ale aj pochybnosti, relativizmus hodnôt, stratu životnej orientácie charakteristickú pre dnešnú postmodernú filozofiu. V tejto situácii môže byť ťažké pre bežného človeka zachovať si „zdravý rozum" aj v otázkach finančných.

1.2 Antropologické aspekty

Z antropologického hľadiska je originálna napr. „*ekonomika darov*" (angl. gift economy), ktorá je v protiklade s dnes populárnou trhovou ekonomikou. V kontexte ekonomiky darov trh môže existovať aj bez peňazí. Pôvod výmeny tovarov bol osobný „dar" a vzájomné obdarovávanie sa ľudí na princípe reciprocity. V tomto zmysle existuje priorita personalizovanej koncepcie peňazí, pri ktorej vnímame trh viac ako symbolickú formu ľudskej aktivity než ako obeh nezávislých objektov (peňazí) medzi ľuďmi (Hart, 2005).

Antropologické výskumy porovnávajúce situáciu v rôznych kultúrach podporujú názor, že peniaze nie sú len neutrálnym nástrojom, ale inštitútom s transformačným potenciálom (Lea – Webley, 2006). Peniaze majú teda silu premieňať životy ľudí. Ako vtipne poznamenáva Hart (2005), väčšina antropológov nemá rada peniaze, nemá veľa peňazí na znak odmietania súčasného sveta v prospech čohosi výrazne autentickejšieho.

1.3 Ekonomické a behaviorálno-ekonomické aspekty

Z ekonomického hľadiska peniaze uľahčujú výmenu a zvyšujú jej rýchlosť, čím urýchľujú akumuláciu hodnôt. Rozširujú sieť sociálnych vzťahov a predlžujú ju, lebo v podstate každý môže vymieňať čokoľvek s niekým iným za peniaze (Simmel, in Keller, 2010). Tradične sa peniaze považujú za kľúčový nástroj v racionalizácii sociálneho života, konečný prostriedok objektivizácie, ktorý homogenizuje kvalitatívne rozdiely na kvantititatívne (Zelizer, 1989).

Korene takéhoto chápania siahajú k práci škótskeho filozofa, otca modernej ekonómie 18. stor. A. Smitha (2001). Bohatstvo národov je podľa neho výsledkom hlboko zakoreneného sklonu ľudskej bytosti stýkať sa, zbierať veci, vymieňať si ich navzájom, čo viedlo k výmennému obchodovaniu. Smith bol obhajcom voľného trhu v kapitalistickom hospodárstve, v ktorom ľudia prirodzene usilujú výlučne o vlastný prospech. Táto koncepcia považuje

peniaze za nezávislé od ľudského faktora, ako neosobný nástroj výmeny tovarov, služieb, platieb, uchovávania hodnôt, ako položky na účte a pod. V inom diele (Teória mravných citov) však otec modernej ekonómie hovorí, že nech považujeme človeka za akokoľvek sebeckého, evidentne sa v jeho povahe nachádza čosi, čo ho vedie k záujmu aj o blaho iných, aj keď z toho nemá nič iné ako potešenie (Smith, 2005). Jeho nasledovníci sa však dlho orientovali a väčšina stále orientuje na výlučne egoistické záujmy jedinca na trhu, kde dominujú peniaze.

Chápanie peňazí ako nezávislých od človeka súvisí s koncepciou ekonomického človeka alebo „homo economicus". Súvisí s neoklasickými teóriami racionálneho rozhodovania, jeho matematickými modelmi, ktoré ovládli hlavný prúd ekonomického myslenia 20. stor. a sú v súlade so základnými myšlienkami voľného trhu. V tomto duchu sa jedinec rozhoduje podľa dostupných informácií, na racionálnom základe v zmysle maximalizovania úžitku pre seba, minimalizovania svojich nákladov. Preto je jeho rozhodovania aj v monetárnych otázkach vypočítateľné, predvídateľné. (Nejde tu však o racionálne rozhodovanie komplexného charakteru, kde hrá úlohu aj morálny kontext.)

Staršie aj novšie ekonomické prístupy charakterizuje priorita finančného, materiálneho bohatstva nad všetkým ostatným v živote človeka, prevažuje možnosť finančného vyjadrenia ceny akéhokoľvek produktu. Aj keď tu existujú rôzne názorové prúdy, ktoré medzi sebou súperia dodnes (Lisý, 1999). Medzi najznámejšie patria monetaristické a keynesiánske prúdy ekonomického myslenia. Pre klasických monetaristov sú typické názory, že za všetkým sú peniaze, peniaze hýbu svetom, ovládajú jedinca, skupiny ľudí, kultúru, peniaze sú príčinou ekonomických zmien, umožňujú fungovanie voľného trhu, treba kontrolovať množstvo peňazí v obehu atď. Typicky keynesiánske názory (u nasledovníkov anglického ekonóma Keynesa) považujú peniaze za sekundárne, inštrumentálne, za výsledok ekonomickej činnosti atď. (keynesiánsky prúd podľa anglického ekonóma Keynesa).

K monetaristom patrí aj známy americký ekonóm M. Friedman, zástanca voľného trhu bez zásahov štátu, známy svojim presvedčením, že za všetkým treba hľadať peniaze (Friedman, 1997). V rámci rozhodovania ekonomického človeka autor však vníma aj niektoré obmedzenia, kvôli ktorým sa ekonomický subjekt na trhu nemôže rozhodovať čisto racionálne, s maximalizovaním úžitku pre seba. Pre ilustráciu vo svojej monetaristickej teórii ekonomického cyklu známej ako „model peňažnej ilúzie" pripisuje výkyvy v ekonomickom vývoji nedokonalosti informácií ekonomických subjektov, lebo títo tvoria svoje očakávania na základe minulých skúseností (adaptácia), čo nemusí zodpovedať realite (Lisý, 2012).

Podľa iného amerického ekonóma G. Beckera (1976), názorovo bližšie Keynesovi, trhová ekonomika vyžaduje štátne intervencie fiškálnej povahy. Jedinci sa rozhodujú investovať na základe racionálnych ziskov a nákladov, ktoré zahrnujú návrat investícií i kultúrne hľadisko Autor dokonca pripúšťa aj nevedomé motívy v rozhodovaní ekonomického človeka, ktoré je však vždy orientovaný na maximalizovanie zisku pre seba. Podľa neho sa teda ľudia rozhodujú vo všetkých oblastiach činností tak, aby maximalizovali svoje bohatstvo, či si to uvedomujú alebo nie. Existujú aj „tieňové ceny", t. j. implicitné ceny, založené na predsta-

vách ľudí, obsiahnuté v rôznych možnostiach, ktoré zvažujú. Všetko je teda možné vyjadriť peniazmi, explicitne alebo implicitne. To platí napr. aj pre oblasť vzdelávania, medziľudských vzťahov, lebo aj vzťahy majú istú cenu v peniazoch a sú tak trhovými vzťahmi.

Podľa N. Mankiwa (1998), súčasného amerického makroekonóma, možno ekonomický prístup zjednodušiť do desiatich bodov, ktoré sa týkajú toho, ako sa ľudia rozhodujú, fungovania ekonomiky ako celku a interakcie ľudí. Ľudia sa rozhodujú podľa toho, akého cieľa sa vzdajú v prospech iného cieľa a čo sú ochotní za niečo dať a súčasne sa iného vzdať. Racionálni ľudia počítajú s rozdielom medzi kúpnou a predajnou silou a konajú výlučne vtedy, keď zisk z akcie prekračuje náklady. Celkove vo svojich rozhodnutiach ľudia reagujú na incentívy (podnety zvonku, ponuky). V tomto duchu ekonomické myslenie spočíva v tom, že dobré ponuky vyriešia väčšinu problémov ľudí v živote, ak nie všetky problémy. Mankiw sa stavia na stranu obhajcov neregulovaného trhu v duchu monetaristického myslenia, argumentuje v prospech výrazných sociálnych nerovností, jedného percenta najbohatších, ktorí predstavujú v jeho vnímaní dobro pre krajinu.

Protikladné, opozičné prúdy v súčasnosti reprezentuje menšia, ale rastúca skupina ekonómov. V r. 2009 bol v New Yorku založený Inštitút pre nové ekonomické myslenie (Institute for New Economic Thinking – INET) ako reakcia na prepuknutie finančnej krízy v r. 2008. Jeho cieľom je podporiť výskum a výučbu ekonómie mimo hlavného prúdu. Jedným z významných predstaviteľov je J. Stiglitz, nositeľ Nobelovej ceny z r. 2001 za prínos v oblasti informačnej ekonomiky, ktorá predstavuje novú ekonomickú paradigmu (Stiglitz, 2003). Vo svojej novšej práci autor upozorňuje, že globálna finančná kríza ukázala veľkú nestabilitu trhov, ktoré sa klasicky považovali za stabilné. Autor prináša podrobnejší pohľad na systém, ktorý, ukázal, že zlyhanie bank v súvislosti s krízou nebola nehoda: Bankári dostali incentívy, aby sa takto správali (Sitglitz, 2012). Zároveň upozorňuje na súčasnú duálnu ekonomiku, existenciu dvoch societ, ktoré sa nepoznajú, vedľa seba – extrémne bohatých a chudobných (Stiglitz, 2012). Tí, čo sú navrchu, sa naučili, ako cicať peniaze zo zvyšku takými spôsobmi, že si to zvyšok sotva uvedomuje. Podľa autora príjmy klesajú a nerovnosť rastie, čo je priamym dôsledkom deregulácie, privatizácie a rozpustenia zväzkov. Nerovnosť podkopáva produktivitu. Autor kladie záhadnú otázku: Ako a prečo by mali byť peniaze tak mocné v demokracii, kde má každá osoba svoj hlas?

Pohľad behaviorálnej ekonómie

Obraz ekonomického človeka s neobmedzenou racionalitou sa stretol s kritikou zo strany tých moderných ekonómov, ktorí zdôrazňujú vplyv neistoty, obmedzenosť racionality a pod. Pojem „obmedzená racionalita“ navrhol ešte v 50-tych rokoch 20. stor. H. Simon, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu. Vyjadruje, že ľudské schopnosti racionálne spracovávať informácie a riešiť problémy sú obmedzené vzhľadom na obmedzenosť samotných poznatkov, kognitívnu kapacitu človeka atď. Z ekonomického človeka sa postupne stávala bytosť podstatne ľudskejšia s obmedzenou racionalitou v rozhodovaní, s obmedzenou vôľou,

s obmedzenou sebakontrolou a pod. (Thaler, 1992). V 80-tych rokoch 20. stor. sa objavili nové disciplíny *behaviorálna ekonómia*, *behaviorálne financie* ktoré venujú pozornosť psychologickým faktorom v hospodárskej sfére (Kahneman – Tversky, 1984).

D. Kahneman a A. Tversky skúmali, ako sa rozhodujú reálni ľudia v reálnych situáciách a zistili, že v posudzovaní rôznych alternatív sa u nich vyskytujú odchýlky od čisto racionálneho zvažovania, ktoré predstavuje norma. Normatívne teórie považujú rozhodovanie za racionálny proces, v ktorom jednotlivec zvažuje úžitok zo všetkých ponúkaných možností. Tieto teórie však nevedia dostatočne vysvetliť to, ako sa rozhodujú ľudia v situáciách reálneho života, pri „naturalistickom rozhodovaní". Behaviorálna ekonómia a behaviorálne financie hovoria o.i. o tom, že niektoré finančné otázky a javy dokážeme lepšie popísať a pochopiť vtedy, keď použijeme modely, v ktorých sa ľudia nemusia správať zákonite racionálne. Pri komplexných rozhodnutiach a rýchle sa meniacom prostredí ľudia namiesto racionálnych úvah používajú rôzne mentálne skratky a intuitívne riešenia. Jedným z príkladov zložitosti rozhodovacích procesov v ekonomickom kontexte môže byť strategické rozhodovanie (Letovancová, 2011). Okrem paradigmy racionality a obmedzenej racionality (dominantný je cieľ, systematičnosť, účelovosť rozhodovania) tu existuje aj paradigma politiky a moci (dominuje súťaženie, vyriešenie konfliktných záujmov) a paradigma „koša na smeti", kde v rámci organizovanej anarchie vystupuje do popredia príležitosť, načasovanie rozhodnutia.

V súčasnosti sa u nás sformovala skupina ekonómov pod vedením V. Baláža z Prognostického ústavu SAV so základným cieľom etablovať na Slovensku novú školu ekonomického myslenia, behaviorálnej ekonómie a financií (Baláž, 2006 2009 a i.) V pilotnom projekte sa skupina zamerala na tvorbu poznatkovej základne pre tvorbu analytických nástrojov potrebných pre kvalitné finančné poradenstvo, neskôr prehĺbila interdisciplinárne bádanie intenzívnou spoluprácou so psychológmi v rámci UEP SAV v Bratislave (Bačová, 2010, Gurňáková, 2011 a i.).

Väčšina ekonómov, klasických aj moderných behaviorálnych ekonómov, sa nezaoberá etickými, morálnymi aspektmi obchodovania. Napriek tomu, že už klasik A. Smith uvažuje popri racionalite človeka aj o jeho morálnom cítení, napr. schopnosti súcitu s inými. Otázky darovania, dobročinnosti, altruizmu, súcitu, solidarity, lásky a pod. prejavovaných aj peniazmi, nie sú súčasťou hlavného prúdu bádania ekonómov. Aj keď tieto cnosti niektorí ekonómovia spomínajú (Robertson, Arrows, Summers a i., in Sandel, 2003), veria, že človek ich má iba v obmedzenom rozsahu. Keďže sa používaním míňajú, spotrebujú, treba si ich šetriť (pre vlastnú rodinu, priateľov, prípadne spoločenské problémy, ktoré trh nebude môcť v budúcnosti vyriešiť).

Mimo hlavného prúdu sú ekonómovia hľadajúci novú ekonomickú paradigmu, ktorá by zohľadnila morálne aspekty. Napr. Stiglitz upozorňuje na morálnu depriváciu, keď ľudia, čo sa výrazne podieľali na vzniku finančnej krízy, necítia vinu (Stiglitz, 2012, predslov): „ Stalo sa niečo zlé s morálnym kompasom tak veľkého množstva ľudí, ktoré pracujú vo finančnom sektore alebo inde. Keď sa zmenia normy spoločnosti takým spôsobom, že veľké

množstvo ľudí stratí svoj morálny kompas, niečo významné sa muselo v spoločnosti stať.“ Padá politický systém tak ako aj ekonomický. Autor konštatuje, že síce trhy majú enormnú silu, ale žiadny morálny charakter. Treba sa rozhodnúť, ako ich zvládať, skrotiť, aby slúžili pre blaho väčšiny ľudí.

1.4 Sociologické aspekty

Podľa nemeckého sociológa Simmela známeho aj svojou filozofiou peňazí (Simmel, 1990, pozri vyššie), peniaze predstavujú typicky sociologickú kategóriu. Pretože pokiaľ by zostali obmedzené len na izolované indivíduum, stratili by akýkoľvek zmysel. Peniaze sú formou medziľudských sociálnych vzťahov a to formou zvlášť prečistenou, silno koncentrovanou, kondenzovanou, zhustenou. Peniaze sú prostriedkom neobmedzeného počtu interakcií, ktorými umožňujú prebehnúť medzi rôznymi subjektmi túžiacimi po veľmi odlišných hodnotách. Peniaze umožňujú všetky tieto transakcie pod podmienkou, že budú prebiehať podľa pravidiel a v mantineloch, ktoré sú vytvorené a stanovené práve peniazmi (Simmel, in Keller, 2010).

Simmelov súčastník M. Weber, historik, právnik, ekonóm, neskôr sociológ bol najvýznamnejším tvorcom ekonomickej sociológie v počiatkoch jej prudkého rozvoja (koncom 19., začiatkom 20. stor.). Autor napr. zdôrazňoval subjektivitu záujmov človeka a ich širokú paletu, čo rozširuje predtým zúžené, čisto ekonomické chápanie záujmov (Weber, in Sendberg, 2007). Ďalšia fáza prudkého rozvoja ekonomickej sociológie od polovice 80. rokov 20. stor. do súčasnosti prináša aj výraznejší rozvoj sociológie peňazí.

Sociológia peňazí poukazuje na obmedzenia čisto utilitaristickej koncepcie trhovej ekonomiky, kde „trh“ spojený s peniazmi ovláda rozhodovanie človeka. Ako upozorňuje sociologička Zelizer (1989), aj keď peniaze menia položky, hodnoty, postoje ľudí na číselné ekvivalenty, v tomto procese sa súčasne peniaze aj formujú. Sociálne štruktúry a kultúra vplývajú na kvalitu peňazí tým, že inštitucionalizujú riadenie, reštrikciu, rozdiely v zdrojoch, používanie, prideľovanie peňazí a môžu vplývať dokonca aj na kvantitu peňazí. V tomto chápaní ide teda o vzájomný vzťah medzi peniazmi a societou, kultúrou.

Sociológovia (Baker – Jimerson, 1992 a i.) vidia zväčša ekonomiku ako podriadenú spoločnosti a zamietajú hypotézu, že hospodárstvo funguje autonómne, čo je v protiklade s názormi trhových ekonómov. Napr. trh možno zo sociologického hľadiska vnímať ako sociálnu inštitúciu, čo spochybňuje jeho nezávislosť. Pokiaľ ide o samotné peniaze, predmetom skúmania sú hlavne peniaze ako hotovosť, obeživo, vklady. Tiež špecifické oblasti, napr. sociálny status ako funkčná náhrada za peniaze. Záujem je hlavne o neekonomické funkcie peňazí ako reprezentanta moci, o peniaze vo vzťahu k záujmom, postojom, medziľudským vzťahom atď.

Vo svojej syntetickej štúdii Baker a Jimerson (1992) udávajú ako dva hlavné rámce alebo perspektívy skúmania sociológie peňazí, ktorými sú štrukturálna a kulturálna perspektíva:

a) Primárnym záujmom štrukturálnej perspektívy sú rolové vzorce a vzťahy. Na mikroúrovni ide o peniaze ako objekt interpersonálnych vzťahov (komunikácia, výmena), na makroúrovni táto perspektíva zahrňuje regulačný kontext výmeny (právne a politické mechanizmy, ktoré riadia obchodovanie a trhy). V tejto súvislosti sa javia peniaze ako zbavené personálneho a vzťahového zafarbenia – za peniaze si môžem kúpiť čo chcem, od koho chcem, kedy to chcem a môžem prijať alebo odmietnuť podmienky kúpy. Peniaze sa skúmajú ako niečo, čo umožňuje odhaliť medziľudské vzťahy. Skúma sa poskytovanie darov, fungovanie nebankových inštitúcií, otázky sociálno-ekonomickej dominancie, rôzne toky komodít, služieb v rámci globálnej ekonómie atď.

b) Kulturálna perspektíva sa zameriava na sociálne definovanie, interpretáciu a význam peňazí v rámci danej kultúry. Na mikroúrovni predstavuje hodnoty, postoje, presvedčenia jednotlivcov, ktoré ovplyvňujú ich správanie voči peniazom. Na makroúrovni predstavuje širšie systémy presvedčení a významov, ako sú napríklad náboženské a občianske hodnoty. Zistilo sa napr. (Zelizer, 1989), že kultúrne, resp. extraekonomické faktory ovplyvňujú tzv. „špeciálne peniaze“: (a) používanie peňazí, zarábanie peňazí pre isté účely, (b) určenie istých peňazí pre istých užívateľov, (c) alokačný systém pre dané peniaze, (d) kontrolu, riadenie rozličných peňazí, (e) zdroje peňazí, ktoré spájajú rozličné zdroje s rozličnými užívateľmi. Z kulturálnej prspektívy sa najčastejšie skúma rodina, finančné správanie jej členov, používanie peňazí pre domácnosť (rodové rozdiely, typické vzorce finančného správania medzi rodičmi, medzi rodičom a dieťaťom, v závislosti od veku a pod.).

Nárast záujmu o sociológiu peňazí ilustruje aj špeciálne číslo európskeho elektronického časopisu *Economic Sociology* určené peniazom. V predstihu siedmich rokov sa venuje napr. otázkam krízy (Paul, 2001).

1.5 Psychologické aspekty

Psychologické hľadisko reprezentuje vnímanie človeka ako jedinečnej bytosti, ktorá žije a rozvíja sa v interakcii so svojím prostredím, signifikantnými osobami v rodine, priateľmi, spoločenským prostredím. Centrom pozornosti je prežívanie a správanie človeka (v kontexte nášho príspevku vo vzťahu k peniazom) – jeho jedinečnosť, typy, sociálna ovplyvniteľnosť, poruchy atď. Vedomá i nevedomá regulácia prežívania, správania k peniazom na úrovni kognitívnej, emocionálnej, sociálnej, spirituálnej.

Psychológia peňazí resp. finančná psychológia vyrastá z ekonomickej psychológie a ešte staršej behaviorálnej ekonómie. Tieto sa etablovali pred viac ako 30. rokmi založením

Medzinárodnej asociácie pre výskum v ekonomickej psychológii a Spoločnosti pre rozvinutú behaviorálnu ekonomiku v USA (Riegel, 2007).

Jeden zo zakladateľov behaviorálnej ekonómie D. Kahneman sa v súčasnosti orientuje napr. na uplatňovanie klasických poznatkov o nevedomej a vedomej činnosti človeka v kontexte modernej systemickej psychológie a vo vzťahu k rozhodovaniu v ekonomickej sfére (Kahneman, 2012). V kognitívnej oblasti autor rozlišuje napr. „rýchle myslenie" (intuitívne, impulzívne, nevedomé spojené viac s emóciami) a „pomalé myslenie" (dôkladné, racionálne zvažovanie). Vychádzajúc z naratívnej psychológie zisťuje, že dobre rozprávaný súvislý príbeh môže povzbudiť tvorbu asociácií spojených s nevedomou činnosťou, emóciami a prispieť tak k vytvoreniu nadmernej dôvery, ktorá by nevznikla pri dlhšom, dôkladnejšom, racionálnom zvážení faktov na úrovni vedomej. Aj prílišný optimizmus (ktorý patrí k témam pozitívnej psychológie) v obchode podporuje myslenie, že sa stane, čo si želáme ako aj ilúziu úplnej kontroly nad situáciou. Podobným otázkam sa venujú aj naši experimentálni psychológovia v súvislosti so skúmaním procesov rozhodovania (Bačová, 2011, 2012, 2013, Gurňáková a kol, 2011 a i.).

Pre psychológiu peňazí je významná rovnomenná publikácia od autorov Furnhame a Argyle (1978), podľa ktorej sa psychológovia koncentrujú najmä na otázky ako a prečo rôzni ľudia, menšie skupiny ľudí, ktorí majú isté presvedčenia, skúsenosti, vlastnosti atď. používajú peniaze inak. Zaoberajú sa témami ako sú postoje k peniazom, peniaze a ich rola v procese socializácie, v každodennom živote, peniaze a duševné zdravie, rodina, životná spokojnosť atď. (Furnham – Argyle, tamtiež). Vo svojej pripravovanej publikácii Nová psychológia peňazí sa prvý autor venuje témam ako sú porozumenie peniazom a postoje k nim, peniaze v domácnosti, peniaze v kontexte pracovného života, peniaze v bežnom, každodennom živote človeka atď. (Furnaham, 2014).

Pre porozumenie vzťahu medzi človekom a peniazmi nie je ľahostajné, s čím obchodujeme a akou formou platíme (mincami alebo bankovkami, bezhotovostnou transakciou cez internet a pod.) Existujú zistenia, podľa ktorých čím sa viac vzďaľujeme od uvedomovania si skutočnej hodnoty komodít, s ktorými obchodujeme, ľudia míňajú viac extravagantne, zdlžujú sa a tvoria infláciu – čo je trend podporujúci poslednú ekonomickú krízu (Khan – Lees, in Wilson, 2013).

Ďalšie práce ukazujú, že napr. používanie kreditných kariet prispieva ku vzniku závislosti na nakupovaní (Lo – Harvey, in Wilson, 2013). Alebo, že ľudia viac používajú kreditné karty na kúpu luxusného tovaru v prípade, keď majú pocit, že je ohrozená ich sebaúcta ((Petttit – Sivanathan, in Wilson, 2013). Ako najviac ohrozená populácia v kontexte psychologicky zle kontrolovaného míňania peňazí sa ukazuje detská populácia, tiež pubescenti pre nedostatočný rozvoj schopnosti abstraktne myslieť, zvýšenú sugestibilitu, sklon k impulzívnemu rozhodovaniu atď. (Macková, in Šlosár a kol., 2011).

Vedomá sebareflexia vlastného prežívania a správania vo vzťahu k peniazom je práve to, v čom máme ako ľudia problémy a čo je predpokladom efektívneho rozhodovania aj vo sfére finančnej. Za jednu z prekážok rozvíjania takejto sebareflexie môžeme považovať aj

nedostatok otvorenej komunikácie vo finančných záležitostiach v rodine, medzi priateľmi, v rámci organizácie i celej spoločnosti (Mášiková, Macková, 2014).

2. Peniaze a postoje, hodnoty, interpersonálne vzťahy, kvalita života

Bez nároku na úplnosť je cieľom tejto časti informovať o niektorých výsledkoch z oblasti skúmania postojov, hodnôt vo vzťahu k peniazom, ich dopad na interpersonálne vzťahy a kvalitu života.

2.1 Peniaze a postoje, hodnoty

Z filozofického hľadiska súvisia postoje človeka s jeho prevládajúcou materialistickou alebo idealistickou orientáciou. V tomto duchu sa nesú názory ako „peniaze vyriešia všetky problémy“, „peniaze znamenajú šťastie“ atď. (Martin, 2008), Pri opačnej orientácii sa človek od hmoty, peňazí odkláňa a obracia sa viac na oblasť nehmotnú, duchovnú, religióznu alebo k veciam, ktoré podľa neho nemôže kúpiť za peniaze (cnosti, medziľudské vzťahy a pod.). Z pohľadu ekonomiky daru prevláda odklon od peňazí a príklon ku vzťahom medzi ľuďmi.

Dnešná trhová ekonomika akcentuje pragmatický postoj človeka k peniazom, ktoré mu umožňujú uspokojovať najrozličnejšie potreby, materiálne i kultúrne. Ekonomický človek má k peniazom postoj pozitívny, lebo mu umožňujú maximalizovať zisk pre seba. Reaguje na ponuky trhu, preferuje peniaze a materiálne bohatstvo s cieľom mať jednoduchší alebo pohodlnejší život. Etická stránka tohto procesu je prevažne mimo jeho záujmu.

V tejto súvislosti sú zaujímavé výsledky prieskumu, ktorý obsahoval o. i. hodnotenie osobného významu peňazí na reprezentatívnej vzorke vyše tisíc Slovákov (Centrum sociálnych výskumov pri Infostate, 2010). Otázka znela: „Čo pre vás znamenajú peniaze?“ Odpovede (možný výber dvoch) boli nasledovné: prostriedok na uspokojenie základných potrieb (60%), prostriedok na prežitie (39%), nezávislosť a bezpečie (35%), symbol tvrdej práce (16%), náplň života a sebarealizácia (11%), symbol vlastného úspechu (9%). Podľa tohto prieskumu sú teda peniaze v živote ľudí na Slovensku spojené dominantne s potrebami bežného života, jednoduchého prežitia.

Čo sa týka postojov k peniazom v kontexte investovania alebo šetrenia, výskum našich behaviorálnych ekonómov pod vedením V. Baláže ukázal, že slovenskí investori sa nijako nevymykajú z normy. Ich postoje voči riziku sú, z hľadiska štruktúry, na Slovensku veľmi podobné iným krajinám OECD. Avšak čo sa týka bežných občanov, asi 80% ľudí má k riziku averziu a odmieta investovať do finančných produktov s vyššími úrovňami rizika a straty. Úrokové aktíva (vklady, fondy) tvoria v SR cca 96% všetkých aktív, v krajinách OECD 80%,

čo podľa autora naznačuje na veľké medzery vo finančnej gramotnosti Slovákov (Baláž, 2010).

Anglickí psychológovia Furnham a Argyle (1998) upozorňujú na dva základné mýty, ktoré tvoria pozadie postojov k peniazom u bežných ľudí: Peniaze ako zdroj fantastickej sily, dobrého života, spokojnosti, šťastia, blaha a na druhej strane peniaze ako zdroj zla, nešťastia, ničenia lásky, šťastia, vzťahov medzi ľuďmi. Podobne Mitchel a Mickel (in Blaszynski a Nower, 2008) zisťujú, že človek môže peniaze vnímať ako dobré, dôležité, cenné, príťažlivé a paradoxne aj ako zlé, hanebné, zbytočné, nečestné. Gilbert (2007) zhŕňa výsledky psychologických výskumov a upozorňuje na niektoré „pasce" v podobe presvedčení: Peniaze mi dajú silu, veľké veci ma urobia šťastným, spokojnosť, šťastie znamená mať materiálne veci, musím mať stále viac, peniaze vyriešia všetko a pod.

Zo psychologického hľadiska postoje k peniazom zložku kognitívnu, afektívnu a behaviorálnu. V tejto súvislosti sú zaujímavé nasledovné zistenia: Na kognitívnej úrovni ľudia vnímajú peniaze ako indikátor výkonu, úcty, slobody a moci. Na afektívnej úrovni k nim majú vzťah pozitívny alebo negatívny a ich finančné správanie súvisí s ich rozpočtom (Tang a i., in Lea – Webley, 2006). Avšak iné výskumy ukazujú, že situácia, najmä čo sa týka finančného správania, nie je až taká jednoduchá.

Yumauchi a Templer (in Engelberg a Sjoberg 2006) ako aj ich nasledovníci Roberts a Sepulveda a i. (in Engelberg a Sjoberg, 2006) zisťujú, že osobné postoje k peniazom nie sú závislé od skutočných príjmov ľudí. Významnú rolu v utváraní postojov k peniazom hrá ich symbolická hodnota. Goldberg a Lewis (in Engelberg - Sjoberg, 2006) identifikovali typy ľudí, ktorých nazvali „zberatelia bezpečia", „obdivovatelia autonómie" a „uchvatitelia moci". Pre ľudí týchto kategórií sú peniaze symbolom bezpečia, slobody alebo moci, ktoré im peniaze môžu zdanlivo poskytnúť s čím súvisí šetrenie, nutkanie šetriť, hromadiť. Hromadenie bohatstva podporuje aj túžbu podriadiť si iných a tak získať nad nimi kontrolu. Súčasne nadobudnúť vlastnú nezávislosť, ktorá chráni voči sklamaniu z iných ľudí. Inými slovami peniaze, najmä ich hromadenie, pomáhajú symbolicky riešiť emocionálne problémy človeka, jeho emocionálnu zraniteľnosť.

Iným prípadom je nekontrolované míňanie. Blaszinski a Nower (2008) skúmali postoje k peniazom u patologických hráčov. Zistili u nich túžbu vyhrať peniaze pre zlepšenie obrazu seba, sebadôvery, v snahe rozšíriť svoje ego, uspokojiť narcistické požiadavky. U týchto ľudí sa ukázala sebaodmeňujúca túžba po moci, prestíži, uspokojení osobných potrieb, ktoré sa vzťahujú k obrazu seba, fantáziám o bohatstve. Tieto motivujú gamblera k pokračovaniu v hraní, napriek jeho škodlivým následkom. Aj pri míňaní peňazí je teda podstatné symbolické riešenie emocionálnych problémov.

Z nášho pohľadu zdravý postoj, ocenenie, vzťah k peniazom vyniká tým, že sa peniaze stávajú nástrojom rozvoja osobnosti človeka, jeho blízkych, v kontexte rodinných, priateľských a širších sociálnych vzťahov. Prikláňame sa k názoru Riegela (2007), že peniaze sami o sebe nie sú ani posvätné ani vulgárne, sú neutrálne. Podstatný je vzťah človeka k nim.

Peniaze a hodnotová orientácia

Osobitne významným ukazovateľom motivácie človeka je jeho hodnotová orientácia, ktorá je zvyčajne v porovnaní s postojmi stabilnejšia. Súvisí tiež so svetonázorom, filozofiou, etickou a morálnou stránkou života človeka – rozlišovaním dobra a zla.

Sociologické výskumy prinášajú údaje o hodnotách ľudí na celom svete, osobitne v EU a u nás (World Value Survey Association, 2008). Pre Slovákov aj iných Európanov celkove má trvale najvyššiu životnú hodnotu rodina (asi 90%), potom priatelia, známi (temer polovica s trendom rastu). Podobné poradie na prvých miestach ukazujú aj výsledky zo Slovenska o dva roky neskôr (Centrum sociálnych výskumov pri infostate, 2010). v r. 2010: Na otázku: „Ktoré z nasledujúcich hodnôt považujete za najdôležitejšie?“ Odpovede (možnosť voľby troch) boli: žiť spokojným rodinným, partnerským životom 64%), postarať sa o budúcnosť svojej rodiny (43%), mať priateľov (33%), mať zaujímavú prácu (26%), zarobiť toľko, aby som nebol odkázaný na podporu (26%), mať dosť peňazí na všetko, po čom túžim (23%), mať akúkoľvek prácu (21%), veriť v Boha, žiť podľa náboženských zásad (19%), zvyšovať vzdelanie, kvalifikáciu (8%), pomáhať ľuďom, ktorí to potrebujú (5%). U Slovákov teda hodnoty finančné, najmä túžba po peniazoch, mierne, nie však zásadne, prevyšujú hodnoty náboženské (rozdiel 4%). Z tohto pohľadu vyzerajú hodnoty našich bežných občanov zatiaľ pomerne vyvážené.

Vo výskume orientovanom na hodnoty populácie mladých ľudí na Slovensku na reprezentatívnej vzorke temer 1000 mladých vo veku 15 – 26 rokov v rokoch 2000 – 2009 (Iuventa, 2013) boli najpreferovanejšie hodnoty: zamestnanosť (asi 60%), manželstvo a deti (46%-60%), harmonický život (49% - 56%), tiež zdravie a priateľstvo. Hodnota peniaze sa objavila získala 34% – 38˘% hlasov.

Klčovanská (2004) zhŕňa výsledky psychologických výskumov hodnôt na Slovensku a konštatuje, že naša mládež uprednostňuje allocentrické (na iných zamerané) hodnoty, ďalej hodnoty materiálne (mať veľa peňazí) zabezpečujúce primeraný životný štandard. Vo vlastnom výskume autorky zameranom na hodnoty stredoškolákov získali peniaze 45% hlasov, úspech 39% (oproti hodnote lásky s 87% hlasov, zdravia 86% atď.). V deklarovaných hodnotách teda láska u mladých vysoko prevyšuje peniaze. V zhode s Lipovetským však Klčovanská (2004) konštatuje, že súčasná mládež nemá k dispozícii žiadny vierohodný celistvý model hodnôt. Tradičný hodnotový systém sa rozpadáva, hierarchia hodnôt sa redukuje na hodnotové štruktúry, ktoré navzájom harmonizujú, alebo si protirečia. Tak sa človek môže riadiť v súkromí inými princípmi ako v práci. Napriek tomu, že mladí často deklarujú klasické hodnoty (rodina, láska, priateľstvo), tieto sa stávajú závislé na kvalite ich aktuálnych vzťahov, ich prežívaní v danej chvíli. Mladí tieto deklarované hodnoty rýchlo opúšťajú v časoch náročných, keď si ich realizácia vyžaduje zvýšené úsilie, odriekanie, obetovanie niečoho v prospech svojho práva na autonómiu, šťastie, bezbolestný život, blahobyt.

Celkove v aktuálnych výskumoch hodnoty spojené so súkromným životom, rodinou, priateľstvom, láskou v súčasnej Európe aj u nás prevládajú nad hodnotou peňazí. Treba mať však na zreteli, že ide o deklarované hodnoty, ktoré sa môžu viac, ale aj menej prejavovať v konkrétnom správaní ľudí. Napr. deklarovaná hodnota medziľudských vzťahov sa môže len málo prejaviť v náročných životných situáciách v rodine, partnerstve, kde konflikty pre peniaze často vedú k trvalému odcudzeniu a rozvratu rodiny. Výskum preferencie hodnôt by bolo teda aktuálne rozšíriť o otázku, ako sa preferovanie danej hodnoty (láska, peniaze a i.) konkrétne prejavuje v živote respondenta. Ako uvádza Klčovanská (2004), špecifickosť hodnôt spočíva v tom, že človek sa konkrétnu hodnotu usiluje chápať, prežiť ju, mať s ňou osobnú skúsenosť, na základe ktorej ju hodnotí a nakoniec prizná za svoju. Z nášho pohľadu tu ide o zložitý proces, ktorý vyžaduje hlbšiu sebareflexiu. Ľahšie je hodnotu jednoducho deklarovať (napr. v zhode s tým, po čom túžim, aký by som chcel byť, čo si myslím, že si cenia druhí a pod.). V tomto zmysle považujeme za potrebné hodnoty hlbšie, dôkladnejšie skúmať a viac o nich diskutovať – na úrovni individuálnej i spoločenskej. Osobitne hodnoty materiálne vrátane peňazí a hodnoty duchovné, spojené s medziľudskými vzťahmi.

2.2 Peniaze a medziľudské vzťahy

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že keď si ľudia v EU aj u nás vysoko cenia rodinu, priateľstvo (World Values Survey, 2008), tak naše vzťahy nie sú ani v súčasnom trhovom hospodárstve ohrozené. Skutočnosť rozpadávania sa slovenských rodín s neúprosnou štatistikou rozvodovosti blížiacej sa 50% je však len jedným z príkladov výrazného zhoršovania vzťahov aj u nás. Možno tiež pozorovať pokles sobášnosti a ďalšie prejavy tzv. druhej demografickej revolúcie, ktorú sprevádza nárast individualizmu, osobnej slobody a emancipácie (Minichová – Kollár, 2013). Podľa nás to všetko signalizuje, že deklarované allocentrické hodnoty v reálnom živote často ustupujú v prospech egocentrických, čo nahráva ekonómom.

Z historického hľadiska plnia peniaze, hmotné statky aj funkciu vzájomného spájania ľudí. Možno však ísť ešte ďalej. Súčasný americký ekonóm G. Becker (1981) hovorí o „trhoch s manželstvom“, ktoré podporujú alokáciu peňazí partnerským dvojiciam a individuálne blaho, dvojicu teda spájajú peniaze. Človek sa rozhodne oženiť resp. vydať, ak tak dosiahne väčší úžitok, ako keby ostal sám. A rozvedie sa, ak má z rozvodu väčší úžitok ako z manželstva. Peniaze sú v manželstve tak významné, že zmena finančných pomerov partnerov pri zmene príjmu zvyšuje podľa Beckera (tamže) pravdepodobnosť rozvodu. Ďalej autor akcentuje, že so zvyšovaním zamestnanosti žien narastá aj cena výchovy detí. Súčasne s rastúcou rýchlosťou návratnosti investícií do vzdelávania vzrastá túžba zabezpečiť pre deti formálne a drahšie vzdelávanie, čo všetko vedie k zníženiu pôrodnosti. Dodávame, že uvedené ilustruje prienik financií do intímneho života ľudí, aktuálnosť komercionalizácie vzťahov teraz v USA, čoraz viac v EU a ohrozuje aj nás.

Darovanie, ekonomika darov vo všeobecnosti podporuje medziľudské vzťahy. Jedným z ďalších príkladov prenikania financií do vzťahového života môže byť aj postupný nárast prevahy peňažných darov nad vecnými v posledných desaťročiach (Sandel, 2011). Z hľadiska trhového uvažovania je totiž skoro vždy lepšie dať peniaze ako hmotný dar, lebo si za ne osoba môže kúpiť, čo ona potrebuje. Súčasne však takémuto daru skôr chýba osobná zainteresovanosť, pozornosť, podpora blízkosti, puta medzi dávajúcim a obdarovaným.

V Nemecku Simmel (in Keller, 2010) už pred viac ako storočím upozorňuje na cynizmus ako prejav nezáujmu o rozdiely v hodnotách, ľahostajnosť ako necitlivosť voči jedinečnosti druhých, rezervovanosť voči blížnym, to všetko ako produkt monetarizácie celého života. Na druhej strane však konštatuje, že bez sociálnej dištancie, ktorú sprostredkujú peniaze, by bol moderný život so svojím intenzívnym priebehom neznesiteľný. Monetarizácia vzťahov vytvára podľa autora neviditeľný obranný kruh okolo človeka, do ktorého sa utieka pred intenzitou obchodného, profesného, spoločenského života, aby si zachoval rovnováhu a zdravie. Dodávame, že ak človek niekomu za službu, pomoc zaplatí, môže sa cítiť oslobodený od záväzkov k nemu. Naopak, pri pomoci priateľa sa mu cíti zaviazaný, čo stimuluje reciprocitu dávania vo vzťahoch a posilňuje vzájomné puto. U ľudí zameraných dominantne na prácu, čo je o Nemcoch známe, priateľské putá, záväzky vyžadujúce investovanie energie do vzťahov, môžu prekážať. Tento jav hrozí aj u nás. Narastajúce pracovné povinnosti, finančné záväzky, pôžičky, ktoré treba splácať, často núti ľudí ešte viac pracovať. Týka sa hlavne mladých ľudí, ktorým v danej situácii chýba čas a energia na osobné vzťahy, čo riešia komunikáciou cez internet.

Pozrime sa teraz podrobnejšie na medziľudské vzťahy v rámci hospodárskej, obchodnej sféry. Zaujímavý je pojem „vzťahový tovar“. Vymedzuje sa ako lokálny verejný tovar, ktorý sa spolutvorí a spolukonzumuje aktérmi v priebehu ich ekonomických transakcií (Uhlaner, Gui, in Beccheti – Bedoya – Trovato, 2007). Čo má vzťahový tovar podobné a čo odlišné od iného tovaru možno opísať nasledovne (Gui, in Pugno, 2005):

a) Podobne ako pri iných tovaroch je aj pri vzťahovom tovare input, technológia a output. Input je čas, dispozícia k medziľudským vzťahom, sociálna inteligencia. Za technológiu sa tu považuje interakcia medzi ľuďmi, keď je reciprocita v hľadaní intimity, t. j. vzájomného vnímania, porozumenia, ocenenia, starostlivosti a pod. Output je kvalita vzťahu.
b) Na rozdiel od iného tovaru však so vzťahovým tovarom nemožno obchodovať. Ukazuje sa, že monetárne incentívy (finančné podnety zvonku) ničia kvalitu vzťahu a tak podkopávajú požiadavku na vzťahový tovar. Externá finančná odmena nemôže podporiť vrodenú, vnútornú potrebu človeka byť vo vzťahu s inými ľuďmi. Iba ak by bola táto vnútorná potreba komplementárna s materiálnym úžitkom. Tiež z hľadiska stability resp. premenlivosti je opodstatnené považovať vzťahový tovar za odlišný od iných tovarov, ktoré majú zvyčajne väčšiu stabilitu.

Zo psychologického hľadiska je významnosť ľudského vzťahu v hlbokej, vrodenej potrebe človeka "vzťahovať sa", "byť vo vzťahu", bez ktorého by ľudská bytosť neprežila (Hašto, 2005 a i.). Za peniaze si možno kúpiť resp. „mať" to, čo nám umožňuje prežiť (potravu, oblečenie, obydlie) tiež isté služby, starostlivosť, pozornosť. Ľudský vzťah však predstavuje úroveň „byť", utvára sa v podmienkach „bytia s inou osobou", kde existuje istá úroveň empatie, porozumenia, súcitu, náklonnosti a pod. Ľudský vzťah nie je vlastnenie inej osoby ako veci, tovaru ani jej používanie na istý účel. Úprimný vzťah nie je možné kúpiť ani predať, obchodovať s ním, za peniaze si možno kúpiť len služby.

Ako upozorňuje Pugno (2005) snaha nahradiť to, čo ľuďom chýba v interpersonálnych vzťahoch (osobitne pri absencii kvalitných vzťahov v rodine), sa prejavuje často nevedomou tendenciou k nadmernej konzumácii tovarov na trhu. Ľudia reagujú na sklamania v interpersonálnych vzťahoch inak ako na iné sklamania. Začínajú sa týmto vzťahom vyhýbať. Život ľudí, ktorí sa usilujú kompenzovať deficit v kvalite interpersonálnych vzťahov orientáciou na materiálne hodnoty, tovary na trhu, peniaze sa stáva menej kvalitný, dobrý. Sýtia svoj hlad po ľudskom prijatí, láske potravou, ktorá ich nemôže nasýtiť. Zo spirituálnej perspektívy však ani kvalitné medziľudské vzťahy nemôžu trvale nasýtiť hlad človeka po kontakte s tým, čo ho presahuje.

Bohatstvo spoločnosti sa dnes meria nielen kapitálom hmotným, finančným, ale aj sociálnym kapitálom. Zo sociologického hľadiska sociálny kapitál uľahčuje individuálnu alebo spoločnú činnosť, hlavne v zmysle sietí vzťahov medzi ľuďmi, združovania, solidarity, dôvery, noriem vzájomnej pomoci (Colemann, 1990, Putnam, 2005) za korene sociálneho kapitálu sa neraz považujú práve sociálne vzťahy (Gajdoš – Paštiak, 2008). Sociálne vzťahy hrajú významnú úlohu aj v oblasti ekonomiky, a preto by sme nemali považovať za múdre ich devastovať ani z tohto hľadiska. Zaujímavé zistenia, podľa ktorých v predkrízovom období v USA klesal sociálny kapitál, o. i. dôvera a členstvo v organizáciách, zatiaľ čo materiálne bohatstvo krajiny rástlo (Putnam, 1995). Postupné rútenie sociálnych väzieb v USA akoby predznamenávalo vznik neskoršej finančnej a hospodárskej krízy.

Z hľadiska sociálnych vzťahov a finančného príjmu je zaujímavé zistenie autorov Bechceti - Bedoya – Trovato (2007), ktorí analyzovali materiál Svetového výskumu hodnôt. Ukázalo sa, že vzťah medzi finančným príjmom a vzťahovým životom smeruje k obrátenému tvaru U. Najviac voľného času s inými ľuďmi trávia ľudia so stredným príjmom pričom osoby s najnižším a najvyšším príjmom pestujú vzťahy menej. Šťastnejší ľudia trávia viac času s inými ľuďmi, čím podporujú svoje šťastie. Kvalita vzťahového života sa ukázala ako významný faktor životného šťastia, spokojnosti. Gui (in Pugno, 2005) zhŕňa výsledky novších výskumov, ktoré ukazujú, že okrem klasického statusu manželstva ako korelátu dobrého života (ktorý je v súčasnosti ohrozený) sa ukazuje ako významný domáci život a pospolitosť, občianske cnosti, dôvera, účasť na demokracii, ktoré tiež sýtia pozitívny efekt medziľudských vzťahov na dobrý život. Čo sa týka ohrozenia inštitúcie manželstva, je aktuálne aj v našich podmienkach s tradične rodinne orientovanou spoločnosťou (Matulník et al., 2006 a i.).

Po dobrých vzťahoch, rodine, priateľoch túžime, čo vyjadruje trend postupnej privatizácie individuálneho života, presúvania dôrazu z verejného priestoru do sféry bezpečia rodiny a známych ľudí (World value survey, 2008, Iuventa, 2009 a i.). Mladí Slováci (18 – 29 rokov) trávia aspoň dve hodiny denne na sociálnych sieťach (Minichová – Kollár, 2013). Ľudia teda vnímajú vzťahy ako dôležité. Čo však občanom EU najviac bráni venovať väčšiu pozornosť, viac vkladať do rozvoja vzťahov, po ktorých túžia? Aké sú prekážky, „pokušenia", ktoré sa im stavajú do cesty? Nie sú to často peniaze, úspech, materiálne statky, po ktorých ľudia bažia, ale sa to hanbia priznať, dokonca aj v anonymnom prieskume? Môžu peniaze nasýtiť hlad človeka po kvalitných vzťahoch? Môžu ho urobiť spokojným, šťastným?

2.3 Peniaze a kvalita života

Kvalita života patrí dnes medzi ústredné témy najmä v oblasti spoločenských vied vo svete aj u nás (Džuka, 2004, Heřmanová, 2012, WHQL, 2012 a i.) Zo sociologického hľadiska je významný „štýl života" v zmysle všeobecných sociálnych podmienok, ktoré určujú kvalitu života a spôsob života ľudí v spoločnosti (Vojtovič, 2002). Ako konštatuje Babiňák (2013) množstvo publikácií za jeden rok s kľúčovým slovom „quality of life" vzrástlo pri porovnaní rokov 2000 a 2010 trojnásobne, oproti r. 1990 viac ako 10 násobne pričom je tu stále problém v nejasnostiach pri definovaní pojmu a v jeho teoretických východiskách. V kontexte témy nášho príspevku sa obmedzíme na sledovanie finančných faktorov kvality života – nemôžeme však obísť chápanie kvality života aspoň v skratke.

Kvalita života

Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie WHO kvalita života je „to, ako jedinec vníma svoje postavenie v živote v kontexte kultúry, v ktorej žije a vo vzťahu k jeho cieľom, očakávaniam, životnému štýlu, záujmom" (Kováč, 2007, s. 371).V súvislosti s dôrazom na kvalitu života ako významnú hodnotu u veľkej časti obyvateľstva západných štátov autor upozorňuje na problémy v tzv. transformujúcich sa krajinách, teda aj u nás, kde „tohto času dominuje – ako je evidentné – pachtenie sa po materiálno-civilizačných statkoch, ústiace napokon do bezbrehého konzumizmu" (Kováč, tamže, s. 379).

Klasické ekonomické merania kvality života sa týkali čisto materiálnych podmienok. Aj v rámci ekonomických vied dnes existuje moderný prístup, ktorý zohľadňuje individuálne schopnosti, potenciál v rozhodovaní človeka pre jeho kvalitu života (tzv. capability approach, CA). Súvisí s uznaním hodnoty „ľudského kapitálu" (Gajdoš, Pašiak, 2008 a i.). Ako hovorí Pugno (2005) CA akoby otváral čiernu skrinku štandardnej úžitkovej hodnoty, kde sa človek stáva samotným cieľom, a nie prostriedkom ekonomickej aktivity. Aj koncepcia Svetovej banky z r. 2003 deklaruje reálne faktory dobrého života človeka ako sú edukácia, kvalita

sociálnych služieb ako takých, nezávisle od ich vzťahu s produktivitou a príjmom. Evidujeme tu súvislosť so znalostnou spoločnosťou, znalostnou ekonomikou (Sivák a kol., 2011).

Za osobitne zaujímavé považujeme nasledujúce štyri charakteristiky kvality života, ktoré uvádzame skrátene (Veenhoven, 2010):

a) životodarnosť prostredia (akcentujú ekológovia a sociológovia), blahobyt (akcentujú ekonómovia),
b) schopnosť človeka žiť, fitnis (biológovia), zdravie, dobrý život (akcentujú lekári, psychológovia),
c) užitočnosť života, jeho zmysel aj pre niečo viac ako je samotné prežitie, mal by mať nejakú vyššiu hodnotu, transcendentnú hodnotu (najmä duchovní, kňazi),
d) spokojnosť so životom, kvalita života z pohľadu samotného subjektu, subjektívne dobrý život, životná spokojnosť, šťastie.

Veenhoven (tamže) rozlišuje: spokojnosť ako zážitok niečoho príjemného, čiastkovú spokojnosť v istej oblasti, doméne života, ďalej vrcholné, obzvlášť intenzívne zážitky (peak experiences, flow) a spokojnosť so svojím životom celkove (akcentujú psychológovia).
Posledné chápanie kvality života umožňuje vnímať "bohatstvo" danej spoločnosti a jednotlivcov v nej z hľadiska rôznych aspektov, vedných disciplín. Zahrnuje materiálnu, telesnú, psychickú, sociálnu i duchovnú stránku života ľudí.

Peniaze a životná spokojnosť, šťastie

Peniaze umožňujú uspokojenie základných materiálnych potrieb človeka, lepšiu výživu, bývanie, oblečenie a pod. Finančné zdroje a materiálne bohatstvo danej spoločnosti umožňujú krajine vytvoriť podmienky pre lepšiu sociálnu, zdravotnú starostlivosť, vzdelávanie, zdravšie životné prostredie občanov. Avšak za akých podmienok prispievajú peniaze ku kvalite života ľudí? Koľko peňazí treba na kvalitný, dobrý život? Znamená viac peňazí vždy aj vyššiu kvalitu života? Sú bohatší ľudia spokojnejší, šťastnejší?

Diener a Seligman (2004) konštatujú, že s rozvojom industriálnej spoločnosti v ekonomicky najrozvinutejších krajinách nastal prebytok tovarov a služieb, čo spolu s inými zmenami, napr. zvyšujúcimi sa ašpiráciami obyvateľstva, do istej miery zrušilo benefity ekonomického rastu pre dobrý život. Napr. v priebehu 50 rokov od skončenia vojny sa stabilne zvyšoval príjem obyvateľov USA pri trojnásobnom raste HDP pričom životná spokojnosť ostávala v podstate rovnaká. Súčasne sa zvýšil počet psychických ochorení. Napr. výskyt depresie u obyvateľstva v týchto krajinách sa za to isté obdobe zdesaťnásobil pričom rástol aj výskyt úzkostných porúch a ďalších duševných a psychosomatických ochorení.

Veenhoven (1991), Diener (1995) a ďalší zistili, že korelácie medzi príjmom a životnou spokojnosťou sú silnejšie v chudobnejších ako v bohatších krajinách resp. spoločnostiach.

Ako sa pohybujeme smerom hore po rebríčku bohatstva, pozorujeme klesajúci vplyv príjmu na spokojnosť so životom. V bohatších krajinách vzrast v príjmoch nesúvisí so vzrastom spokojnosti so životom. (Diener, Seligman, 2004)

V tejto súvislosti je známa tzv. prahová teória*:* Nad istou príjmovou hranicou má výška finančného príjmu len malý alebo žiadny vplyv na životnú spokojnosť a šťastie (Frey, Stutzer a Scyns, in Diener a Seligman, 2004 a i.). Kahneman a Deaton (2010) analyzovali mimoriadne obsiahle údaje získané z výskumu v. r. 2008 – 2009 s viac ako 450 tisíc obyvateľmi USA prostredníctvom Gallupského indexu zdravého a dobrého života. Na jednej strane sa ukázal vzťah medzi príjmom a spokojnosťou v zmysle ocenenia života. Na druhej strane však aj to, že viac peňazí ešte neznamená nevyhnutie lepšie emocionálne prežívanie, šťastie v živote. Existuje istá hranica (u respondentov, teda občanov USA je ňou podľa danej štúdie príjem asi 75 tisíc dolárov ročne), za ktorou ďalšie zvýšenie príjmu už viac nesúvisí s emocionálne lepším životom. Málo peňazí sa však spája s emocionálnou bolesťou.

Podľa Baláža (2011) v reprezentatívnych celosvetových prieskumoch sa ako najdôležitejšie prediktory spokojnosti so životom ukázali čas strávený s priateľmi, schopnosť vyhnúť sa chorobám a bolesti, schopnosť vychutnať si voľný čas, teda veci, ktoré nemajú nič spoločné s výškou príjmu. Peniaze sú významným prediktorom pocitu šťastia len v podmienkach extrémnej chudoby, najmä v krajinách postihnutých vojnami a hladomorom resp. v komunitách bezdomovcov.

Na vysvetlenie javu, keď pri vyššom príjme nerastie spokojnosť so životom, sa výskumne ukázali nasledujúce faktory, ktoré zhŕňajú syntetické štúdie (Beccheti – Bedoya – Trovato, 2007, Conceicao a Bandura, 2012, Hellivel, Layard a Sachs, 2012, a i.):

a) Porovnávanie. Dôležitejší ako absolútny príjem sa javí relatívny príjem. Vzniká najmä porovnávaním sa s inými ľuďmi v rámci referenčnej skupiny indivídua.
b) Adaptácia na vyšší príjem. Dosiahnutie istého cieľa, istej úrovne príjmu povzbudzuje vznik nových očakávaní, nových možností, ašpirácií, čím sa zvyšuje rozdiel medzi dosiahnutým a očakávaným cieľom, čo negatívne ovplyvňuje spokojnosť.
c) Konflikt medzi pohodlím a stimuláciou. Za istých podmienok umožňuje vyšší príjem väčšie pohodlie a bráni primeranej stimulácii potrebnej pre životnú spokojnosť.
d) Nastavenie. Človeka žiaden dosiahnutý cieľ neuspokojí natrvalo, potreby ľudí sú nestále. Tu vstupuje agresívna reklama, ktorá využiva sofistikované psychologické prostriedky sugescie, ktorými pôsobí na nevedomie konzumentov.
e) Ľudia majú tendenciu si myslieť, že boli šťastnejší v minulosti a budú šťastnejší v budúcnosti. Ľudia robia chyby v predvídaní budúcnosti.
f) V rámci obdobia krízy, (od r. 2008) nárast neistoty, strata sociálnej dôvery, pokles dôvery vo vládu a pod.

Dunn, Gilbert a Wilson (2011) zisťujú, že spokojnosť, šťastie v živote súvisí viac s tým, akým spôsobom človek peniaze míňa, a nie nakoľko je bohatý. Ľudia míňajú peniaze

nesprávnym spôsobom. Robia to preto, lebo nevedia, čo robí ľudí naozaj šťastnými, nakoľko ich to urobí šťastnými a na ako dlho. Ich predvídanie šťastia je zväčša na citovej báze a tak robia dve základné chyby:

1) Chyby v predvídaní budúcich udalostí. Napr. ľudia nevedia predvídať, ako ľahko sa adaptujú na pozitívne alebo negatívne udalosti, nerozumejú celkom faktorom, ktoré urýchľujú alebo spomaľujú túto adaptáciu, sú nedostatočne citliví na vplyv detailov.

2) Chyby spôsobené nerozlišovaním medzi kontextom emocionálnych skúseností a kontextom emocionálneho predvídania udalostí. Ľudia nevedia, že kontext, v ktorom robia svoje predpovede, nie je ten istý kontext, v ktorom získali svoje skúsenosti.

Naznačený zložitý vzťah medzi peniazmi a kvalitou života sa komplikuje aj vplyvom hodnôt, svetonázoru ľudí. Väčšie individuálne šťastie pri zvýšení zárobku možno dosiahnuť, ak sa človek z hľadiska príjmu pohybuje smerom hore v súlade s jeho materiálnymi túžbami a v porovnaní s inými ľuďmi. Diener a Seligman (2004) syntetizujú výsledky výskumov týkajúcich sa materialistickej orientácie jedinca v kontexte jeho šťastia, spokojnosti. Materializmus definovaný ako pripisovanie veľkého významu príjmu a materiálnemu vlastníctvu sa ukazuje ako škodlivý v tom zmysle, že u viac materialisticky orientovaných ľudí v porovnaní s menej materialisticky orientovanými sa zistilo nižšie sebaocenenie, väčší narcizmus, viac sociálneho porovnávania sa, menej empatie, menej vnútornej motivácie a konfliktnejšie vzťahy. Pri porovnávaní národov kladenie väčšej dôležitosti na peniaze sa spája s menšou spokojnosťou. Na druhej strane kauzalita môže ísť aj opačne – nešťastie môže privádzať ľudí k tomu, aby sa sústredili na vonkajšie ciele ako je materiálne bohatstvo. Orientácia na materiálne veci škodí dobrému životu pokiaľ vznikla z túžby získať moc a nadmerné bohatstvo, ale nie, ak vznikla s túžby po slobode alebo zabezpečiť rodinu.

Vyššie uvedené zistenia potvrdzujú škodlivosť prílišného dôrazu na peniaze a materiálne statky pre kvalitu života. Na druhej strane v trhovej spoločnosti existuje stupňujúci sa tlak v podobe incentívov, ponúk na spotrebu tovarov a služieb, ktoré si možno zadovážiť za peniaze alebo sa ponúkajú samotné finančné produkty. Komplexný longitudinálny výskumu štýlu života, ktorý sa realizoval v priebehu 40 rokov ku koncu 20. stor. viacerými výskumnými organizáciami v Nemecku ukázal: Počet ľudí s vyššou spotrebou bolo temer raz toľko (dve tretiny) ako tých s nižšou spotrebou (15% ľudí nad 50 rokov) a s odmietaním spotreby (asi 20%, frustrovaných mladých) spolu (Kleining – Prester, in Vojtovič, 2001). Ako upozorňuje Vojtovič (2001) v súčasnosti spotreba nadobúda charakter kultúrnej a spoločenskej premennej. Aj Staněk (2012) upozorňuje na existenciu spoločenského tlaku v podobe trendu k zvýšenému míňaniu peňazí, ktoré sa stáva trvalou súčasťou moderného životného štýlu, najmä u mladých ľudí – „šetriči“ nie sú populárni. Pritom v rámci vyspelých krajín EU a USA sa dlhodobe, minimálne 20 rokov stáva predmetom trvalej kritiky práve nízky sklon k úsporám, k preferovaniu spotreby nad úsporami, čo o. i. ohrozuje aj plynulosť finančných tokov v rámci bankového sektora.

Na jednej strane teda existuje tlak na spotrebu zo strany predajcov na trhu (incentívy, ponuky), ktorých pôsobenie môže dosiahnuť aj charakter manipulácie s ľuďmi (napr. skrytá reklama, sugestívne techniky predaja a pod.). Súčasne vzniká tlak v smere míňania peňazí zo strany spotrebiteľov, ktorí vytvárajú tlak na ďalších konzumentov v smere míňania peňazí. Na druhej strane poznáme škodlivý vplyv príliš materialistickej orientácie na kvalitu života človeka, jeho psychické, fyzické, sociálne zdravie. Keďže šetrenie nie je populárne, treba si kúpené veci, služby „užiť" pričom takáto hedonistická filozofia vedie k ďalšiemu míňaniu poškodzujúce nielen zdravie ľudí (konzumný spôsob života), ale aj „zdravie" bankového sektora s dopadom na stav financovania spoločnosti.

Američan Sandel (2011) upozorňuje na morálnu prázdnotu, ktorá súvisí so snahami odstrániť z verejného života debaty, názory na dobrý život. Zároveň sa pýta, prečo by sme mali maximalizovať uspokojovanie potrieb bez ohľadu na ich morálnu hodnotu? Podľa autora (Sandel, tamže) je potrebné prehodnotiť fungovanie trhov z morálneho hľadiska.

M. Seligman (2002) jeden zo zakladateľov pozitívnej psychológie, definuje dobrý život ako ľudské pozitívne ocenenie svojho života. Zahrnuje pozitívne emócie, angažovanosť, spokojnosť a zmysel. Autor hovorí o novej prosperite, ktorá sa netýka iba materiálnej oblasti, ale predovšetkým ľudskej spokojnosti, šťastia, rozvoja silných stránok osobnosti človeka, jeho cností. Na základe výskumov v tejto oblasti sa za najvýznamnejšie cnosti vo vzťahu ku kvalite života považujú múdrosť, odvaha, láska, spravodlivosť, striedmosť, transcendencia (Peterson – Seligman, 2004).

Dienera a Seligman (2004,s. 25) na základe syntézy relevantných výskumov (viac ako 300 prác) navrhujú nasledujúce odporúčania pre podporu dobrého života moderného človeka.

a) Žiť v demokratickej a stabilnej spoločnosti, ktorá zabezpečuje materiálne zdroje na uspokojenie potrieb
b) Mať podporu v priateľoch a rodine
c) Mať prácu, ktorá človeka napĺňa a v ktorej sa angažuje, adekvátny príjem
d) Byť primerané zdravý a mať možnosť liečby v prípade duševných problémov
e) Mať dôležité ciele v súlade s vlastnými hodnotami
f) Mať filozofiu alebo náboženstvo, ktoré poskytuje človeku vedenie, účel a zmysel jeho života.

V súčasnosti sa monitoruje kvalita života, osobitne spokojnosť, šťastie ľudí celosvetovo (napr. Gallup World Poll, GWP, World Value Survey, WVS), v rámci Európy (napr. European values survey, EVS, European social survey, ESS, Eurobarometer) atď.

Podľa Eurobarometra z jesene 2013 sú Slováci menej spokojní so životom, ktorý vedú, než je priemer 28 členských krjaín E˘U. Veľmi spokojných alebo skôr spokojných je 65% slovenských respondentov, nie veľmi spokojných a vôbec nie spokojných je 35%. V EÚ je so svojím životom spokojných 75% občanov. Za posledné štyri roky (od jesene 2009) klesla spokojnosť Slovákov o sedem percentuálnych bodov (Eurobarometer, 2013).

Na druhej strane je evidentné, že problémy s ekonomikou, peniazmi majú aj občania bohatších štátov, nielen v EU, ale aj USA, o čom sa menej vie. Stiglitz (2012), Staněk (2012) a i. upozorňujú, že už pred krízou, keď bol v USA rast celkového HDP, u väčšiny obyvateľov životný štandard klesal. Pre väčšinu amerických rodín totiž príjmy, aj keď prispôsobené inflácii, boli stale nižšie, ako predtým. Takže výrazný rast HDP sa prejavil na výraznom raste životného štandardu tých najbohatších pričom väčšina obyvateľov USA v tomto čase čím ďalej, tým viac chudobnela vzhľadom na pokles ich reálnych príjmov. Táto skutočnosť môže ovplyvniť interpretáciu stagnácie životnej spokojnosti pri rastúcom HDP v USA, o ktorej hovoria napr. Diener, Seligman (2004) a i. Hnutie "Occupy Wall Street" (Obsaďte Wall Street), ktoré vzniklo ako reakcia na zrútenie bank a finančnú krízu, sa prezentuje ako zástanca 99% tých, ktorí finančne strácajú. Na Slovensku, napriek nižším príjmom oproti americkým, sa zatiaľ protestné hnutia výraznejšie nevyskytujú. Hypoteticky, aj menší pokles reálneho príjmu u občanov USA, kde peniaze a úspech dominujú, môže byť prežívaný citlivejšie ako chudobnejšie pomery väčšiny občanov Slovenska s tradičnou orientáciou na vzťahy.

Záver

Peniaze v živote človeka sú témou, ktorá súvisí so súčasným spoločenským tabu v tejto oblasti. Náš príspevok je jedným z pokusov toto tabu prekonať, začať o peniazoch viac otvorene hovoriť aj v rámci neekonomických vied. Predstavuje výzvu k dôkladnému interdisciplinárnemu bádaniu otázok spojených s peniazmi v živote človeka.

Model ekonomického človeka, ktorý vždy a všade maximalizuje svoj zisk na trhu alebo za neho rozhodujú výlučne incentívy resp. ponuky, prezentuje človeka ako podriadeného peniazom (ekonomický aspekt). Naráža na otázky svetonázoru, slobody človeka, etickú stránku (aspekt filozofie peňazí), na ľudskú potrebu darovania (antropologický aspekt), kultúrne, spoločenské faktory finančného rozhodovania (aspekt sociológie peňazí), jedinečnosť ľudského prežívania, správania (aspekt psychológie peňazí), obmedzenú racionalitu, obmedzenú kontrolu finančného správania (aspekt behaviorálnej ekonómie). Všetkým vedám (okrem filozofie peňazí, hlavne etiky) chýba intenzívnejší záujem o etické, morálne otázky finančného rozhodovania.

Zdravý postoj k peniazom súvisí s ich požívaním ako nástroja pre zachovanie života, rozvoj osobnosti človeka i jeho sociálnych vzťahov. Monetárne incentívy vzťahy devastujú. Vplyv finančného príjmu na životnú spokojnosť, šťastie je najmä tam, kde finančný príjem nedosahuje istú minimálnu hranicu v zmysle prahovej teórie. Otázka, prečo nie sú bohatší ľudia celkove spokojnejší, šťastnejší je aktuálnym predmetom bádania, súvisí tiež s postojmi, hodnotami. Deklarovaná dominancia allocentrických hodnôt (rodina, priatelia) nad hodnotou peňazí u Slovákov aj občanov EU je v rozpore s evidovaným poklesom kvality vzťahov, egocentrickým nastavením pri objavení sa životných ťažkostí, čo súvisí s druhou

demografickou revolúciou. Súčasný spoločenský tlak na míňanie peňazí na úkor šetrenia neprispieva k múdremu hospodáreniu s peniazmi.

Ak nedôjde k prehodnocovaniu prevládajúceho ekonomického prístupu k životu z hľadiska etického, morálneho, môže sa podľa nás stať, že namiesto funkcie akcelerátora socio-ekonomického rozvoja sa peniaze stanú jeho brzdou. Morálne konotácie v oblasti finančného rozhodovania nabádajú k otázke, nakoľko sa cnosti človeka „míňajú" ich používaním, a preto nimi treba šetriť (názor niektorých ekonómov). Z nášho pohľadu je rozvoj osobnosti človeka úzko spätý s rozvojom jeho hodnôt, dôstojnosti, charakterových cností (Ruisel, 2013). Cnosti a ich prejavy v správaní treba teda „rozmnožovať", a nie nimi šetriť.

Za inšpirujúce považujeme podnety Stiglitza (2003, 2012), Sandela (2013) a ďalších, ktoré sa týkajú tlaku na obnovenie morálky trhov. Trhy, obchodovanie sú však ľudskou aktivitou, nemôžu existovať bez človeka. Ozdravenie vzťahu k peniazom sa môže stať výzvou k hľadaniu vlastnej cesty, k tvorbe nosnej hodnotovej orientácie jednotlivcov, skupín, spoločnosti, k oživeniu „morálneho kompasu" v ľuďoch. V tomto zmysle práve materiálne skromnejšie krajiny, ku ktorým patrí aj Slovensko, môžu svojou aktivitou významne prispieť k rozvíjaniu novej prosperity, kde v živote nejde len o peniaze.

Literatúra:

BABINČÁK, P. (2013): *Meranie kvality života: Analýza prehľadových štúdií vo vybraných databázach.* Československá psychologie, roč. LVII, č. 4, ss: 358 – 371

BAČOVÁ, V., Ed., (2010): *Rozhodovanie a usudzovanie. Pohľady psychológie a ekonómie I.*: Bratislava: ÚEP SAV. [cit. 1. 8. 2013] http://www.psychologia.sav.sr/upload/VB_RaU_2010

BAČOVÁ, V., Ed., 2011: *Rozhodovanie a usudzovanie II. Oblasti a koncepcie.* Bratislava: ÚEPSAV. . [cit. 1. 8. 2013] http://www.psychologia.sav.sr/upload/Bacova_pdf.pdf.

BAČOVÁ, V., Ed. (2012): *Rozhodovanie a usudzovanie. Aspekty, javy, aplikácie.* Bratislava: ÚEPSAV [cit. 2. 12. 2012] http://www.psychologia.sav.sr/upload/Rozhodovanie%20a%20usudzovanie_3pdf

BAČOVÁ, V., Ed. (2013): *Rozhodovanie a usudzovanie: Aplikácie a limity intuície. Bratislava:* ÚEPSAV [cit. 5. 12. 2013] http://www.psychologia.sav.sr/upload/RAU4%20final%20s%20obalkou.pdf

BALÁŽ, V. (2006): *Rozum a cit na finančných trhoch.* Bratislava: Veda

BALÁŽ, V. (2009): *Riziko a neistota. Úvod do behaviorálnej ekonómie a financií.* Bratislava: Veda

BALÁŽ, V. (2010): *Investičné správanie Slovákov a jeho modelovanie pomocou štrukturálnych rovníc.* Ekonomický časopis, roč. 58, č. 2, ss: 109 – 125

BALÁŽ, V. (2011): *Príroda versus výchova. Vplyv genetických, biologických, sociálnych a psychologických faktorov na toleranciu ekonomických rizík.* In: BAČOVÁ, V. (Ed.), 2011: Rozhodovanie a usudzovanie II. Oblasti a koncepcie. Bratislava: UEP SAV, ss: 131 – 169

BAKER, W. E., JIMERSON, J. B. (1992): *The sociology of money.* The American Behavioral Jul/August, Vol. 35, No 6, pp: 678 – 693

BECCHETI, L. – BEDOYA, D. A. – TROVATO, G.(2007): *Income, relational goods and happiness.* Applied Economics, No 3, pp: 273 – 290

BECKER, G. (1976): *The economic approaches to human behavior.* Chicago: University of Chicago Press

BECKER, G. (1981): *A treatise on the family.* Harward: Harward University Press

BLASZYNSKI, M., NOWER, L., (2008): *Differences in Attitudes between Subgroups o Gamblers*: *Implications for Smart Card Technologies and an Exploration o the Tool and Drug Theories of Money in Gambling.* Final Report. Sydney: The University of Sydney

CENTRUM SOCIÁLNYCH VÝSKUMOV PRI INFOSTATE (2010): *Fungovanie jednotlivcov a rodín vo sfére peňazí.* Dostupné 13. 11. 2013. http://www.infostat.sk/new_web/sk_pdf/Financgram.

COLLEMAN, J. (1990)*: Foundation of Social Theory.* Cambridge: Harward University Press

CONCEICAO, P. – BANDURA, R. (2012): *Measuring subjective well being. A summary review of the literature.* Dostupné 20. 8. 2012. www.undp.org/developmentstudies/docs/subjective_wellbeing_conceicao_bandura.pdf

DIENER, E., SELIGMAN, M. (2004): *Beyond money. Toward an economy of well being.* Psychological Science in the Public Interest Vol. 5, No 1, pp: 1 – 31

DUNN, E., GILBERT, D., WILSON, T. (2011): *If money doesn´t make you happy then probably aren´t spending it right.* Journal of Consumer Psychology. Vol. 21, No 2, April, pp: 115 – 125

DŽUKA, J. (ed), (2004): *Psychologické dimenzie kvality života.* Prešov: Prešovská univerzita [cit. 12. 89. 2012] http://www.publ.sk/elpub2/Dzuka3/index.htm.

ENGELBERG, E., SJOBERG, L. (2006). *Money attitudes and emotional intelligence.* Journal of Applied Social Psychology. Vol. 36, No 8, pp: 2027-2047

EUROBAROMETER (2013): *Štandardný eurobarometer* č. 80. Dostupné 15. 12. 2013. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb80/eb80_sk_sk_nat.pdf

ECONOMIC SOCIOLOGY. *European Electronic Newsletter.* Vol.3, No. 1, October, 2001

FURNHAM, A. – Argyle, M. (1998): *The psychology o money.* London: Routledge

FURNHAM, A. (2014): *The new psychology of money.* Psychology Press

FRIEDMAN, M. (1997): *Za vším hledej peníze.* Praha: Grada Publishing

FURNHAM, A., OKAMURA, R. (1999): *Your money and your life: Behaviours and emotional predictors of money pathology.* Human Realations. Vol. 52, Sept. 1, pp: 1157 – 1174

GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J. (2008): *Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja.* Bratislava: Sociologický ústav SAV

GALLUP-HEALTHWAYS MONTHLY (2012). *U.S Well Being Report.* Dostupné 10. 8. 2012. www.well-beingindex.com

GILBERT, D. (2007): *Stumbling for happiness.* USA: Vintage

GURŇÁKOVÁ, J. a kol., (2011) : *Úvod do naturalistického rozhodovania.* http://www. Psychologia.sav.sk/upload/gurnakova (12. 9. 2013)

HART, K. (2005): *Notes toward an anthropology of money.* An international and interdisciplinary journal of postmodern culturalsound, text and image. Vol. 2, June. [cit. 15. 9. 2013] http://intertheory,org. hart.htm

HAŠTO, J. (2005): *Vzťahová väzba.* Trenčín: Vydavateľstvo F

HELLIWELL, J., LAYARD, R., SACHS, J. (2012): *World Happiness Report.* Dostupné 15. 9. 2012. http//www.earth.columbia.edu/sitefiles/file/Sachswriting/2012/world. happinessreport.pdf.

HEŘMANOVÁ, E. (2012): *Kvalita života a její modely v současném sociálním výzkumu.* Sociológia, roč. 44, č. 4, ss: 407 – 425

KAHNEMAN, D. (2012*): Myšlení rychlé a pomalé.* Brno: Jan Melvil publishing

IUVENTA, (2013): *Mládež a životný štýl – trendová analýza za roky 2000 - 2009.* Dostupné 20. 10. 2013. http://www.iuventa.sk/files/mládež a životný štýl 2t

KAHNEMAN, D., DEATON, A. (2012): *High income improves evaluation of life but not emotional well-being.* Dostupné 12. 9. 2012. http//www.princeton.edu/

KELLER, J. (2010): *Dejiny klasické sociologie.* Praha: SLON.

KLČOVANSKÁ, E., 2004: *Hodnotová orientácia súčasnej mládežew a jej význam v pedagogickom procese.* Dostupné 10. 9. 2013. http://www-uski.sk/frames_files/ran/2004/ran-2004 (10.

KOVÁČ, D., 2007. *Psychológiou k metanoi.* Bratislava: SAV, 2007

LEA, S. E. G., WEBLEY, P. (2006). *Money as a tool, money as a drug: The biological psychology of a strong incentive.* Behavioral and Brain Sciences. No 29, pp: 161 – 209.

LETOVANCOVÁ, E. (2011): *Strategické rozhodovanie.* In: BAČOVÁ, V. (Ed.), 2011: Rozhodovanie a usudzovanie II. Oblasti a koncepcie. Bratislava: UEP SAV, ss: 11 – 46

LISÝ, J. (1999)*: Dejiny ekonomických teórií.* Bratislava: Elita

LISÝ, J. (2012): *Dynamika spoločensko-ekonomických zmien a jej prejavy v ekonomike.* Dostupné 15. 10. 2013. http://www.derivat.sk/files/casopis 2012/2012_nov

MACKOVÁ, Z. (2011): *Psychológia peňazí.* In: Finančná gramotnosť ako súčasť ekonomického vzdelávania (elektronický zdroj): Recenzovaný zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie v Bratislave, 3. 10. 2011: Bratislava: Kpg NHF EU, s. 1 – 4

MACKOVÁ, Z. (2011): *Psychologické aspekty finančnej gramotnosti.* In: ŠLOSÁR,, R. a kol.: Finančná gramotnosť na základných školách. Bratislava: Vydavateľstvo ekonóm, ss: 7 – 20

MANKIW, N. G. (1998*): Principles of economics.* Rorth Worth, Texas: Dryden Press

MARTIN, M. W. (2008*). Paradoxes of happiness.* Journal of Happiness Studies. No 9, pp: 171 – 184.

MÁŠIKOVÁ, K., MACKOVÁ, Z. (2014*): Psychologické aspekty finančnej kvality života a empowermentu v kontexte sociálneho rozvoja.* (*Psychological aspects of financial well being and empowerment in social development context.*). In: HETTES, M:, KRÉMER, B., STECK, P. (Eds): Sociálne investovanie. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedecko-odbornej konferencie 24. 2. 2014 v Bratislave, ss: 67 - 70

MATULNÍK, J: et al. (2006): *Analýza vplyvu sociálnych a zdravotných zmien na demografický vývin na Slovensku.* Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej university

MINICHOVÁ, M., KOLLÁR, R. (2013): *Potreby mladých ľudí pri zakladaní si rodiny a potreby mladých rodín.* http://www. iuventa.sk/files/finalzaverecna_sprava (10. 11. 2013)

MINISTERSTVO ŠKOLSTVA SR a MINISTERSTVO FINANCIÍ SR (2008) Dostupné 10. 1. 2013. www.slov.sk/narodny-standard-financnej-gramotnosti/11293 (10.

PETERSON. CH., SELIGMAN, M., 2004: *Character strenghths and virtues: A handbook of classification.* New York: Oxford University Press

PILCH, C. (2011) : *O behaviorálnych financiách.* Dostupné 12. 11. 2013. http://www.derivat.sk/Files/casopis2011/2011_okt.

PUGNO, M. (2005). *The happines paradox: A formal explanation from psycho-economics.* Working paper No 1, 2005 [cit. 10. 5. 2012] www.unitn.it/files/1_05-pugno.pdf.

PUTNAM, R. (1995): *Bowling Alone: Americans´ Declining Social Capital.* Journal of Democracy. Vol. 6, Jan., pp: 65 – 78.

RIEGEL, K. (2007): *Ekonomická psychologie.* Praha: Grada

RUISEL, I.. (2013): *Osobnosť a poznávanie.* Bratislava: Pegas

RUBINSTEIN, A. (2006) : *Disscussion of „behavioral economics".* Advances in Behavioral Economics and Ecometrics. Vol. 7, No 1, 2006, pp: 1 – 13

SANDER, T. H., PUTNAM, R.D. (2010): *Still Bowling Alone?* Journal of Democracy. Vol. 21, Jan., pp: 9 – 16

SELIGMAN, M. E. P. (2002): *Authentic happiness: Using the positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment.* New York: Simon and Schuster Inc

SIMMEL, G. (1990): *The Philosophy of Money.* London: Routledge

SIVÁK, R.. (2011): *Slovník znalostnej ekonomiky.* Bratislava, Sprint dva

SMITH, A., 2001: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národu.* Praha: Liberální institute

SMITH, A. (2005): *Teorie mravních citu.* Praha: Liberální institute

SOBEL, R. (2013): *The desire for money: Aristotelian blind spot in the field of economics?* The Journal of Philosophical Economics. Vol. VI, No 2, pp: 1 – 22

STANĚK, P. (2012): *Globálna kríza a jej systémové implikácie.* Inauguračná prednáška. Bratislava: NHF EU

STIGLITZ, J. (2012): *The price of inequality: How today´s devided society endangers our future.* New York: Norton and Company

STIGLITZ, J.(2003): *Jiná cesta k trhu.* Praha: Prostor

SWEDBERG, R. (2007): *Principles of economic sociology.* Princeton: Princeton University Press

ŠLOSÁR, R., KOMPOLTOVÁ, S., KULLÁKOVÁ, M., MACKOVÁ, Z., NOVÁK, J., ORBÁNOVÁ, D., PASIAR, L. (2011): *Finančná gramotnosť na základných školách.* Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm

THALER, R. (1992): *The winner´s course: paradoxes and anomalies of economic life.* Princeton: Princeton University Press.

THALER, R. K., MULLAINNATHAN, S. (2001): *Behavioral economics.* In: International encyclopedia of social sciences. New York, Perganon Press, pp: 1094 – 1100

VEENHOVEN, R. (2010): *Capability and happiness.* Journal of Socio-Economics. Vol. 2010, No 39, pp: 344 – 350

VINOPAL, J. (2012): *The discussion of Subjective Quality o Working Life Indicators.* Sociológia Vol. 44, No.3, pp: 375 – 401

WILSON, G., 2013: *The Psychology of Money.* Gresham College [cit. 19. 3. 2013] http://www.gresham.ac.ul/lectures-and-events/th

VOHS, K. D. – MEAD, N: - GOODE, M. R.(2006) : The psychological consequences of money. *Science* 17 Nov 2006, Vol. 314, No 5802, pp. 1154 – 1156.

WORLD VALUES SURVEY ASSOCIATION (2008): World Values Survey 1981 - 2008. Dostupné 15. 10. 2009. www.worldvaluessurvey.org. http://www.sociologovia.sav.sk/cms/1180_attach_eus_2008_podklady.doc,

WHOQL (2012): *Measuring quality of life.* Dostupné 8. 10. 2012. http:/www.who.int/healthinfo/survey/whoql-qualityoflife/en/index.

VOJTOVIĆ, S. (2002): *Sociologické dimenzie štýlu života.* In: Kvalita života a ľudské práva. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou 2. a 3. apríla 2001 v Prešove. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, ss: 82 – 89.

ZELIZER, V. (1989): *The social meaning of money: "Special moneys".* American Journal of Sociology. Vol. 95, No 2 (Sept.), pp: 342 – 377

ZUZANEK, J. (2012): *Does Being Well-Off Make Us Happier? Problems of Measurment.* Journal of Happiness Studies. Vol. 14, No 3, pp: 795 – 815. [cit. 23. 10. 2012] http://www.springerlink.com/content/87w351880m845202/

ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2013, 7.2, ss. 477-516

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

Komparácia odborových centrál v Českej republike a Bulharsku

Karolina Tichá, Peter Brodek

Kľúčové slová:

Bulharsko, Česká republika, Českomoravská konfederácia odborových zväzov, Konfederácia nezávislosti odborov v Bulharsku, sociálny dialóg, odbory a odborové centrály, tripartita

Kontaktné údaje:

Mgr. Karolina Tichá
Interná doktorandka
Katedra politológie
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovensko

Mgr. Peter Brodek
absolvent Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovensko

Abstrakt:

S cieľom porovnať principiálne fungovanie odborových centrál v Českej republike a Bulharsku sa štúdia v teoretickej časti opiera o snahu zachytiť budovania a premeny tripartitných štruktúr v postkomunistických krajinách. Za účelom finálnej komparácie jednotlivých programov najsilnejších odborových centrál v Českej republike a Bulharsku a odhalenia ich najvýraznejších odlišností, je dôraz kladený na aktuálnu situáciu odborov v prostredí finančnej a hospodárskej krízy, rovnako ako pod vplyvom globalizácie trhov práce a prehlbujúcej sa európskej integrácie týchto krajín. Do úvahy sú brané aj jednotlivé tématické okruhy, stratégie v oblasti mzdovej a dôchodkovej politiky a postoj k Európskemu sociálnemu modelu.

Úvod

V priebehu 20. storočia prešli odbory zložitým vývojom a v súčasnej dobe prežívajú sústavný pokles stavu členskej základne, ktorý možno vysvetliť najmä demografickými vplyvmi, reštrukturalizáciou priemyslu a zvýšenou tendenciou populácie k individuálnemu riešeniu dôležitých otázok. Napriek tomu sú odbory stále rešpektované ako partner v procese kolektívneho vyjednávania a v mnohých oblastiach o nich môžeme uvažovať ako o silných hráčoch. Ich pôsobenie tak stojí proti efektívnej alokácii pracovnej sily a prináša významné celospoločenské dôsledky.

Tvárou v tvár rastúcej medzinárodnej konkurencii v dôsledku globalizácie sprevádzanej finančnou a hospodárskou krízou, stojí Európa pred zložitým rozhodovaním o miere sociálna v trhovom systéme, ktoré môže byť v blízkom časovom horizonte ovplyvnené hlbším pochopením nutností zmien. K tomu môžu prispieť informácie z ekonomického prostredia, vo vzdialenejšom horizonte potom pravdepodobne aj nástup novej generácie s voľnejším vzťahom k myšlienke solidarity.

Ukazuje sa preto ako značne zaujímavé, zaoberať sa reakciou konkrétnych odborových centrál, a to v kombinácii historického kontextu a geografického vymedzenia. Preto sa predmetom tejto štúdie stala práve komparácia vybraných odborových centrál.

Boli teda porovnávané dve najsilnejšie odborové centrály pôsobiace v Českej republike a Bulharsku. Krajiny boli vybrané z čisto prozaických dôvodov, a to jedna krajina zo strednej a jedna z východnej Európy, pričom významnú úlohu zohrala aj dostupnosť relevantných zdrojov. Zároveň sme predpokladali, že sme vybrali výrazne odlišné príklady, na ktorých bude možné demonštrovať, či sa na samotných programových dokumentoch diferentne podpísal vstup do Európskej únie v inom čase, ako aj odlišná ekonomická situácia a fragmentácia občianskej spoločnosti.

Pri voľbe komparačných kritérií sme a priori vychádzali z reakcie odborových centrál na finačnú a hospodárskú krízu, tzn. či vo svojich programoch reflektovali zmeny v hospodárstve a zároveň, ako boli schopné interagovať na prehlbujúce sa globalizačné a integračné procesy. To nás viedlo k všímaniu si reštrukturalizácie samotného fungovania organizácií, tak i potenciálu zavádzania nových stratégií. Do úvahy sme tiež brali postoj odborových centrál k občanskej spoločnosti, rovnako aj mieru skvalitňovania kolektívneho vyjednávania a dôraz na proaktívny prístup. Ďalej sme vo všeobecnosti posudzovali kompatibilnosť tematických okruhov daných progamov a konkrétnejšie stratégie v rámci mzdovej a dôchodkovej politiky. Záverečným komparačným kritériom neskôr bol postoj jednotlivých odborových centrál k Európskemu sociálnemu modelu.

1. Tripartita v postkomunistických európskych krajinách

Na tripartitu môžeme v súčasnosti nahliadať ako na jeden z nástrojov regulácie vnútropolitických konfliktov v koordinácii s oficiálnou vládnou politikou. Tripartita sa teda zdá byť orgánom, ktorý umožňuje mierniť konflikty pracujúcich tým, že im ponúka inštitucionalizovaný prístup k procesu politického rozhodovania.

Brokl ju však nepokladá za znak korporatívneho usporiadania, ale za akýsi *„technický nástroj, ktorý funguje v rámci zastupiteľskej demokracie, ktorý by nevyhnutne predurčoval prítomnosť korporativizmu“* (Brokl, 1997, s. 49).

Podobne aj Ost poznamenáva, že samotná existencia tripartitného orgánu je málo vypovedajúcim znakom vzhľadom na reálnu moc sociálnych partnerov. To, do akej miery je tripartita korporatívnym orgánom, je určované stupňom, ktorý uľahčuje proces dojednávania politík. Tripartita sa tak stáva indikátorom rýdzeho a efektívneho neokorporativizmu len ak vedie k skutočnému vplyvu sociálnych partnerov na politické rozhodovanie a prináša konkrétne výsledky (Ost, 2000).

Čo sa týka konkrétne postkomunistických európskych štátov, tie pristúpili na tripartitný model po vzore tradičných korporativistických krajín, pričom formovanie tripartity bolo vo väčšine prípadov iniciované národnými vládami za podpory Medzinárodnej organizácie práce. Vlády si tak totiž chceli zabezpečiť sociálnu podporu pri zavádzaní nepopulárnych ekonomických reforiem a opatrení a zároveň udržať sociálny zmier a stabilitu v krajine[1] (Pollert, 1999).

1.1. Socialistické dedičstvo

Pod pojmom socialistického dedičstva si môžeme primárne predstaviť špecifické tradície a organizačné návyky vychádzajúce z absencie demokratických princípov fungovania a organizácie verejnej moci.

Štátne štruktúry sa prísne riadili centralizovaným modelom a podliehali silnej kontrole vykonávanej komunistickou stranou. Ako je známe, hlavným determinujúcim faktorom bola geopolitická dominancia Sovietskeho zväzu.

Socialistické dedičstvo, ktoré si so sebou jednotlivé postkomunistické štáty niesli, bolo totožné, ale môžeme vypozorovať niekoľko spoločných rysov, ktoré sa následne premietli do formovania vzťahov medzi štátom a hlavnými ekonomickými záujmovými skupinami. Hlavné rozdiely medzi krajinami spočívali v (Cox – Terry – Mason, 2000):

- Výška štátneho dlhu,
- Úroveň vnútorných investícií,

[1] Inštitút tripartity bol v niektorých krajinách tiež chápaný ako prostriedok pre zvyšovanie kredibility v postkomunistických krajinách v očiach západných štátov a ako dôležitý krok v európskom integračnom procese.

- Vplyv medzinárodných organizácií,
- Zaužívané vzorce správania,
- Miera inštitucionalizácie apod.

Naopak spoločný bol všetkým krajinám sociálny dialóg[2], ktorý v duchu socializmu prebiehal v nasledovných intenciách (Grosse, 2006, s 15-17):

- Celková slabosť sociálnych partnerov, relatívne malé uznanie procedúr a slabosť formálnych inštitúcií. V tejto situácii efektivita politických rozhodnutí závisela do veľkej miery na postavách lídrov. Keď organizácia mala slabého lídra, zvyčajne bola postupne odsunutá na okraj záujmu.
- Verejné konzultácie slúžiace len na legitimizáciu moci, ktoré však nijako nemohli modifikovať rozhodnutie prijaté nadradenými autoritami. Povaha verejných konzultácií bola teda iba silne propagandistická.
- Silne ideologický a politický charakter „sociálneho dialógu“, ktorý odkazoval skôr k ideológii socialistického štátu, ako k problémom sociálnej reality.
- Silnú centralizáciu „sociálneho dialógu“, tzn. „Sociálny dialóg“ bol vedený prevažne na centrálnej úrovni a súčasne bol v silnej pozícii najmä v prostredí industriálnych odvetví.
- Povaha oligarchizovaného "sociálneho dialógu", ktorý bol rezervovaný pre skupinu aktivistov lojálnych politickému režimu. Nezahŕňal teda organizácie, ktoré boli sankcionované štátom, ako napríklad politickú opozíciu alebo náboženské skupiny atď.

Je prirodzené sa domnievať, že sa socialistická skúsenosť premietla do súčasného vzťahu medzi štátom a spoločnosťou, ako aj predurčila dynamiku a charakter vzťahu medzi partnermi v rámci sociálneho dialógu. Ten je potom výrazne odlišný v porovnaní so západoeurópskymi štátmi a zahŕňa aj odlišných sociálnych partnerov do tvorby politických rozhodnutí.

V západoeurópskych krajinách je štát medzi sociálnymi partnermi jedným zo spoluparticipujúcich subjektov a jeho úloha je obmedzená na formulácii „pravidiel hry“ a dohľadom nad ich dodržiavaním. Štát teda funguje ako akýsi arbiter, zatiaľ čo ostatní sociálni partneri sú hlavnými diskutérmi a tvorcami rozhodnutí. Verejná politika sa tak stáva produktom interakcie vo vnútri sociálnych sietí. Kým v postkomunistických krajinách, ktoré sú redukované do podoby administratívnych štruktúr, štát zostáva aj naďalej dominantným aktérom. Sociálni partneri vykazujú tendenciu zostávať skôr pasívne a prijímať informácie idúce od štátu (Grosse, 2006).

Túto situáciu môžeme interpretovať ako pretrvávajúcu asymetriu, v rámci ktorej si vlády v postkomunistických krajinách udržujú výsadné postavenie v rámci tripartity,

[2] Nejednalo sa o sociálny dialóg v dnešnom poňatí - kolektívne vyjednávanie spočívalo na obmedzovanie spoločenských aktivít, ktoré boli nezávislé od štátnej moci, a v snahe ich podrobeniu ideologickým cieľom komunistickej strany. Vyjednávanie medzi odbormi a štátom sa tak vzťahovalo len na otázky bezpečnosti a zdravia pri práci, plánovanie dovoleniek, ubytovania, dopravy do zamestnania alebo rozdeľovanie sociálnych výhod (Pollert, 1999).

čo zo sociálnych partnerov robí neefektívnych a slabých aktérov. Spúšťa sa tak pomyselný začarovaný kruh, kedy sa sociálni partneri zvyčajne zmieria so svojou nízkou mierou vplyvu na prijímané rozhodnutia, ich pasívna úloha rastie[3] a to posilňuje vládu v jej dominantnom postavení. Z toho vyplýva, že pozícia politických vodcov je kľúčová z hľadiska riešenia ekonomických a sociálnych otázok - to robí legitimita získanou prostredníctvom volieb významnejšou než legitimitu nadobudnutú cez konzultácie a spoločné vyjednávania medzi sociálnymi partnermi. Sociálny dialóg aj samotná inštitúcia tripartity sa tak stávajú druhotnými a plnia inštrumentálnu funkciu[4].

Ako príklad môžeme uviesť prípad Maďarska v rokoch 1995-1996, kedy dochádzalo k úplnému obchádzaniu tripartity maďarskou vládou. Hoci sa konalo pravidelné tripartitné zasadnutie, nebolo dosiahnuté žiadnych dohôd. Dokumenty navrhované vládou síce prešli tripartitou, ale vďaka tomu, že boli k sociálnym partnerom pravidelne doručované len jeden či dva dni pred ich prerokúvaním, jednalo sa len o formálne zahrnutie sociálnych partnerov do rokovaní. Veľmi často obchádzané boli tiež tripartity v Bulharsku a Poľsku. Bulharská tripartita sa po väčšinu svojho trvania prakticky nezúčastnila riešenia pracovných konfliktov ani neovplyvňovala prijímané politické rozhodnutia. Iba bývala využívaná vládou k podpore už prijatých rozhodnutí, ako napríklad k podpore vládneho úsporného balíčka v roku 1997 (Ost, 2000).

1.2. Variabilita tripartity v postkomunistických intenciách

Hoci boli tripartity v postkomunistických krajinách založené z podobných dôvodov a podobným spôsobom, veľmi často produkovali rôzne výsledky. Zatiaľ čo niekde boli sociálni partneri schopní získať pre seba určité materiálne a legislatívne výhody, inde museli čeliť extrémnej marginalizácii. Otázkou, prečo tripartity postkomunistických krajín prinášajú vo svojom fungovaní (a to aj napriek podobnému tlaku smerujúcemu na krajiny počas ich transformácie) také rozdiely, sa zaoberalo veľké množstvo autorov.

Vysvetlenie bolo hľadané vo fungovaní inštitucionálnych štruktúr, v odlišných stratégiách, ktoré používali kľúčoví aktéri pri presadzovaní svojich záujmov, celkovej dynamike interakcií medzi hlavnými aktérmi tripartity či politickej orientácii vlád (Avdagic, 2005).

Za ďalšie faktory, ktoré ovplyvňujú fungovanie tripartity, môžu byť považované sociálne dedičstvo a s tým spojená sila / slabosť identity robotníctva, ako aj fragmentácia pracovných vzťahov a organizácií sociálnych partnerov, používané stratégie pri jednaní členov tripartity a taktiež politická kultúra danej krajiny (Pollert, 1999; Crowley, 2004).

Práve politická kultúra v súvislosti so sociálnym dedičstvom predurčuje kvalitu inšti-

[3] Prejavuje sa sklon nadväzovať neformálne kontakty s politickými rozhodovateľmi tj mimo oficiálnej štruktúry sociálneho dialógu alebo sa spájajú s politickou opozíciou.
[4] Za dôvod takéhoto stavu môžeme považovať aj malú ochotu vlády predlžovať proces prijímania rozhodnutí, ak jej záujmy nekorešpondujú alebo sa neprekrývajú s tými tripartitnými.

tucionalizácie sociálneho dialógu (Grosse, 2006), ktorá, ak je výrazne slabšia v porovnaní s niektorými západoeurópskymi štátmi, nie je náhodná, ale je spojená s prístupom sociálnych partnerov na rokovanie. Podľa Grossa je pre niektoré krajiny charakteristická kultúra tzv „negatívneho dialógu“, ktorá preferuje radšej protest a negáciu, než snahu po dosiahnutí kompromisu. Za opačný koncept potom považuje „kultúru konsenzu“, keď sa sociálni partneri snažia dosahovať kompromisov napriek ich politickej rivalite.

Túto skutočnosť môžeme pozorovať napríklad v Litve. Za dobu existencie tripartity tu bolo dosiahnutie konsenzu v takmer polovici prejednávaných otázok. V ostatných prípadoch bolo rozhodnutie tripartity delegované na vládu. *„Litovskí sociálni partneri ľahšie dosahujú spoločných pozícií aj vďaka skutočnosti, že dohody je možné dosiahnuť aj napriek opozícii niektorými zo zahrnutých organizácií“* (Stafejeva, 2005, s. 31).

Ukážkovým príkladom prvého konceptu nám môže byť práve Poľsko, kde kultúra negatívneho dialógu vychádza z dlhoročnej tradície protestu, lebo tu bola občianska spoločnosť budovaná nie v symbióze, ale skôr v opozícii voči štátu. Táto prítomnosť kultúry negatívneho dialógu potom naďalej posilňuje rivalitu medzi sociálnymi partnermi a zmenšuje možnosti dosahovania kompromisov i do budúcna. Výsledkom je už vyššie spomenuté obchádzanie tripartitných inštitúcií za účelom presadenie vlastných záujmov. To je spojené s vysokou úrovňou politizácie sociálneho dialógu.

Medzi sociálnymi partnermi a politickými stranami, vládnymi predstaviteľmi či opozíciou vznikajú silné väzby, ktoré ale následne produkujú ďalšie konflikty v rámci tripartitných inštitúcií. Politizáciu sociálneho dialógu by sme tiež mohli považovať za negatívnu vo vzťahu k sile sociálnych partnerov. Hoci môžu priame vzťahy medzi reprezentantmi odborov a predstaviteľmi vlády priniesť určité výsledky pri riešení aktuálnych problémov, vo svojej podstate fungovanie sociálneho dialógu v rámci tripartity ničí (Korkut, 2006). Čím viac sú vzťahy medzi odbormi a vládou spolitizované, tým viac elít migruje z odborov do politickej sféry. Dôsledkom je potom prenesenie procesu vyjednávania mimo priestor inštitúcie tripartity a realizáciu rozhodovania na základe klientskych vzťahov medzi odbormi a stranami vo vláde. Súčasne sa reprezentanti odborov stávajú vzdialenými svojej členskej základni a prestávajú preukazovať priazeň svojim pôvodným organizáciám, ich vymenovanie často vedie na uspokojenie požiadaviek radových členov.

1.3. Úloha odborových organizácií

Tripartitné štruktúry boli v postkomunistických krajinách implementované zhora a paralelne s procesom reštrukturalizácie firiem. Nový tripartizmus požadoval redefiníciu úlohy štátu, odborov aj zamestnávateľských organizácií. Každá zo strán tripartity sa však vydala špecifickým smerom.

Úloha, ktorú hrali sociálni partneri v procese transformácie postkomunistických kra-

jín je samozrejme tiež podmienená stereotypmi správania, ktoré si priniesli z doby komunistických režimov.

Sociálni partneri do fázy tranzície vo väčšine krajín vstupovali skôr minimálne[5]. Zamestnávateľské organizácie sa väčšinou ešte len konštituovali a odbory, ktoré do tej doby hrali úlohu prevodových mostíkov (transmission belts) medzi komunistickou stranou a spoločnosťou, vstupovali do nového obdobia ako organizácie kompromitované pôsobením v ére štátneho socializmu (Hassel, 2009).

Bolo teda nevyhnutné, aby si reformované odbory vydobyli novú identitu. V kombinácii s politickými zmenami a so zmenami na pracovnom trhu bolo však pre niektoré organizácie veľmi ťažké si túto identitu nájsť. Odbory narazili na štrukturálne, politické a ideologické problémy. Vzrastajúca nezamestnanosť navyše oslabila dôveru zamestnancov v odbory a podieľala sa tak na poklese ich členskej základne. Netreba zabúdať na fakt, že do roku 1989 bolo členstvo v odboroch povinné.

Nasledujúca etablujúca sa neoliberálna politika vlád dostávala odbory do akejsi schizofrenickej situácie, kedy v záujme svojho odstrihnutia od starého režimu, museli *„podporovať reformný proces, hoci nesúhlasili s niektorými jeho aspektmi“* (Pollert, 1999, s. 212).

Odbory však neboli oslabované len štátnou politikou. Do istej miery sa marginalizovali samé. A to predovšetkým nedostatkom vlastného sebavedomia a neschopnosťou brániť svoje vlastné záujmy. Viac ako triedne štiepenie na sociálno-ekonomickej báze bolo vyzdvihované vymedzenie sa voči komunizmu. Z obavy, že zostanú zaškatuľkovaní v starom systéme, odborári neboli príliš ochotní budovať svoje organizácie v nových podmienkach. Radšej verili tomu, že sa problémy v sociálno-ekonomickej oblasti vyriešia samotným posunom ku kapitalizmu. Ich presvedčenie, že trhová ekonomika a súkromné firmy budú pracovať lepšie bez zahrnutia do odborov, vyplývalo ako z nedostatku skúseností s trhovou ekonomikou, tak aj z naivných nádejí, že v novo vznikajúcich firmách budú vytvorené pracovné vzťahy na základe odlišných pravidiel a odbory preto už nebudú potrebné (Ost, 2009).

Z takéhoto prístupu je evidentné, že odbory úplne ignorovali realitu kapitalizmu západoeurópskych krajín, kde zamestnanci získali svoje postavenie v rámci sociálnych štátov nie vďaka štedrosti vlastníkov, ale pretože zakladali odbory a politické strany, ktoré za ich zahrnutie bojovali (Ost, 2000).

Odbory totiž patrí medzi hlavné inštitúcie pracovného trhu kapitalistických ekonomík tým, že prekonávajú štrukturálnu slabosť individuálnych pracujúcich voči zamestnávateľom. Sú kolektívne zmluvnou stranou reprezentujúci pracujúci vo vyjednávaní so zamestnávateľmi. Odbory prevzali inštrumentálnu úlohu v organizovaní štrajkov, demonštrácií, protestov atď. ktorými sa usilujú prinútiť zamestnávateľa ustúpiť odborárskym požiadavkám a včleniť odbory do kolektívnej regulácie zamestnávateľských vzťahov. Odbory tak predstavujú kolektívnu hlas zamestnancov pri tlmočení ich požiadaviek a žiadostí.

Čo sa potom rozhodovacieho procesu týka, pripomínajú odbory skôr volené stranícke

[5] Centrálnu úlohu hrali iba v Poľsku (odborový zväz Solidarita).

vlády ako privátne firmy, pretože väčšina lídrov musí byť volená, kolektívne, zmluvy musia byť ratifikované, štrajkové hnutia vyžadujú priamy súhlas a aktívnu podporu ich členov (Ebbinghaus, Visser, 2000).

2. Odborové centrály v Českej republike

Na základe odvetvového princípu sa základné odborové organizácie združujú do odborových zväzov, ktoré sú vlastne vyšším stupňom v systéme odborových organizácií. Tieto zväzy sa môžu ďalej združovať do ešte vyšších jednotiek, ktoré sa nazývajú federácie, alebo konfederácie. Základné odborové organizácie sa nemusia združovať do vyšších odborových zväzov. Je to ich právom, ktoré väčšina z nich využíva. Tým, že sa základné odborové organizácie združia do vyšších, získajú možnosť lepšie chrániť svoje sociálne a hospodárske záujmy.

V prípade plurality odborov, existuje viac konfederácií rôznej sily. Ich počet nie je nijako stanovený, a preto je v jednotlivých krajinách rôzny. Jedná sa o ústredný odborový orgán, ktorý funguje ako záujmové združenie nezávislých subjektov. Odborové centrály usilujú o vplyv na legislatívu, zoznamujú verejnosť so svojimi stanoviskami pomocou médií, občas aj riešia spory medzi jednotlivými členskými zväzmi. Predovšetkým však rokujú so zamestnávateľskými zväzmi o podmienkach práce. Zriedka bývajú poverené uzatváraním kolektívnych zmlúv, čo býva v právomoci hlavne odborových zväzov.

V najvšeobecnejšej rovine je postavenie odborov v Českej republike upravené Ústavou Českej republiky (ďalej Ústava) a presnejšie potom Listinou základných práv a slobôd (ďalej charty), pričom obe sú súčasťou ústavného poriadku Českej republiky.

Právo na slobodné združovanie je upravené v článku 20 Charty, a na ňu nadväzujúcim zákonom č 83/1990 Zb., O združovaní občanov v znení neskorších predpisov, ktorých posledná novelizácia je platná od roku 2002. Tento zákon sa vzťahuje na všetky združenia občanov vrátane odborových organizácií, okrem združovania v politických stranách, cirkvách a združovania za účelom zárobkovej činnosti alebo „na zabezpečenie riadneho výkonu niektorých povolaní“ (touto formuláciou sa myslí profesijné komory), ktoré sú upravené samostatnými zákonmi.

Ďalej, v súlade s článkom 10 ústavy, podľa ktorého majú medzinárodné zmluvy o ľudských právach vyššiu právnu silu ako obyčajné zákony a podľa ktorého navyše sú súčasťou českého právneho poriadku aj už spomínané dohovory týkajúce sa ako základných ľudských a občianskych práv, ktoré spravidla zaručujú slobodu združovania vo všeobecnej rovine (Článok 22 Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach a článok 11 Európskeho dohovoru o ľudských právach), tak dohovoru týkajúceho sa sociálnych práv, ktoré spravidla opäť zvlášť zdôrazňujú právo združovať sa za účelom presadzovania svojich ekonomických a sociálnych záujmov v odborových organizáciách ako určitý „poddruh“ slo-

body spolčovania, zaručené už inými dohovormi. Ďalej potom uvádzajú špecifické práva odborov ako právo na kolektívne vyjednávanie (Článok 6, odsek a) - c) Európskej sociálnej charty[6]) alebo právo na kolektívne akcie vrátane práva na štrajk (Článok 6, odsek d) Európskej sociálnej charty).

Táto združovacia a spolčovacia sloboda, týkajúca sa tiež odborového združovania, pochopiteľne znamená, že neexistuje monopol žiadnej odborovej organizácie v žiadnom odvetví. Preto tie úplne najzákladnejšie záležitosti týkajúce sa pracovných podmienok sú stanovené zákonmi, najmä Zákonníkom práce (zákon č 262/2006 Z. z. V znení neskorších predpisov) a ďalšími súvisiacimi predpismi ako je napr. zákon o mzde (Zákon č 1/1992 Zb.), ďalšie podrobnosti sú potom upravované ako priamo jednotlivými pracovnými zmluvami medzi konkrétnym zamestnávateľom a zamestnancom, tak určitými všeobecnými pravidlami tzv. „kolektívnymi zmluvami". Pravidlá pre vyjednávanie medzi odborovými organizáciami a zamestnávateľmi vrátane intervencie štátu do tejto oblasti potom podrobne upravuje zákon č 2/1991 Zb. o kolektívnom vyjednávaní v znení neskorších predpisov.

Čo sa potom samotných odborových centrál fungujúcich v Českej republike týka, tou najväčšou je Českomoravská konfederácia odborových zväzov, ktorá sa spolu s ďalšou odborovou centrálou, Asociáciou slobodných odborov, zúčastňujú tripartitného sociálneho dialógu na národnej úrovni v Rade hospodárskej a sociálnej dohody.

V rámci projektu „Posilňovanie sociálneho dialógu" - služby pre zamestnancov spracovali tieto dve hlavné vyššie odborové centrály SWOT analýzu zabehnutých procesov inštitúcií, ktorej výsledky sú odrazom súčasného stavu a možného vývoja odborových organizácií v Českej republike (Hrubý, 2008):

- Silné stránky: Medzi silné stránky ČMKOS a ASO patrí vysoká odbornosť ich pracovníkov. Zvlášť odborné tímy sú zložené zo špičkových profesionálov. Vybavenosť odborníkmi je dôležitá najmä do budúcnosti, kedy pre účinné vyjednávanie, či už so zamestnávateľmi alebo so zástupcami štátnej správy a samosprávy, bude potreba vysoko kompetentných, argumentačne vybavených ľudí.
- Slabé stránky**:** Jednou z najproblematickejších oblastí sa ukazuje byť vzájomná komunikácia, predovšetkým tok informácií. Slabou stránkou je tiež nepružnosť a nízka akcieschopnosť súčasných odborov ako celku. Problémom je aj nízka motivácia.
- Príležitosti**:** Hlavná príležitosť je možnosť zlepšenia obrazu súčasných odborov v médiách a teda aj v očiach verejnosti. Významným posunom v mnohých oblastiach (propagácia alebo zlepšenie internej komunikácie) môže byť nadväzovanie intenzívnejšieho osobného kontaktu s jednotlivými členmi odborov, a to na všetkých úrovniach. Existuje tendencia zamerať sa na špecifické (napr. náborové alebo informačné) kampane, ktoré môžu do budúcnosti priniesť zviditeľnenie odborov

[6] V čase ratifikácie Európskej sociálnej charty panovali spory ohľadom toho, či má byť tento medzinárodný dohovor považovaný za medzinárodný dohovor o ľudských právach podľa Článku 10 Ústavy alebo nie.

i získanie nových členov.

- Hrozby**:** Najväčšou hrozbou je pre odbory úbytok členskej základne spolu s veľmi nepriaznivým stavom získavania nových členov. Najproblematickejšou otázkou do budúcnosti sa javí získanie mladých ľudí do odborových organizácií.

Okrem týchto dvoch najvýznamnejších odborových centrál pôsobia v Českej republike aj ďalšie, podstatne menšie centrály. Najznámejšia z nich je Konfederácia umenia a kultúry, ktorej členovia pôsobia v oblasti kultúry. Ďalšou odborovou centrálou je Odborové združenie Čiech, Moravy a Sliezska, ktoré sa svojím zameraním prikláňa ku Komunistickej strane Čiech a Moravy. Medzi ne patrí aj Kresťanská odborová koalícia a centrály, ktoré pôsobia v doprave ako Federácie strojvodcov, Federácia vlakových čiat, Federácia vodičov električiek a iné. Väčšina týchto odborových zoskupení nezverejňuje svoju členskú základňu, preto nemožno s istotou určiť, koľko členov zastupujú. Niektoré profesijné odborové zväzy, ktoré sa nehlásia k žiadnej odborovej centrále, pôsobia úplne samostatne. Jedná sa napríklad o Odborový zväz pracovníkov vydavateľstiev, nakladateľstiev a knižného obchodu alebo Odborový zväz hromadných oznamovacích prostriedkov.

2.1. Českomoravská konfederácia odborových zväzov

Českomoravská konfederácia odborových zväzov (ČMKOS) je v súčasnej dobe najväčšou organizáciou zaštiťujúcou 32 odborových zväzov v Českej republike. Jej poslaním je ochrana práv zamestnancov a s tým spojená ochrana mzdových, pracovných a životných podmienok zamestnancov. Je dobrovoľným združením, to znamená, že členstvo v ČMKOS nie je pre odborové zväzy povinné. Ako jeden zo sociálnych partnerov sa aktívne zúčastňuje tripartitných rokovaní s vládou a zamestnávateľmi v rámci Rady hospodárskej a sociálnej dohody ČR. ČMKOS je tiež členom Európskej odborovej konfederácie (ETUC), Medzinárodnej odborovej konfederácie (ITUC) a Odborového poradného výboru pri OECD (TUAC)[7].

Základné princípy, zásady a ciele ČMKOS sú upravené v Štatúte tejto organizácie. Mimo základných demokratických princípov rokovaní a rozhodovaní je hlavnou zásadou ČMKOS, podľa článku 7 štatútu, nezávislosť, a to ako na orgánoch štátnej moci, správy a samosprávy, ako aj na organizáciách zamestnávateľov, na politických stranách a hnutiach a na iných odborových a občianskych združeniach.

Riadnym členom ČMKOS môžu byť len právnické osoby, ktoré majú postavenie odborového zväzu. Výnimočne môže byť za člena prijatá aj fyzická osoba[8]. Odborový zväz, ktorý sa chce stať členom ČMKOS, musí podať písomnú žiadosť Rade ČMKOS. K žiadosti musia byť priložené platné stanovy odborového zväzu a tiež doklad o evidencii na príslušnom orgáne štátnej správy. Takýmto orgánom je podľa zákona o združovaní občanov Ministerstvo

[7] Zdroj: http://www.cmkos.cz/
[8] Čl. 14a Štatútu - mimoriadne členstvo

vnútra Českej republiky. Samotné členstvo následne vzniká prijatím, podpisom Zakladacej listiny ČMKOS a zaplatením vstupného členského príspevku. Ak sa odborový zväz rozhodne vystúpiť z Konfederácie, musí takýto zámer písomne oznámiť rade ČMKOS. Členstvo potom končí dňom nasledujúcim po doručení takéhoto oznámenia. Mimo dobrovoľného vystúpenia z ČMKOS môže členstvo zaniknúť aj zánikom a zrušením členstva. O zrušení členstva rozhoduje Snem ČMKOS a to v prípade, že odborový zväz porušuje ustanovenia Štatútu ČMKOS. Zánikom zanikne členstvo v prípade, že odborový zväz nezaplatí členský príspevok po uplynutí termínu stanoveným stanovami[9] a tiež dňom zániku odborového zväzu ako právnickej osoby.

Najvyšším orgánom ČMKOS je Zjazd ČMKOS, ktorý je zvolaný raz za štyri roky. Zvoláva ho Snem ČMKOS, ktorý je najvyšším orgánom v čase medzi Zjazdami. Ak požiada v čase medzi Zjazdami nadpolovičná väčšina všetkých členov Snemu o zvolanie mimoriadneho Zjazdu, je povinnosťou Snemu to zvolať do dvoch mesiacov. Zjazdu sa zúčastňujú delegáti, ktorí zastupujú všetky členské odborové zväzy. Každý odborový zväz má právo vyslať na Zjazd najmenej jedného delegáta. Počet delegátov, ktorí môžu odborový zväz na Zjazd vyslať, sa určí podľa pomeru počtu členov jednotlivých členských odborových zväzov. Zjazdu sa tiež zúčastňujú členovia Vedenia ČMKOS a členovia Rady ČMKOS zástupcov konfederácie. Vyššie spomínaní účastníci Zjazdu majú hlas rozhodujúci. Hlasom poradným sa Zjazdu zúčastňujú ešte členovia Revíznej komisie ČMKOS a Odborové zväzy, ktorým bola obmedzená členské práva[10]. Právomoci Zjazdu, ako najvyššieho orgánu ČMKOS, sú upravené v článku 20 odsek 1 štatútu, kde asi najdôležitejšia právomoc je upravená pod písmenom b). Podľa tohto ustanovenia Zjazd schvaľuje program činnosti ČMKOS. Ďalej schvaľuje Štatút, volebný a rokovací poriadok Zjazdu, volí a odvoláva predsedu a podpredsedu ČMKOS, volí a odvoláva členov a náhradníkov Revíznej komisie ČMKOS a prerokúva a schvaľuje správy o činnosti ČMKOS, správu Revíznej komisie ČMKOS a správu o hospodárení ČMKOS za uplynulé obdobie. Ďalšími orgánmi Konfederácie sú už spomínaný Snem ČMKOS a Rada ČMKOS, ďalej Vedenie ČMKOS, Revízna komisia ČMKOS a Regionálna rada odborových zväzov združených v ČMKOS[11]. Funkčné obdobie vyššie uvedených orgánov je štvorročné. Pred uplynutím funkčného obdobia môže výkon funkcie skončiť tým, že sa funkcionár vzdá svojej funkcie, alebo môže byť z funkcie odvolaný. Mandát na výkon funkcie zanikne aj vtedy, keď zvolený funkcionár ukončí svoje členstvo v členskom odborovom zväze. Konfederácia hospodári samostatne s vlastným majetkom a každoročne si zostavuje rozpočet. Obligatórne podľa Štatútu zriaďuje rezervný fond, fakultatívne ďalšie dočasné alebo trvalé účelové fondy. Príjmy tvoria podľa článku 29 Štatútu členské príspevky, príjmy z majetku, príjmy z darov, príjmy z organizovania podujatí, príjmy z podnikateľských aktivít a z prípadnej účasti na podnikaní

[9] Čl. 4 odsek 3 písm. b) členstvo zaniká dňom nasledujúcim po uplynutí 3 mesiacov od stanoveného termínu na jeho zaplatenie.
[10] K obmedzeniu členských práv môže podľa článku 17 Štatútu dôjsť napríklad keď nezaplatí člen ročný príspevok, alebo keď nedodržiava ustanovenia štatútu.
[11] Viac o orgánoch a ich činnosti článkom 19 - 25 Štatútu ČMKOS

právnických a fyzických osôb a ďalšie príjmy.

2.2. Program ČMKOS pre obdobie 2010 - 2014 a situácia pred jeho prijatím

Základnou charakteristikou portfólia požiadaviek odborových organizácií je, že je jasne materialisticky orientované. Všeobecne sú totiž požiadavky odborového hnutia v drvivej väčšine ekonomického charakteru, alebo sa dotýkajú verejnej politiky (Císař, 2008). Pomerne dobre možno ilustrovať konkrétnejšiu podobu požiadaviek prostredníctvom tém, ktoré sú primárne dohodnuté v tripartitnom dialógu. Sú nimi: hospodárska politika, pracovnoprávne vzťahy, kolektívne vyjednávanie a zamestnanosť, sociálne otázky a zdravotníctvo, mzdy a platy, verejné služby a verejná správa, bezpečnosť práce, rozvoj ľudských zdrojov a vzdelávania a postavenie ČR v rámci EÚ (ČMKOS, 2012) .

Pre úspešnú mobilizáciu je dôležité i takzvané rámovanie, ktoré jednotlivým sociálnym hnutím poskytuje symbolickú dimenziu, zdieľané porozumenie a identitu. Inými slovami *„rámovanie popisuje strategické rokovanie, ktorým sa mobilizujú účastníci hnutia, formuje sa jeho spoločná identita a zvýrazňuje sa bezprostredná sociálna a politická osveta takto vytvoreného aktéra“* (Císař, 2004, s.57).

Aby sme mohli súčasný program ČMKOS efektívne interpretovať, považujeme za dôležité zmapovať a vyhodnotiť situáciu a programy, ktoré predchádzali jeho prijatiu, a to od začiatku transformačného procesu až do roku 2010, kedy tematika vtedajších odborových požiadaviek pod záštitou ČMKOS zodpovedala tradičnému materialistickému zameraniu.

Od roku 1990 až do roku 2010 predstavovala ekonomická téma takmer 36 % zo všetkých vznesených požiadaviek zo strany odborárov. Vrcholom bol rok 2008, keď vzniesli 14% zo všetkých požiadaviek, ktoré sa zameriavali na ekonomické témy za celé sledované obdobie. Sociálne politiky predstavujúce takmer 31% zo všetkých charakteristík vznesených požiadaviek, boli druhou najčastejšou témou protestov odborárov za vymedzené obdobie, trvajúce približne 20 rokov. Ďalšiu typicky materialistickú tému, ktorou sú priemyselné politiky, tvorilo necelých 9% zo všetkých požiadaviek odborov. Sociálne politiky, rovnako ako ekonomické témy sa v najväčšom počte objavujú v roku 2008, kedy bolo vznesené takmer 13% zo všetkých požiadaviek, ktorých témou boli sociálne politiky za celé skúmané obdobie. Relatívne prekvapivo tvorili nezanedbateľnú časť protestné tematiky aj požiadavky, týkajúce sa spravodlivého fungovania štátnych inštitúcií a demokracie všeobecne. Táto problematika hrala úlohu u takmer 12% zo všetkých požiadaviek (FSS Muni, 2012).

Ak sa sústredíme na vývoj smerovania požiadaviek odborov, zistíme, že v druhej polovici 90. rokov dochádza k nárastu zacielenia na celoštátne politické inštitúcie, pričom k miernemu poklesu opäť dochádza až medzi rokmi 2005 a 2006. Už v roku 2008 môžeme pozorovať prudké zmeny a celoštátne, krajské aj miestne autority sa stávajú najčastejším

cieľom protestov odborových organizácií za celé sledované obdobie. Naopak súkromné firmy v tomto roku, rovnako ako v troch rokoch predchádzajúcich, reflektujú opačnú tendenciu, kedy dochádza k úbytku ich úlohy ako primárnych príjemcov protestov, ktorá bola najvýraznejšia v rokoch 1999 až 2004. Niektoré štúdie nachádzajú dôvod nárastu počtu aktivít orientovaných na súkromný sektor v týchto rokoch predovšetkým v obmedzenej kvalite manažmentu v prípade železníc a narastajúcich rozdieloch v platoch v oblasti vzdelávacích, zdravotníckych a sociálnych služieb (Dvořáková, 2003).

Na formulácii odborových požiadaviek sa samozrejme podpísalo aj ich ideologické rámovanie. A to konkrétne tak, že napríklad rámovanie prostredníctvom sociálno-ekonomických práv, ktorého príkladom môžu byť protestné akcie usilujúce o zvýšenie platov predstaviteľov jednotlivých povolaní (napríklad lekárov či učiteľov) predstavovalo celých 41 %. Tento typ rámovania dosahuje svoj vrchol v roku 2008. Druhým najčastejšie používaným rámcom bolo rámovanie ekonomickou efektivitou a potrebami, ktoré tvorilo 21 % zo všetkých prípadov rámovania. Tento spôsob rámovania bol za sledované dvadsaťročné obdobie najčastejšie zvolený v roku 2010. Tretím rámcom, ktorý podľa nášho uváženia stojí za zmienku, hoci jeho frekvencia je oveľa nižšia ako u predchádzajúcich dvoch, bolo rámovanie požiadaviek skrz právo, poriadok a spravodlivosť, použité v 3,5 % prípadov rámovania. Medzi protestné udalosti s týmto rámcom môžeme zaradiť napríklad akcie zamerané na dodržiavanie zákonov, alebo proti nabúraniu integrity štátu.

Pri chronologickom porovnaní vývoja dvoch najčastejších spôsobov ideologického rámovania požiadaviek môžeme najprv uviesť, že v období rokov 1990 a 1991 mierne narastá využívanie rámca ekonomickej efektívnosti, zatiaľ čo rámovanie sociálno-ekonomickými právami zaznamenáva stagnáciu. Medzi rokmi 1995-1997 potom môžeme pozorovať útlm miery rámovania ekonomickou efektivitou, ktorý je zakončený dosiahnutím historického minima v rokoch 1996-1997. Naopak podiel rámcov sociálno-ekonomických práv medzi rokmi 1995-1997 stabilne narastá. K vôbec najväčšiemu rozdielu v podieloch zastúpenia dvoch najčastejších rámcov dochádza v rokoch 2007-2008, kedy spôsob rámovania skrz sociálno-ekonomické práva vzhľadom k predchádzajúcim rokom prudko narastá a naopak rámovanie požiadaviek ekonomickou efektivitou pozvoľne klesá. Roky 1991 a 2010 boli jedinými rokmi, keď rámovanie ekonomickou efektivitou a potrebami prevážilo nad používaním rámca sociálno-ekonomických práv.

Súčasný program ČMKOS sa skladá z preambuly a 10 tematicky zameraných hláv. Hneď v preambule sa ČMKOS prezentuje ako najväčšie nezávislé združenie odborov a ich najsilnejší nástroj v Českej republike, ktorého najaktuálnejším cieľom je prekonať ťažkú situáciu zamestnancov, ktorá je dôsledkom svetovej hospodárskej krízy. V rámci tejto snahy počíta s posilňovaním využívania nátlakových prostriedkov, a to oveľa razantnejšie a početnejšie ako doteraz, pričom kladie dôraz na ochranu proti zneužitiu odborových akcií extrémistickými nedemokratickými hnutiami a stranami. Sama seba chápe ako najsilnejší ná-

stroj odborov. Ďalej tu ČMKOS deklaruje svoje priority na nasledujúce 4 roky, ktoré je možné zhrnúť nasledovne (Program ČMKOS pre obdobie 2010 - 2014):

- Ochrana dôstojných pracovných podmienok,
- Ochrana odborárov, zamestnancov, rodičov, poistencov, spotrebiteľov, živnostníkov a dôchodcov v zmysle zachovania Charty základných práv Európskej únie ako trvalej súčasti právneho poriadku v Českej republike,
- Vytváranie podmienok pre znižovanie nezamestnanosti a na podporu vytvárania nových pracovných miest,
- Dohľad nad zaistením spravodlivých a rovnakých ekonomických a sociálnych podmienok zamestnancov,
- Podpora rozvoja a posilňovania vytvárania verejných systémov sociálnej ochrany,
- Dôraz na politiku rovnosti príležitostí na pracoviskách, rovnako ako ochrana pred akoukoľvek formou diskriminácie,
- Zapojenie do európskych a svetových odborov (ako aktívny člen), ako prejav prevencie proti prílišnej liberalizácii svetového obchodu, ktorá by mohla ohroziť štandardy dôstojnej práce a ľudských práv,
- Snaha o vytváranie a efektívne využívanie finančných nástrojov na podporu kvality vzdelávania, dostupnosti zdravotnej starostlivosti a ďalších sociálnych služieb, ktoré slúžia ako účinný nástroj proti sociálnej exklúzii a nárastov chudoby,
- Podpora výskumu, vývoja a inovácií ako základne pre systém trvalo udržateľného rozvoja a znižovanie jednotlivých disparít,
- Posilňovanie sociálneho dialógu, ako aj zapojenie konkrétnych sociálnych partnerov na národnej úrovni i v rámci Európskej únie s akcentom na význam solidarity pri zachovaní sociálnej súdržnosti.

V hlave I., ktorá nesie názov ČMKOS a zamestnanec sa Programové vyhlásenie bližšie zaoberá týmito oblasťami:

- (1) Pracovnoprávna ochrana,
- (2) Právne poradenstvo a zastupovanie zamestnancov,
- (3) Spravodlivé mzdy a platy,
- (4) Profesijné a celoživotné vzdelávanie,
- (5) Dane.

Okrem tradičného vyhlásenia, že ČMKOS je oprávneným zástupcom zamestnancov, ktorý chráni a zastupuje ich záujmy, sa odvoláva aj na súlad s normami Európskej únie, Medzinárodnej organizácie práce a ďalšími medzinárodnými zmluvami, ktorých je Česká republika signatárom.

Čo sa týka poskytovania právnej pomoci zamestnancom, jej financovanie *„bude zabezpečené odborovými zväzmi na základe ekonomických parametrov poskytnutých služieb.*

Súčasťou týchto služieb bude aj možnosť bezplatného zastúpenia pred súdom pre členov odborových zväzov v rámci stanovených pravidiel" (Program ČMKOS pre obdobie 2010 - 2014, Hlava I, Článok 2). ČMKOS tiež počíta aj so zapojením do projektov financovaných z Európskeho sociálneho fondu.

Prioritou spravodlivých miezd a platov je posilnenie ich kúpnej sily a tým pádom aj dopytu ako jeden z nástrojov na prekonanie krízy. V rámci toho je potrebné pokračovať v dojednávaní medziročného rastu miezd v rámci kolektívneho vyjednávania a podporovať integráciu komplexných pravidiel odmeňovania zamestnancov do kolektívnych zmlúv.

Následne profesijné a celoživotné vzdelávanie a starostlivosť o ľudské zdroje sú celkovo považované za ďalšie kľúčové nástroje na prekonávanie krízy najmä z hľadiska znižovania nezamestnanosti a podpory budúcej konkurencieschopnosti.

Z hľadiska daňovej politiky je hlavné úsilie ČMKOS sústredené na dosiahnutie spravodlivého, hospodársky efektívneho a zrozumiteľného daňového systému. *„ČMKOS požaduje návrat k zdaneniu odvodeného z hrubých miezd znížených o povinné poistné, platené zamestnancom na sociálne a zdravotné poistenie pri zodpovedajúcom prepočte sadzby a zliav a na znovuzavedenie daňovej progresie do systému dane z príjmov fyzických osôb. ČMKOS odmieta návrhy na zrušenie daňového zvýhodnenia vybraných sociálnych plnení a plnení nahrádzajúcich zamestnanecké výdavky poskytované zamestnancom ich zamestnávateľmi"* (Program ČMKOS pre obdobie 2010 - 2014, Hlava I, Článok 5).

Hlava II. s názvom ČMKOS a bezpečná práca a zdravie zamestnancov sa (ako už názov napovedá) zaoberá úlohou a vôbec pôsobením odborov v oblasti bezpečnosti práce a ochrany zdravia pri práci, čo vníma ako významnú prevenciu pred vážnymi pracovnými úrazmi a chorobami z povolania a ich zdravotnými aj sociálnymi následkami. To zahŕňa nasledujúce požiadavky a motivácie (Program ČMKOS pre obdobie 2010 - 2014, Hlava II):

- Vytváranie bezpečného a priaznivého pracovného prostredia,
- Prevencia a včasné rozpoznanie negatívnych javov,
- Kolektívny prístup sociálnych partnerov pri realizácii európskej rámcovej dohody o strese spojenom s prácou, o násilí na pracoviskách a ďalšej rámcovej dohody,
- Kooperácia so Štátnym úradom inšpekcie práce, s Českým banským úradom, s orgánmi ochrany verejného zdravia a s Českou školskou inšpekciou na vytipovanie rizikových oblastí,
- Presadzovanie využitia prostriedkov z prebytku súčasného zákonného poistenia zamestnávateľov pre oblasť prevencie a pracovnej rehabilitácie.

Hlava III sa zaoberá zosúladením pracovného, rodinného a súkromného života zamestnancov, čo obsahovo korešponduje s bodom 4 Hlavy I o profesijnom a celoživotnom vzdelávaní, pričom je doplnená o participáciu na verejnom živote. ČMKOS tu navyše deklaruje starostlivosť o rodiny s deťmi ako *„významnú súčasť svojho poslania"* … To zahŕňa aj úsilie

o čo najväčšie možné zjednodušenie *„návratu zamestnancov s povinnosťami k rodine do zamestnania“* (Program ČMKOS pre obdobie 2010 - 2014, Hlava III).

V hlave IV ČMKOS definuje svoj vzťah k mladosti, tzn. k absolventom škôl, uchádzačom o zamestnanie a ich rodinám, ktorí sú v súčasnosti najviac ohrození diskrimináciou na trhu práce[12]. Preto sa ČMKOS zaviazala, že bude v spolupráci s odborovými zväzmi a za koordinácie Rady mladých ČMKOS podnikať kroky na zvýšenie povedomia o odboroch medzi mladými ľuďmi a na zlepšenie imidžu odborov. Za vhodné nástroje k tomuto cieľmi považuje (Program ČMKOS pre obdobie 2010 - 2014, Hlava IV):

- Osobný kontakt,
- Svoju webovú stránku,
- Webový portál a komunitné siete.

Hlava V nesúca názov ČMKOS a sociálna ochrana zamestnanca odkazuje na Rozvoj európskeho sociálneho modelu a jeho uplatnenie v Českej republike, ako základného prístupu ČMKOS k dobrému fungovaniu spoločnosti a na ochranu občanov pred prepadom do chudoby a zachovania sociálnej súdržnosti. To na seba následne viaže presadzovanie takých hodnôt, akými sú spravodlivosť, rovnosť, ľudská dôstojnosť, spoluúčasť na rozhodovaní, primeranosť sociálnych dávok, dávok v chorobe, finančná udržateľnosť sociálnych systémov a zodpovedajúca miera solidarity pri rozdeľovaní spoločenských prostriedkov. V nadväznosti nato ČMKOS odmieta deštrukciu existujúcich systémov sociálneho a dôchodkového poistenia a ich privatizáciu, rovnako ako redukciu výšky poistného odvádzaného zamestnancami a zamestnávateľmi na financovanie systémov sociálneho poistenia (Program ČMKOS pre obdobie 2010 - 2014, Hlava V).

Hlava VI sa zaoberá postavením zamestnanca na trhu práce. Z toho vyplýva, že sa primárne sústreďuje na znižovanie súčasnej vysokej miery nezamestnanosti. V rámci dosahovania tohto cieľa, ČMKOS počíta s podporou hospodárskej a sociálnej politiky, ktorá bude orientovaná na (Program ČMKOS pre obdobie 2010 - 2014, Hlava VI):

- Vytváranie nových pracovných miest,
- Vytvorenie podmienok pre väčšie zapojenie mladých ľudí a zraniteľných skupín na trhu práce (menšín, migrantov), odstraňovanie segregácie a stereotypov v deľbe práce medzi mužmi a ženami atď.[13] ,
- Lepšie finančné zabezpečenie tých, ktorí sú prepúšťaní alebo sú v skrátenom pracovnom režime,
- Posilňovanie práv zamestnancov pri hromadnom prepúšťaní vrátane povinného dojednávania tzv. Sociálneho plánu.

Hlava VII sa následne zaoberá postavením zamestnanca v ekonomike. V rámci toho

[12] Presadzovanie rastu zamestnanosti absolventov a mladých ľudí všeobecne je v súlade s Lisabonskou stratégiou.
[13] v súlade s cieľmi Lisabonskej stratégie

si ČMKOS stanovuje ako svoje programové ciele:

- (1) Rast životnej úrovne,
- (2) Verejné služby.

Rast životnej úrovne je chápaný ako orientácia na výsledky hospodárskej činnosti slúžiaca ľudským potrebám a spoločenským cieľom, čo pre ČMKOS predstavuje presadzovanie takých opatrení, ktoré podporia hospodársky rast cestou inovácií a zvyšovaním konkurenčnej spôsobilosti ekonomiky a ktoré budú zároveň smerovať k vyššej zamestnanosti a rastu reálnych príjmov obyvateľstva.

Verejné služby z ponímania ČMKOS majú prioritne zodpovedať potrebám občanom a byť garantované v rovnakej kvalite na celom území Českej republiky. Preto sa ČMKOS zasadzuje, aby sa celkový podiel verejných výdavkov k HDP na verejné služby a správu priblížil k výške týchto výdavkov vo vyspelých krajinách Európskej únie.

Hlava VIII je venovaná dôchodkom a dôchodkovému systému prezentovaného ako nástroja pre zachovanie dôstojného a aktívneho života v starobe, invalidite alebo zložitej sociálnej situácii. V tomto duchu sa ČMKOS zaväzuje, že nedopustí vyvedenie časti poistného z priebežne financovaného dôchodkového poistenia do súkromných penzijných fondov alebo penzijných spoločností a s ním spojené prenesenie rizík investovania dôchodkových úspor na občanov. Za zmienku tiež stojí snaha o odstránenie nerovnakého postavenia zamestnancov a samostatne zárobkovo činných osôb pri úhrade poistného na dôchodkové poistenie, ako aj záväzok odmietať prípadné ďalšie postupné zvyšovanie veku pre získanie nároku na dôchodok.

Hlava IX sa už sústredí na propagáciu odborovej činnosti v nadväznosti na konštatovanie, že české odbory stoja pred „osudovou skúškou“ (Program ČMKOS pre obdobie 2010 - 2014, Hlava IX), pretože finančná a hospodárska kríza odštartovala mašinériu ekonomicky nepriaznivých vplyvov, ktoré môžu byť ťažko zvládnuteľné a (okrem iného) ohrozujú život zamestnancov a ich rodín. Z tohto titulu považuje ČMKOS a odborové zväzy v nej združené za svoju povinnosť zvýšenou informovanosťou kvalifikovane prispieť k zodpovednému riešeniu situácie ako českých zamestnancov, tak na trhu práce celkovo. Za hlavnú prioritu tohto prístupu je považovaná intenzívna obojsmerná komunikácia (členovia odborov - široká verejnosť) spočívajúce v trvalej kampani proti pokusom preniesť dôsledky krízy na zamestnancov.

Programové vyhlásenie uzatvára hlava X, ktorá deklaruje postoj ČMKOS k sile medzinárodnej solidarity odborárov, pretože si je vedomá, že bude potrebné čeliť pokusom o oslabenie odborových práv a preto je nevyhnutné spolu s ostatnými členmi Európskej odborovej konfederácie aktívne pôsobiť najmä proti snahám zneužiť krízu na zníženie úrovne sociálnych a pracovných práv v priestore EÚ, vrátane znižovania významu sociálneho dialógu a kolektívneho vyjednávania (Program ČMKOS pre obdobie 2010 - 2014, Hlava X).

3. Odborové centrály v Bulharsku

V Bulharsku existujú dve hlavné odborové centrály, a to KNSB (známa pod anglickou skratkou CITUB) a KT Podkrepa, ktoré dokopy združujú 20 % (čo predstavuje asi 500,000 odborárov) z celkového počtu zamestnancov.

Z dvoch hlavných bulharských odborových konfederácií je väčšia KNSB, vytvorená z reformovaného zväzu oficiálne fungujúceho počas komunistického obdobia. Druhá konfederácia Podkrepa vychádza z opozičného hnutia. Bola založená vo februári 1989, ako súčasť opozičného hnutia voči vtedajšej komunistickej vláde, pričom jej hlavnou úlohou bola ochrana občianskych práv, najmä práv etnických Turkov. Obe združenia zohrávali v rokoch, ktoré nasledovali po páde komunistickej vlády v novembri 1989, hlavnú úlohu v presadzovaní reforiem bulharskej ekonomiky a spoločnosti ako celku. Aj napriek historickým odlišnostiam, sú tieto dve konfederácie schopné v súčasnosti uspokojivo kooperovať (Fulton, 2011).

KNSB je od svojho vzniku väčšou konfederáciou ako konfederácia Podkrepa. Aj údaje z posledného odborového sčítania ľudu z roku 2007 ukazujú, že až 328,000 odborárov je členov KNSB, oproti tomu členovia Podkrepy predstavujú počet 91,000.

Okrem týchto dvoch hlavných odborových zväzov existuje v Bulharsku aj množstvo ďalších organizácií. Niektoré pokrývajú rad konkrétnych profesií, vrátane novinárov, hasičov a pracovníkov v leteckej a námornej doprave. Ďalšie koncentrujú pracovníkov hospodárskych odvetví, napr. odvetvia elektrických energií alebo bankovníctva. Existujú spolky pokrývajúce policajné odbory, ktoré podľa zákona nemajú dovolené pobočky v hlavných odborových zväzoch. Napokon sa stretávame aj so združeniami odborových zväzov konkurujúcich dvom hlavným odborovým konfederáciám. Jedným z nich je Promyana, ktorá vznikla v roku 1996 za účelom zvrhnutia vtedajšej socialistickej vlády. Nie je to len odborová organizácia, pretože zahŕňa i mnohé sociálne a občianske organizácie. Promyana prehlasuje, že má cez 50,000 členov.

Otázka členstva má v podmienkach Bulharska veľký význam, a to z dôvodu, že pôsobí ako jeden z faktorov pri rozhodovaní, či zväz je „zástupca“ zamestnancov. Dve hlavné reprezentatívne konfederácie majú miesta na rade tripartitných orgánov, pre ktorú majú obe poradnú úlohu a spravujú časti systému sociálneho zabezpečenia.

Ak má byť odborárske združenie reprezentatívne na celoštátnej úrovni, podľa bulharského zákonníka práce musí spĺňať viacero podmienok a mať zodpovedajúce právne postavenie, tzn. musí to byť neziskové združenie existujúce po dobu najmenej dvoch rokov, musí mať aspoň 50.000 členov, najmenej 50 miestnych odborových organizácií s najmenej piatimi riadnymi členmi. Odborové organizácie spadajúce pod dané združenie musia mať zastúpenie vo viac ako polovici priemyslu Bulharska, musia svoju činnosť vykonávať v najmenej polovici miest Bulharska a musia byť pod dohľadom národnej výkonnej moci (Fulton, 2011).

V súčasnej dobe iba KNSB a Podkrepa majú postavenie reprezentatívnych organizácií

na národnej úrovni, hoci v minulosti bol tento status pridelený i iným zväzom. Vládne rozhodnutie o udelení reprezentatívneho postavenia združeniu Promyana v novembri 2004 viedlo dve hlavné odborové konfederácie k odstúpeniu od hlavného tripartitného poradného zboru - NSTS, argumentujúc, že údaje poskytnuté Promyanou na podporu svojej žiadosti boli chybné. V roku 2007 Zákonník práce v znení neskorších predpisov zmenil postup pre udelenie statusu reprezentatívnosti. V súčasnej dobe existuje jasný časový plán pre podanie žiadosti o reprezentatívnosť, vrátane potreby obnoviť stav každé štyri roky, s jasnou požiadavkou o jednoznačnú presnosť zabezpečených informácií. Tak štát poskytol v roku 2007 potrebné detaily iba KNSB a Podkrepe, pričom menšie subjekty sa rozhodli nezúčastniť sa na prideľovacom procese. V decembri 2007 boli KNSB i Podkrepa uznané ako reprezentatívne organizácie na národnej úrovni pre obdobie najbližších štyroch rokov.

Vzťahy medzi KNSB a Podkrepou sú na pomerne dobrej úrovni, aj keď sa vyskytnú menšie rozdiely, napríklad v lete roku 2009 organizovali oba zväzy protesty proti vládnej politike samostatne. Jednoznačne ich však spája vzťah k zväzu Promyana, ktorý by sme mohli označiť za značne napätý.

Obe konfederácie, KNSB i Podkrepa, v minulosti spolupracovali s bulharskou socialistickou stranou. Neskôr však začali vznikať konflikty medzi odbormi a socialistickou vládou zvolenou v roku 2005, ktoré eskalovali až do predčasného konca funkčného obdobia vlády. Stredopravá vláda bola zvolená v júli 2009 a nový minister práce, zástupca Podkrepy, uviedol, že obnovenie dialógu medzi vládou, odbormi a zamestnávateľmi bude jednou z jeho priorít. Trojstrannej rade NSTS zahŕňajúcej odbory, zamestnávateľov a vládu, sa po pravidelných stretnutiach podarilo dospieť k dohode v kľúčových otázkach. V marci 2010 bol, napriek obavám odborov o dostatočnom nerealizovaní ich požiadaviek, schválený protikrízový balíček Dohody o zmenách v dôchodkoch a o zvýšení veku odchodu do dôchodku boli prijaté až v októbri 2010.

KNSB aj Podkrepa, majú podobnú štruktúru pridružených priemyselných zväzov a únií. KNSB má zastúpenie v 35 takýchto zväzov, z ktorých najväčšie sú odbory učiteľov s počtom až 75.000 členov. KNSB má tiež päť pridružených organizácií zastupujúcich samostatne zárobkovo činné osoby, poľnohospodárov a ďalších. Podkrepa má 25 pridružených priemyselných federácií.

Celkovo možno pozorovať pokles v odborovom členstve, a to nielen oproti takmer stopercentnému členstvu z obdobia komunistickej vlády. Počet zamestnancov v odboroch permanentne klesá od konca roku 1990 až po súčasnosť. V čase prieskumu z roku 1998 predstavovali až 777,000 zamestnancov členov odborov, čo činilo zastúpenie okolo 39% všetkých zamestnaných ľudí v Bulharsku. V roku 2003 však členstvo kleslo na 499,000, znamenajúce približne 27%. Údaje z roku 2007 ukazujú členstvo v počte 419,000 čo predstavuje zastúpenie len okolo, spomenutých, 20% zamestnancov. Hoci posledné dva údaje zahŕňajú len členstvo v dvoch hlavných odborových zväzoch, celkový klesajúci trend je napriek tejto skutočnosti viac než jasný. Medzi dôvody tohto poklesu patria predovšetkým:

- Výrazné zníženie veľkosti výrobných odvetví, v ktorých sú odbory tradične silné,
- Menšia úloha štátu a rast malých podnikov, v ktorých je cesta v organizovaní zamestnancov pred odbory oveľa ťažšia (Fulton, 2011).

3.1. Konfederácia nezávislosti odborov v Bulharsku

KNSB označujeme ako štruktúrovane reformovanú podobu oficiálnej konfederácie odborových zväzov komunistického obdobia. Bola založená na kongrese v roku 1990[14].

Na konci roku 1989 bolo rozhodnuté o reštrukturalizácii odborov v Bulharsku a bol zriadený výbor zahrňujúci hlavy hlavných odborov a profesora Krastyu Petkvova povereného úlohou prípravy kongresu.

Zakladajúci kongres KNSB prebiehal 17. a 18. februára v roku 1990. Novovznikajúca organizácia prevzala existujúcu štruktúru bulharských odborov (aj keď určila štádium pre ich čiastočnú reštrukturalizáciu) a prijala princípy nezávislosti, demokracie, jednoty a solidarity. Kongres ďalej prevzal organizačné usporiadanie/ hierarchiu Konfederácie v nasledujúcej podobe (Fulton, 2011):

- Federácie,
- Odbory a odborové sekcie hlavných členov KNSB,
- Odbory na regionálnej a obecnej úrovni.

Najvyšší orgán KNSB je Kongres, ktorý zasadá každých 5 rokov a zúčastňujú sa na ňom delegáti povolaní odborovými zložkami. Orgán, ktorý ma na starosti riadenie práce KNSB sa nazýva Koordinačná Rada. Skladá sa z členov s hlasovacím právom, t.j. federácie a odbory, pričom ich počet závisí od počtu členov Kongresu. Hlavným orgánom, ktorý uskutočňuje rozhodnutia Koordinačnej Rady je Výkonná Rada volená Koordinačnou Radou. Kongres volí Výbor KNSB pozostávajúci z prezidenta a štyroch zástupcov zodpovedných za špecifické sféry aktivít organizácie.

Zástupcovia KNSB sa zúčastňujú na Národnej tripartitnej rade. V súlade s bulharskou pracovnou legislatívou výbor KNSB a znalci KNSB sa taktiež zúčastňujú na ostatných tripartitných orgánoch. KNSB a federácie tiež zverejnili verejnosti viaceré svoje dokumenty, analytické a vyhodnocujúce materiály. KNSB zaviedol aj inštitúciu pre odborové a sociálne štúdie, za pomoci kolektívneho vyjednávania, ktoré produkovalo viaceré analýzy. Organizácia takisto publikuje vlastný mesačný magazín – Sindi Trud (Fulton, 2011).

Spolu s konfederáciou Podkrepa vydala KNSB memorandum o sociálno-ekonomickom vývoji Bulharska do roku 2010, ktorý slúži ako smernica pre vyjednávanie s vládou.

KNSB sa zameriava aj na vzdelávanie, založila Európsku robotnícku vysokú školu

[14] Na ktorom plynulo nadviazala na svoju predchodkyňu.

a aktivisti odborov sú akceptovaní ako študenti na Plovdivovej univerzite. V roku 2004 sa oslavovalo sté výročie robotníckeho hnutia v Bulharsku (Fulton, 2011).

Ako časť kultúrneho programu KNSB sa organizuje aj The Balkan sing, detský folklórny festival s účasťou 24000 detí (rok 2005).

KNSB je členom Európskej odborovej konfederácie a Medzinárodnej organizácie práce, pričom prezident Jelyazko Hristov je taktiež zástupca prezidenta Medzinárodnej organizácie práce.

Počas posledných piatich rokov vedie organizácia intenzívnu kampaň na ochranu základných práv a princípov pracovného práva v súlade s deklaráciou Medzinárodnej organizácie práce. Bola taktiež zverejnená čierna listina protiprávneho konania a poručení práv zamestnancov v konkrétnych bulharských podnikoch.

3.2. Program a uznesenia 6. Kongresu Konfederácie

Schválením programového dokumentu na roky 2007 – 2012 vstúpilo Bulharsko do kvalitatívne novej etapy demokratického vývoja. V rámci realizácie svojho európskeho projektu krajina utrpela citeľný (a skôr bolestivý) prechod, na jeho konci ale bola schopná udržiavať nádeje miliónov Bulharov v podobe myšlienok na lepšiu budúcnosť pre dôstojné pracovné a životné zjednotenie v Európe.

Dnes si Bulharsko musí jasne povedať, že už v minulosti zaplatilo vysokú cenu a pokiaľ nechce ostať „juhovýchodným predmestím“ Európy, nemôže si dovoliť ľahostajnosť a spokojnosť so súčasným stavom, ale práve naopak, intenzívne pracovať deň po dni, aby raz mohlo splniť tzv. európsky sen pre milióny svojich obyvateľov a to nielen kvôli tomu, že je súčasťou dynamicky rastúcej komunity, ale hlavne preto, aby bolo schopné zaistiť vlastnú prosperitu ako i trvalo udržateľný rast a adekvátne fungujúci systém sociálneho zabezpečenia v krajine.

V priebehu sociálnej transformácie spoločnosti sa predstavitelia KNSB obracali k ľuďom aby zmenili a pomohli vytvoriť nezávislý zväz s jasným poslaním a hodnotami. Jeho poslanie je preto dnes jasné a presné - zastupovanie záujmov pracujúcich a budovanie záruk pre dosiahnutie optimálnej rovnováhy medzi prácou a kapitálom. KNSB si je vedomý, že plnením tejto misie a v kombinácii so svojimi odbornými prístupmi, politikou a rozmanitým arzenálom nástrojov na ich vykonávanie, má organizácia značný potenciál ovplyvniť nielen sociálny rozmer, ale tiež definovať základné parametre hospodárskeho rastu a sociálneho rozvoja ako celku .

V rámci 6. Programového vyhlásenia sa KNSB straní akejkoľvek politickej ideológii a ako svoje prioritné a vše zastrešujúce ciele definuje:

- prosperujúcu výrobu a trvalo udržateľný ekonomický rast,

- zvyšovanie životnej úrovne účastníkov a prosperitu spoločnosti ako celku[15],
- dosiahnutie ekologickej rovnováhy a rozmnožovanie prírodných zdrojov.

Doterajšie bulharské skúsenosti ukazujú, že takto naformulovaná kombinácia cieľov má potenciál byť úspešná a účinná, ako i že v tomto zmysle stoja odbory plne za európskymi demokratickými hodnotami, akými sú:

- sloboda – ako hlavný predpoklad pre plné vyjadrenie individuálneho ducha a schopností každého človeka pri formulovaní verejného záujmu,
- zodpovednosť ako neoddeliteľná súčasť slobody – podmieňuje vytváranie takých podmienok, ktoré umožnia sformovanie a fungovanie spoločnosti slobodných a zodpovedných jedincov,
- solidarita a spravodlivosť – ako základ každej účinnej sociálnej politiky v modernej spoločnosti, ktoré sú nemysliteľné bez sociálneho zmieru a sociálneho zabezpečenia. Pričom sociálne zabezpečenie je garantované štátom – jeho minimálnymi normami.

Posledná konferencia Kongresu sa konala v kontexte odlišných spoločensko-politických udalostí, a to na národnej, ako aj na medzinárodnej úrovni, čo sa premietlo do zadefinovania prioritných tematických oblastní programu:

- vytvorenie únie členov: KNSB bude usilovať o optimálnu vnútornú organizačnú konsolidáciu za účelom zabezpečenie účinnej ochrany práce jej členov, spájajúcej tradície autentického syndikalizmu s modernými nástrojmi,
- bulharská spoločnosť: KNSB bude aj naďalej organizáciou otvorenou pre spoločnosť, a pre všetky demokratické štruktúry občianskej spoločnosti s cieľom dobudovania flexibilných a dynamických odborov, ktoré budú schopné operatívne riešiť konkrétne problémy, ktorým čelí vývoj krajiny,
- na ceste k zjednotenej Európe: vďaka integrácii do európskych štruktúr sociálneho dialógu sa konfederácia bude snažiť identifikovať a vytvárať nové perspektívy za účelom priaznivých zmien pre zmenu európskej hospodárskej politiky s ohľadom na dotvorenie sociálneho rozmeru zoskupenia.

Samotné programové vyhlásenie pozostává z 19 bodov, pričom každý bod je ďalej rozpracovaný na konkrétne priority a výzvy (CITUB, 2010):

- (1) Konfederácia a budúca práca,
- (2) Konfederácia a moderná ekonomika,
- (3) Konfederácia a sociálny štát,
- (4) Konfederácia a demokratická spoločnosť,
- (5) Konfederácia a európska spoločnosť,

[15] aby zabezpečili plné zapojenie jednotlivcov v spoločnosti

- (6) Vízia pre Úniu,
- (7) Uznesenie č. 1 o organizačnej politike, štrukturálnych renováciách a finančnej stabilite konfederácie,
- (8) Uznesenie č. 2 o ochrane odborov a problémoch odborov,
- (9) Uznesenie č. 3 o udržateľnom hospodárskom raste založenom na vedomostiach,
- (10) Uznesenie č. 4 o vyššej úrovni a kvalite zamestnanosti a ľahšom prístupe na trh práce,
- (11) Uznesenie č. 5 o efektívnej zamestnanosti, právnej ochrane práce a zamestnaneckých istotách,
- (12) Uznesenie č. 6 o nových horizontoch a rozmeroch kolektívneho vyjednávania,
- (13) Uznesenie č. 7 o slušnej mzde,
- (14) Uznesenie č. 8 o zvyšovaní solidarity a autonómneho rozvoja systémov sociálneho zabezpečenia,
- (15) Uznesenie č. 9 o bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci a humanizácie práce a životného prostredia,
- (16) Uznesenie č. 10 o vzdelávaní a odbornej príprave odborových aktivistov,
- (17) Uznesenie č. 11 o konverzii konfederácie na organizáciu celo otvorenú verejnosti a médiám,
- (18) Uznesenie č. 12 o aktívnej medzinárodnej politiky a účinnej integrácii v rámci Európskeho dialógu,
- (19) Uznesenie č. 13 o rovných príležitostiach, prevencii diskriminácie a práce so špecifickými skupinami.

V bode číslo jedna s názvom Konfederácia a budúca práca sa programové vyhlásenie zameriava na formulovanie priorít a výziev v rámci snahy zreformovať a obnoviť spojenie s povahou a obsahom práce, ktoré sa výrazne zmenili v posledných rokoch. Priemyselná spoločnosť a pracovné vzťahy, typické pre druhú polovicu minulého storočia, strácajú na význame pod vplyvom rastu výnosov z terciálneho sektoru a rozširovaním tzv. nových služieb spoločnosti. Tento transformačný proces je spojený s veľkými zmenami v oblasti zamestnanosti a deľby práce. Stále viac sa stierajú hranice medzi zamestnaním, samostatnou zárobkovou činnosťou a prácou na voľnej nohe. Množstvo činností a služieb je totižto možno vykonávať z domova, bez nutnosti vytvárať pracovné miesta vo svojom klasickom chápaní. V oblasti priemyslu a služieb sú investičné a výrobné štruktúry distribuované v stále menších, úzko špecializovaných, ale pružných funkčných jednotkách, ktoré sú územne značne rozptýlené[16]. To všetko, vrátane rozmanitosti (často krát aj protichodných) jednotlivých záujmov, sa podpisuje na fungovaní odborov – dochádza ku spochybneniu ich spoločenskej úlohy, čo sa ďalej premieta do ich schopnosti získať mandát, vyjednávať a uzatvárať kolektívne zmlu-

[16] Ako dôsledok globalizácie trhu práce a medzinárodnej deľby práce.

vy. Situáciu neuľahčuje ani dilema medzi kolektivizmom a individualizmom ako možnosti potenciálnych riešení v kontexte európskych hodnôt a potreba vytváranie funkčnej štruktúry vzájomných vzťahov, ktorá by bola schopná zachytávať pestrosť skutočných záujmov.

V tomto ohľade si je KNSB vedomé nevyhnutnosť zamerania sa na dosiahnutie potrebnej rovnováhy, čo sa v praxi môže realizovať kombináciou rôznych prístupov, nástrojov a mechanizmov:

- Autonómia rokovania a posilňovanie sociálneho dialógu s dorazom na solidaritu a vzájomnú podporu,
- Flexibilita v činnosti a hierarchicky usporiadaná a operatívna štruktúra systému,
- Zapojenie a dôraz na kvalitné (v zmysle profesionálne) využívanie lobingu,
- Rozvoj jednotlivých modelov poskytovania služieb členom odborov.

Bod dva (Konfederácia a moderná ekonomika) vychádza z konštatovania o deficite bulharského zahraničného obchodu - tým sa dostáva do popredia nutnosť technických a technologických zmien[17] orientovaných na vývoz produkcie. Rovnako ako aj riešenie (posilňovanie) konkurencieschopnosti a znižovanie dlhodobej nezamestnanosti (ktorá teraz dosahuje približne 60%). Pričom ale mnoho odvetví v blízkej budúcnosti môže byť (a niektoré už sú) ohrozené nedostatkom kvalifikovaných pracovných síl a špecialistov. Súčasne Bulharsko a jeho trh práce budú nevyhnutne čeliť možnosti pracovnej migrácie zo susedných či menej rozvinutých krajín.

Napriek tomu, že drvivá väčšina bulharských právnych predpisov o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci sú synchronizované s európskymi požiadavkami a normami, pracovné podmienky v Bulharsku sa od roku 1990 podstatne nezmenili. Zamestnávateľ bude musieť prideľovať prostriedky na zlepšenie pracovných podmienok, ktoré budú pravdepodobne ovplyvňovať ako platy tak aj výhody pre zamestnancov.

Za týchto ekonomických podmienok je pre KNSB prioritou v jej akciách a činnostiach makroekonomická politika a ochrany záujmov zamestnancov v procese ekonomickej reštrukturalizácie, to konkrétne znamená, že KNSB sa zasadzuje o:

- prechod bulharskej ekonomiky od konkurencie založenej na zdrojoch ku konkurencieschopnosti vystavané na technologických inováciách, implementácii národného potenciálu pre inovácie a investície a rastúcej produktivite práce vrátane kvality pracovnej sily,
- posilnenia opatrení na podporu investícií tým, že sa udrží ročný objem priamych zahraničných investícií viac ako 12% HDP
- aplikácia adekvátnych fiškálnych a úverových stimulov pre domáce investície.

KNSB sa zaviazala organizovaním pravidelných stretnutí svojich pobočiek s vedúcimi pracovníkmi Konfederácie a rovnako aj predstaviteľmi zamestnancov veľkých podnikov za

[17] Technologická zmena = definovať nielen nové parametre zamestnania, ale klásť prísnejšie požiadavky na kvalitu a školenia zamestnancov.

účelom riešenia otázok sociálnych problémov vyplývajúcich z reštrukturalizácie sekundárneho sektora.

V bode tri (Konfederácia a sociálny štát) KNSB vyslovuje svoj zámer zachovávania ľudskej dôstojnosti, solidarity a spravodlivosti v rámci európskeho sociálneho modelu, ktorý vo svojom historickom vývoji prekonal mnoho problémov. Medzi tie najzávažnejšie, ktorým čelia jednotlivé krajiny, sú:

- zavedenie negatívnych štrukturálnych charakteristík trhu práce,
- rastúca nerovnosť a chudoba, ktorá mala za následok vytvorenie armády „chudobných pracujúcich“
- asymetria v regionálnom hospodárskom rozvoji vedúca k obrovským regionálnym disparitám (najmä z hľadiska výskytu a rozsahu chudoby)[18].

KNSB si je vedomá, že sociálne systémy budú aj naďalej fungovať v podmienkach nedostatočného financovania, čo naďalej obmedzuje nahromadenie dostatočných finančných prostriedkov na podporu „sociálneho štátu“. Preto medzi jej priority v tejto oblasti patrí principiálne boj proti chudobe a sociálnej exklúzii, ktorý konkrétne zahŕňa:

- Znižovanie chudoby a podpora sociálnej súdržnosti, rozvoja vzdelávania a zdravotnej starostlivosti, investície do ľudského kapitálu a dodržiavanie ľudských práv založených na jednote hospodárskej, zamestnaneckej a sociálnej politiky, v súlade s európskymi hodnotami,
- Rozvíjanie stratégií na prekonanie dopadov syndrómu „chudobných pracujúcich“,
- Zvyšovanie bezpečnosti pracovníkov,
- Dôraz a podporovanie štátu pri zodpovednom vytváraní minimálnych noriem pre fungovanie sociálneho systému.

Cieľom programového bodu 4 (Konfederácia a demokratická spoločnosť) je zlepšiť a rozšíriť úlohu odborov pri rozvoji demokratických hodnôt a prosperity spoločnosti. Bulharsko totiž vstupuje do fázy expandujúcej kultúrnej rozmanitosti, v ktorej nachádza svoje miesto korupcia, klientelizmus a rastúca kriminalita, ktoré podkopávajú základy demokracie - spoliehať sa iba na morálny vplyv zákonov a spoločnosti už nestačí (je len ilúzia). Rovnako sa silno prejavuje nedôvera k politickým elitám, ktorá má svoj pôvod v poruchách a nedostatkoch pri tranzitnom procese. Ako hlavná slabosť bulharskej občianskej spoločnosti sa ukazuje jej vysoká fragmentácia – až doslova roztrieštenosť. Preto sa ako adekvátne návrhy riešenia pre KNSB javia:

- Vytvorenie a zabezpečenie väčšej osobnej a politickej slobody,
- Preskúmanie (v plnom rozsahu) sociálno-ekonomických práv občanov definovaných ako záväzky voči štátu vyplývajúce z práva a výhod pre všetkých občanov v

[18] Mestská chudoba má jasne stanovený peňažný charakter, zatiaľ čo vidiecka chudoba je spojená predovšetkým s prístupom na trh práce, vzdelávaním.

zamestnaní.

V 5 bode (Konfederácia a európska spoločnosť) sa KNSB zameriava na ochranu národnej identity a európske záujmy v globálnom spoločenskom vývoji. To znamená, že vo svojej politike by sa Konfederácia mala riadiť tým, že niektoré vládne politiky sú už plne suverénne, tj. sú predmetom spoločných európskych štandardov a zároveň, že Európa má svoje problémy (demografické starnutie, migrácia, terorizmus atd.), pričom hlavnou úlohou je ochrana európskeho sociálneho modelu v podmienkach globálnej konkurencie. Bulharsko sa tak stalo súčasťou väčšej komunity, v ktorej na jednu stranu platia všeobecné pravidlá, ale kde si každý môže chrániť svoje národné záujmy. Veľkou výzvou je príprava Bulharska na vstup do eurozóny, ak aj jeho vlastná prezentovať ako atraktívneho partnera pre zdieľanie jeho skúseností s krajinami západného Balkánu, Moldavskom a Tureckom.

KNSB svoju úlohu v tomto procese vníma z hľadiska aktívnej účasti pri čerpaní zo štrukturálnych fondov a Kohézneho fondu. To logicky zahŕňa potrebu mať jasnú víziu a stratégiu pre stanovenie priorít pri využívaní finančných prostriedkov. Inač povedané regionálny plán s cieľom znižovania asymetrie hospodárskeho a sociálneho rozvoja na úrovni územného plánovania (krajov, okresov a obcí). Ako aj funkčný plán na zlepšovanie infraštruktúry, ktorá bude pôsobiť ako stimul na zamestnanosť a hospodársky rozvoj jednotlivých odvetví priemyslu a služieb.

Šiesty programový bod (Vízia pre Úniu) nie je v súčasnosti bližšie špecifikovaný. Nasledujúce kapitoly programového vyhlásenia sú nazvané ako uznesenia[19] a sú zamerané na špecifické problémy a otázky každodennej činnosti odborovej centrály.

V rámci Uznesenia č. 1 o organizačnej politike, štrukturálnych renováciách a finančnej stabilite konfederácie, KNSB uznáva rastúci vplyv globalizácie na bulharské priemyselné vzťahy, ako aj jej tlak na regulačný rámec vnútorného trhu práce. Z tohto titulu sa zasadzuje za nekompromisné uplatňovanie a dodržiavanie zásady Charty konfederácie, zvyšovanie účinnosti riadiacich orgánov Konfederácie a zabezpečenie čo najvyššej efektívnosti pri prijatých rozhodnutiach. Ďalej KNSB kladie dôraz na dokončenie vnútorných procesov konsolidácie a prognózovanie ich dopadov na sektorovej, odvetvovej a regionálnej úrovni. Podporuje realizáciu zmysluplných a zákonom garantovaných konzistentných stratégií organizácie sprevádzaných náborom nových členov odborov.

Predmetom Uznesenia č. 2 o ochrane odborov a problémoch odborov je snaha vyvinúť metódy a postupy, ktoré by harmonizovali a posilnili vykonávanie jednotných zásad organizácie, čo by malo prilákať nových členov. Rovnako KNSB v súčasnom programovom období ráta so:

- zavedením systému odborníkov,
- rozširovaním odborových sietí na regionálnej úrovni,
- zavedením odbornej prípravy a školiacich programov pre odborárov a vedúcich

[19] Z bulharského originálu možno prekladať tiež ako riešenia

novovzniknutých odborov,

- realizáciou aktívnej mediálnej politiky, tzn. kampane na národnej, odvetvovej a regionálnej úrovni.

Uznesenie č. 3 o udržateľnom hospodárskom raste založenom na vedomostiach sa koncentruje na uvedenie princípov moderného trhového hospodárstva a sociálnej funkcie štátu v podaní KNSB do praxe v zmysle zosilnenia sociálneho rozmeru hospodárskeho rastu, kvalitnej zamestnanosti a sociálnej súdržnosti. V tomto smere KNSB presadzuje:

- Aktívnu participáciu pri príprave návrhov právnych predpisov v ekonomickej oblasti s dôrazom na tie texty, ktoré priamo ovplyvňujú záujmy zamestnancov,
- Ochrana fiškálnej politiky, podpora investícií a exportu,
- Obhajoba záujmov zamestnancov v podnikoch podliehajúcich privatizácii[20],
- Obmedzenie predaja veľkých podnikov prostredníctvom dražieb, alebo prostredníctvom burzy cenných papierov,
- Organizovanie pravidelných stretnutí pobočiek a stretnutia s významnými spoločnosťami pri riešení otázok hospodárskej a sociálnej povahy, ktoré vyplývajú z reštrukturalizácie reálneho sektoru.
- Účasť vo výboroch a monitorovanie implementácie operačných programov v rámci Národného plánu regionálneho rozvoja 2007-2013.

Uznesenie č. 4 o vyššej úrovni a kvalite zamestnanosti a ľahšom prístupe na trh práce definuje úlohy KNSB nasledovne:

- Zvyšovanie ekonomickej aktivity obyvateľstva a jeho efektívnejšie využívanie začlenením na trh práce.
- Regionalizácia politiky zamestnanosti pomocou Národného akčného plánu zamestnanosti, ktorý obsahuje programy a projekty pre regióny v úpadku a vo vidieckych oblastí.
- Účasť pri programovaní migračnej politiky Bulharska po pristúpení k Európskej únii[21],
- Podpora ochrany práce a sociálnych práv pracujúcich, ako aj ochrana zamestnancov v zahraničí prostredníctvom vzájomného uznávania obchodného členstva v odboroch,
- Podpora malých a stredných podnikov prostredníctvom návrhov na zlepšenie úverových podmienok a úrovne záručného fondu.

[20] Ráta s vylúčením z účasti na privatizácii žiadateľa so silnými nedoplatky voči zamestnancom vo svojich podnikoch.
[21] Obsahuje účinné stimuly na udržanie a navrátenie nových pracovných miest v oblasti súkromnej bezpečnosti v jednotlivých sektoroch.

V poradí piate Uznesenie o efektívnej zamestnanosti, právnej ochrane práce a zamestnaneckých istotách sa zameriava na pokračovanie vyvíjania tlaku KNSB na prijatie a novelizáciu zákona upravujúceho ústavné právo na štrajk a vôbec združovania zamestnancov odborových organizáciách a výkonu odborových práv ako takých. Ďalšou prioritou Konfederácie v tomto tematickom okruhu je ochrana hospodárskych a sociálnych záujmov zamestnancov (naprieč celým hospodárstvom), vrátane štátnych úradníkov a pracovníkov vo verejnom sektore.

Schválením uznesenia č. 6 o nových horizontoch a rozmeroch kolektívneho vyjednávania sa KNSB usiluje (ako už názov napovedá) o zlepšenie podstatných aspektov kolektívneho vyjednávania na všetkých úrovniach. A to hlavne pomocou:

- Odstránenia uzatváranie zmlúv s minimálnymi normami, alebo opakovanie zákonom definovaných podmienok v ich textoch.
- Mobilizácie úsilia regionálnych štruktúr a regionálnych rád jednotlivých odborových zväzov za účelom kvalitatívneho a efektívneho kolektívneho vyjednávanie na lokálnej úrovni (sprevádzané aj zvyšujúcou sa precíznejšou alokáciou finančných zdrojov).
- Zapojenia do európskej koordinácie politík kolektívneho vyjednávania o mzdách apod.
- Rozšírenie rozsahu pôsobnosti kolektívneho vyjednávania vďaka začleneniu nových a inovatívnych odvetví, činnosti a stavby a obohatenie predmetu oblasti analýzy nákladov a prínosov[22].
- Uzavretia rámcovej dohody medzi národnými konfederáciami a ministrom štátnej správy, ktoré umožňujú vymedziť rozsah, riadenie za konanie štátnych úradníkov.
- Návrhu zriadenia Rady pre sociálne spolupráce v rámci verejnej správy.

Rovnako ako ČMKOS, tak sa aj KNSB vo svojom programovom vyhlásení vyjadruje k mzdovej politike, a to konkrétne v Uznesení č. 7 o slušnej mzde, kde presadzuje:

- Znižovanie rozdielov s krajinami EÚ na úrovni nízkej ochrany,
- Zvyšovanie minimálnej mzdy, ako aj zaručenie minimálneho príjmu pre osoby odkázané na sociálnu pomoc alebo sociálny dôchodok,
- Dôsledne zlepšenie pomeru medzi minimálnym dôchodkovým vekom a minimálnou mzdou,
- Rozšírenie ponuky minimálnych priemyselných štandardov, pokiaľ ide o odmeňovanie[23],
- Vypracovanie a ponuka motivačných systémov odmeňovania v podnikoch ako

[22] grantové príležitosti pre účasť na riadení, podiely na zisku zodpovednosti za zvyšovanie produktivity práce a konkurencieschopnosti výroby, pokročilé aspekty riadenia ľudských zdrojov atď.
[23] základná ochrana proti nekalej súťaži v krajine a zabránenie sociálnemu dumpingu

prevencia možného odlivu odborníkov a kvalifikovaných pracovníkov do zahraničia,
- Zákaz diskriminácie v platení miestnych pracovníkov pri používaní osobných prostriedkov z iných krajín,
- Znižovanie rozdielov v odmeňovaní medzi mužmi a ženami na rovnakých alebo simultánnych pracovných pozíciách.

Na mzdovú politiku nepriamo nadväzuje aj Uznesenie č. 8 o zvyšovaní solidarity a autonómneho rozvoja systémov sociálneho zabezpečenia, v ktorom KNSB orientuje svoje aktivity na kvalitatívnu ochranu sociálnych práv[24], ktorú zaisťuje univerzálny, vysoko rozvinutý a životaschopný systém sprevádzaný opatreniami na prerozdeľovanie spoločenského bohatstva (ako sú minimálne mzdy a dávky). To na seba viaže aj narastanie významu sociálneho dialógu, vrátane práva na kolektívne vyjednávanie, zastupovanie a neformálne konzultácie medzi sociálnymi partneri. KNSB sa v tomto ohľade a v súlade so svojím programových vyhlásením snaží presadzovať: (a) zabezpečenie cenovo dostupných, primeraných a kvalitných služieb zdravotnej starostlivosti pre všetkých občanov, bez ohľadu na finančný stav a (b) zavedenie neoficiálneho doplnku k liečbe poisteného. Samotné zlepšenie kvality sociálnej ochrany vidí KNSB vo:
- Zvýšení čiastky peňažných dávok zo sociálneho zabezpečenia, najmä v nezamestnanosti.
- Zvýšení sadzby za každý rok služby započítateľných pre dôchodok vo vzorci pre výpočet dôchodkov.
- Reštrukturalizácii veľkosti príspevkov do oboch fondov z povinného dôchodkového poistenia, vývoj druhého piliera neohrozuje prvý.

Uznesenie č. 9 sa už týka bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci a humanizácie práce a životného prostredia. V tomto smere si je KNSB vedomá nevyhnutnosti prehodnotenia svojho prístupu k ratifikácii príslušných dohovorov Medzinárodnej organizácie práce a urýchlenie procesu ich ratifikácii. Preto jej prioritou je vplývať na vládu, aby urýchľovala prípravu (v spolupráci so sociálnymi partnermi) zákona o inšpekcii práce. A ďalej aby čím skôr kumulovala potrebné zdroje a pripravila právne prostredie (predpoklady) pre činnosť a kontrolu nad dodržiavaním právnych predpisov v oblasti bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci.

V rámci úsilia o zdokonalenie spoločného systému vzdelávania a odbornej prípravy na všetkých úrovniach a vo všetkých prioritných oblastiach pre Konfederáciu bolo zadefinované Uznesenie č. 10 o vzdelávaní a odbornej príprave odborových aktivistov, ktorých pretínajúcou líniou je zabezpečenie udržateľného fungovania systému a efektívne využívanie do-

[24] sloboda združovania, právo na štrajk, ochrana pred neoprávneným prepustením, spravodlivé podmienky a podmienky práce a diskriminácie na základe pohlavia

stupných odborných znalostí a informačného potenciálu. Z toho vychádza potreba pre KNSB rozširovať fungujúce siete odborníkov s rozšírenými pedagogickými zručnosťami na národnej, regionálnej a odvetvovej úrovni. Ďalej je potrebné vypracovať mechanizmus pre overovanie vedomostí, zručností a kompetencií odborárov s cieľom zvýšiť ich motiváciu k získaniu kvality vykonávania základných pracovných povinností a profesijného rozvoja. To predpokladá aj pravidelnú aktualizáciu a dopĺňanie ponuky vzdelávacích modulov v oblasti obchodných tém, prispôsobených konkrétne cieľovým skupinám učiteľov vyškolených tímov.

Prostredníctvom Uznesenia č. 11 o konverzii konfederácie na organizáciu celo otvorenú verejnosti a médiám sa KNSB sústreďuje na pokračovanie a prehlbovanie kontaktov a spolupráce s organizáciami remeselníkov, družstevných organizácií, poľnohospodárov, profesijných organizácií, študentských združení, spotrebiteľov a pacientov, osoby so zdravotným postihnutím, dôchodcov a ďalších. Tento programový bod predpokladá aj vytvorenie systému spoločného alebo vlastného mimovládneho združenia, ktoré zahŕňa špecifické skupiny (ženy, mládež apod.). Dôležitou úlohou pre KNSB je aj rozšírenie a prehĺbenie efektívnej komunikácie na všetkých úrovniach - centrálnej, regionálnej a odvetvovej štruktúry s národnými a regionálnymi médiami a stále vznikajúcich internetových médií a tlačových agentúr.

V celkovom poradí 18 bod programového vyhlásenia (Uznesenie č. 12 o aktívnej medzinárodnej politiky a účinnej integrácii v rámci Európskeho dialógu) obsahuje priority KNSB v oblasti medzinárodných aktivít, ktoré vyplývajú z členstva Bulharska v Európskej únii. Jedná sa tak napríklad o vytvorenie jasného a súdržného systému koordinácie zabezpečovaného KNSB a jeho kľúčovými členmi pri tvorbe a realizácii politík v procesu európskej integrácie a opatrenia na medzinárodnej úrovni medzi kľúčovými aktérmi. Rovnako ako zavedenie a implementácie politík a praktických opatrení na zlepšenie administratívnej kapacity pre úspešnú reprezentáciu KNSB doplnené o zapojenie do medzinárodných štruktúr a členstvo v ETUC.

Za prioritné vo svojich bilaterálnych vzťahoch KNSB považuje:

- (1) zamestnancov členských štátov Európskej únie a Európskeho združenia voľného obchodu,
- (2) zväzy regiónu Západný Balkán, Moldavsko a Turecko),
- (3) niektoré zväzy z blízkych krajín, konkrétne: Ukrajina, Gruzínsko, Arménsko a partnerských krajín Európskej únie zo Stredomoria,
- KNSB rovnako ale preferuje udržiavanie zabehnutých pracovných kontaktov s odbormi v iných krajinách - USA, Rusko, Čína a ďalšie.

V poslednom bode (Uznesenie č. 13 o rovných príležitostiach, prevencii diskriminácie a práce so špecifickými skupinami) programového vyhlásenia sa KNSB venuje otázke genderovej problematiky a diskriminácie. Aj keď považuje vývoj v posledných rokoch ako krok

dobrým smerom, ktorý priniesol pozitívne zmeny, i naďalej si je vedomý a zasadzuje sa za pokračovanie a prehlbovanie politiky ochrany rovných práv a príležitostí, ako prevencie voči diskriminácii na základe pohlavia, veku, rodinného stavu, náboženskú či politickú príslušnosť, rasu, národnosť, štátnu príslušnosť, zdravotné postihnutie, sexuálna orientácia, členstvo v odborových organizáciách a ďalšie. V nadväznosti na čo chce rozvíjať svoju vlastnú politiku v oblasti migrácie – v oboch smeroch, tzn. Bulhari pracujúci v zahraničí i prisťahovalci z iných krajín, ktorí sa chcú usadiť a pracovať v Bulharsku.

4. Vyhodnotenie komparácie

Z hľadiska porovnávania nami vybraných krajín môžeme identifikovať akúsi historickú paralelu (ktorú sme naznačili už v teoretickej časti), ktorá sa dotýka najmä tendencie roztrieštenia samotných odborov a poklesu ich členstva v posledných rokoch. Proaktívny postoj odborov v Bulharsku spolu s včasne zavedenou spoluprácou dvoch národných odborových centrál umožnil udržiavať hranicu kritického členstva pod kontrolou a zachovať tak ich akcieschopnosť. O českom odborovom hnutí si dovolíme tvrdiť, že sa nachádza v procese reštrukturalizácie, s postupne zlepšujúcou sa spoluprácou medzi starými a novými organizáciami. Navyše vzhľadom na stálu relatívne vysokú úroveň odborového združovania a možno aj učenia sa od susedných krajín, majú odbory v Českej republike šancu na zachovanie a rozšírenie ich mobilizačného potenciálu počas prebiehajúcich bolestivých reforiem.

Na bazálnej úrovni majú obe krajiny spoločné, že národná tripartitná spolupráca predstavuje hlavnú inštitúciu pre reguláciu pracovnoprávnych vzťahov, i keď jej fungovanie zostáva vo väčšine prípadov len formálne - jej tematické pokrytie je všeobecne nízke, vynecháva veľké sektory neorganizovaných zamestnancov a zamestnávateľov apod.

Spoločnou slabinou Českej republiky a Bulharska je absencia odborov v „novom“ súkromnom sektore, rovnako ako aj na úrovni malých a stredných podnikov. Kľúč k úspechu v týchto oblastiach sa zatiaľ nenašiel vzhľadom k nedostatku skúseností (vrátane medzinárodných skúseností) na jednej strane a podcenenie problému na strane druhej. Pre zachovanie ich postavenia vo verejnom sektore, odborové zväzy sa zmierili s procesom deunionizácie a úbytkom pracovných vzťahov a sociálnych práv zamestnancov v neformálnej ekonomike.

Dnes hovoríme v prípade odborových organizácií a ich centrál o rozvoji nových stratégií (plánovania i samotných činností). Tie musia byť založené na silnej organizačnej jednotke, ktorá kombinuje rôzne metódy mobilizácie a náboru v rôznych neorganizovaných odvetviach s hlavným zameraním na malé a stredné podniky. Nové trhové hospodárstvo je dominujúce malými a strednými podnikmi – ktoré sú roztrieštené, rôznorodé a často menej sta-

bilné pre mobilizáciu. Organizačné metódy si preto nie je možné požičať ani z verejného sektora, ani z nadnárodných spoločností. Možno unionizácia prostredníctvom partnerstva s vlastníkmi a podnikateľmi by mohla byť reálnejšou metódou v tejto oblasti. Zamestnávatelia v malých a stredných podnikoch často potrebujú podporu na národnej a medzinárodnej úrovni, najmä v oblasti odborných znalostí a prístupu k informáciám, právnych predpisov a médií. Národné a odvetvové odbory môžu byť dobrými partnermi v tomto smere, vzhľadom na ich zázemie a skúseností získaných v priebehu transformácie.

Čo sa samotného porovnania programových dokumentov českej a bulharskej odborovej centrály týka, na prvý pohľad je zreteľný vplyv finančnej a hospodárskej krízy, ktorý rovnako ako proces globalizácie a európskej integrácie prestupuje celým obsahom oboch dokumentov. Obidve programové vyhlásenia sa vyjadrujú k približne rovnakým tematickým okruhom, každé však prichádza s vlastnou historickou skúsenosťou (aj keď podobnou) a je ovplyvnené svojou politickou kultúrou. To nám dovoľuje porovnanie na niekoľkých úrovniach, mzdovej politiky, dôchodkovej politiky, prístupu k pracovnému trhu, programov celoživotného vzdelávania a vzdelávania svojich členov, postoji k európskemu sociálnemu modelu, programovaniu medzinárodných aktivít a naplánovanou konsolidáciou fungovania samotnej odborovej centrály.

Čo sa mzdovej politiky týka, v Českej republike je prioritou spravodlivé rozdeľovanie miezd a platov, ktoré tak slúži k posilňovaniu kúpnej sily. V rámci toho je potrebné pokračovať v dojednávaní medziročného rastu miezd v rámci kolektívneho vyjednávania a podporovať integráciu komplexných pravidiel odmeňovania zamestnancov do kolektívnych zmlúv.

Rovnako ako ČMKOS, tak sa aj KNSB vo svojom programovom vyhlásení vyjadruje k mzdovej politike, avšak v rámci využiteľných nástrojov berie do úvahy aj napríklad zlepšenie pomeru medzi minimálnym dôchodkovým vekom a minimálnou mzdou, dôležitosť motivačných programov a systémov odmeňovania, zákaz diskriminácie a zdôrazňuje aj znižovanie rozdielov v odmeňovaní medzi mužmi a ženami na rovnakých alebo simultánnych pracovných pozíciách.

V obidvoch krajinách je mzdová politika starostlivo monitorovaná MMF. Najmä však v Bulharsku, kde odbory museli brániť minimálnu mzdu na každoročnej báze a to ako pred, tak aj po zavedení menovej rady. Posledný prípad je známy z konca roku 2004, keď MMF otvorene nesúhlasil s nárastom minimálnej mzdy zo 60 EUR na 75 EUR za mesiac, považujúc to za hrozbu inflácie a platobnej bilancie. Bulharská vláda tak aj cez nesúhlas sociálnych partnerov bola schopná udržať zvýšenie minimálnej mzdy na minime.

Ďalšia úroveň komparácie medzi Českou republikou a Bulharskom sa dotýka dôchodkovej politiky. Je to práve oblasť dôchodkových reforiem, v ktorých boli odbory schopné zastať hlavné politické iniciatívy. Výsledky však boli niekedy zmiešané alebo nejednoznačné. V Bulharsku sa KNSB podarilo ovplyvniť politickú diskusiu a podieľať sa na

riadení penzijných fondov (v nových súkromných povinných sporeniach). V programovom dokumente, ale aj všeobecne v rozvojových stratégiách museli vychádzať z istého odkazu alebo dedičstva socializmu v zmysle predčasného odchodu do dôchodku a privilégií určitých skupín pracovníkov. Taktiež museli nájsť nový spôsob ako riešiť problémy penzijných fondov, ktoré vyplynuli zo straty pracovných miest a ekonomickej informatizácie v skorých 90tych rokoch. Pod časovým tlakom, prijali hlavné bulharské odbory privatizáciu - pozíciu, ktorá môže byť čiastočne pripočítaná k absencii informácií o reálnych dlhodobých nákladoch a agresívnej reklame súkromných penzijných fondov. V súčasnosti veľmi nízka úroveň verejných dôchodkových dávok v Bulharsku je bolestivá a nákladná.

Nad oboma krajinami visí momentálne otáznik v podobe postavenia a úlohy súkromných dôchodkových systémov. Všeobecne sa môžeme domnievať, že existuje reálne riziko, že niektoré vlády strednej a východnej Európy príjmu prax súkromného dôchodkového priemyslu, ktorý v sebe automaticky obsahuje nerovný prístup z hľadiska rozdeľovania dôchodkových dávok.

V prípade Českej republiky sa ČMKOS zaviazalo, že nedopustí vyvedenie časti poistného z priebežne financovaného dôchodkového poistenia do súkromných penzijných fondov alebo penzijných spoločností a s ním spojeného prenesenia rizík investovania dôchodkových úspor na občanov.

V oblasti politiky zamestnanosti a ochrany zamestnancov (nami nazvaný tiež ako prístup k pracovnému trhu) boli ohlasy odborových centrál rôzne, najmä v závislosti od stupňa ekonomických reforiem v danej krajine. V období prudkého hospodárskeho poklesu, politika zamestnanosti spočívala na predpoklade, že vysoká miera nezamestnanosti bola nevyhnutná, kvôli neefektívnemu využívaniu pracovnej silyza socializmu a prudkého hospodárskeho poklesu. Tento predpoklad zdieľali aj odbory a ich priority boli preto zamerané na kompenzačné opatrenia a úsilie na reštruktualizáciu vo firmách s cieľom zastaviť masívne straty pracovných miest. Avšak v prostredí úsporných opatrení mali odbory len okrajový vplyv na sociálnu ochranu. Preto podporovali alternatívne opatrenia, ako je zavedenie predčasného odchodu do dôchodku (Bulharsko). Výsledky boli opäť pomerne ambivalentné. Právne predpisy na ochranu zamestnanosti boli výrazne oslabené pokiaľ ide o dobu trvania zmlúv, odstupného, pracovného času, miezd a ďalších špecifík. Výsledky flexibilizácie predpisov na ochranu zamestnanosti boli odlišné v Bulharsku a Českej republike, najmä v dôsledku rozličných sociálnych politík a makroekonomickej súvislosti.

V Bulharsku, kombinácia slabej sociálnej ochrany a vyššej flexibilite trhu práce v kontexte slabého dopytu po pracovnej sile mala za následok veľkú nezamestnanosť, dlhodobú nezamestnanosť a chudobu. V tejto súvislosti sa odbory v Bulharsku snažili brániť vládnym návrhom pre ďalšiu flexibilizáciu pracovného práva, podporovaného Svetovou Bankou, ktoré vyvrcholili v otvorenom konflikte medzi odbormi a vládou v roku 2004. V závere boli časti flexibilizačných opatrení realizované, aj keď to neprinieslo očakávaný rast udržateľných pracovných miest.

S technickou podporou Medzinárodnej organizácie práce hľadali bulharské odbory nový vzorec pre dosiahnutie bezpečného pracovného trhu v danej národnej makroekonomickej súvislosti. Hodnotenie odborov vplyvom flexibilizácie ukazuje, že politika zníženia ochrany zamestnanosti nezlepšila automaticky výsledky na trhu práce, v niektorých prípadoch dokonca vedie k nepriaznivým účinkom na zamestnanosť, pracovné prerozdelenie (najmä u žien) a produktivitu.

Dnes je programové vyhlásenie KNSB v tejto oblasti veľmi strohé. To znamená, že ako prioritu KNSB deklaruje zameriavanie sa na pokračovanie vyvíjania tlaku na prijatie a novelizáciu zákona upravujúceho ústavné právo na štrajk a vôbec združovania zamestnancov odborových organizáciách a výkonu odborových práv ako takých. Ďalšou úlohou je napokon (všeobecne znejúca) ochrana hospodárskych a sociálnych záujmov zamestnancov (naprieč celým hospodárstvom), vrátane štátnych úradníkov a ďalších pracovníkov vo verejnom sektore. Zaujímavosťou však je, že z hľadiska uľahčovania prístupu na trh práce ráta aj s regionalizáciou politiky zamestnanosti.

Obidve krajiny majú v tejto oblasti citeľne spoločnú programovú orientáciu v zmysle iniciatív pre vytváranie nových pracovných miest, zapájanie mladých ľudí (najmä absolventov) do pracovného procesu, vytváranie adekvátnych podmienok pre ďalšie ohrozené skupiny, ako aj podpora malého a stredného podnikania.

S problematikou pracovného trhu úzko súvisí aj otázka celoživotného vzdelávania, ku ktorej sa vyjadrujú obidve programové vyhlásenia. ČMKOS považuje celoživotné vzdelávanie za jeden z kľúčových nástrojov na prekonávanie krízy najmä z hľadiska znižovania nezamestnanosti a podpory budúcej konkurencieschopnosti. KNBS sa zameriava skôr na samotný systém vzdelávania a odbornej prípravy na všetkých úrovniach a vo všetkých (pre centrálu) prioritných oblastiach. Z toho vychádza aj potreba pre KNSB rozširovať fungujúce siete odborníkov s rozšírenými pedagogickými zručnosťami na národnej, regionálnej a odvetvovej úrovni.

Za pozornosť podľa nášho názoru stojí aj porovnanie postojov obidvoch odborových centrál k Európskemu sociálnemu modelu. Pre ČMKOS je Rozvoj európskeho sociálneho modelu a jeho uplatnenie v Českej republike základným prístupom k dobrému fungovaniu spoločnosti a na ochranu občanov pred prepadom do chudoby a zachovania sociálnej súdržnosti. To na seba následne viaže presadzovanie takých hodnôt, akými sú spravodlivosť, rovnosť, ľudská dôstojnosť, spoluúčasť na rozhodovaní, primeranosť sociálnych dávok, dávok v chorobe, finančná udržateľnosť sociálnych systémov a zodpovedajúca miera solidarity pri rozdeľovaní spoločenských prostriedkov. V nadväznosti nato ČMKOS odmieta deštrukciu existujúcich systémov sociálneho a (ako sme uviedli vyššie) dôchodkového poistenia a ich privatizáciu.

KNSB vyslovuje svoj zámer zachovávania ľudskej dôstojnosti, solidarity a spravodlivosti v rámci európskeho sociálneho modelu, pričom podotýka, že si je vedomá niekoľkých problémov, ktoré vo svojom historickom vývoji prekonal. V súčasnosti

je to napríklad rastúca nerovnosť a chudoba, ktorá mala za následok vytvorenie armády „chudobných pracujúcich“ a asymetria v regionálnom hospodárskom rozvoji vedúca k obrovským regionálnym disparitám. Preto medzi jej priority v tejto oblasti patrí principiálne boj proti chudobe a sociálnej exklúzii.

Ďalej z hľadiska zapojenia jednotlivých odborových centrál do medzinárodných aktivít, ČMKOS deklaruje „iba“ svoj pozitívny postoj sily voči medzinárodnej solidarite odborárov, pretože si je vedomá, že bude potrebné čeliť pokusom o oslabenie odborových práv a preto je nevyhnutné spolu s ostatnými členmi Európskej odborovej konfederácie aktívne pôsobiť najmä proti snahám zneužiť krízu na zníženie úrovne sociálnych a pracovných práv v priestore EÚ. Oproti tomu KNBS je vo svojom programe oveľa konkrétnejšia a okrem svojich priorít, ktoré pre ňu vyplývajú z členstva Bulharska v Európskej únii, kladie dôraz aj na zapojenie do medzinárodných štruktúr a členstvo v ETUC. A rovnako vymenováva aj svojich prioritných partnerov napríklad zväzy regiónu Západný Balkán, Moldavsko a Turecko, niektoré zväzy z blízkych krajín, konkrétne Ukrajina, Gruzínsko, Arménsko a partnerských krajín Európskej únie zo Stredomoria, a nezabúda ani na udržiavanie zabehnutých pracovných kontaktov s odbormi v iných krajinách ako je USA, Rusko, Čína a ďalšie.

Ako posledný bod vyhodnotenia komparácie by sme chceli uviesť samotné programové fungovanie odborových centrál a ich priority v rámci projektu vlastnej konsolidácie. Obidve centrály si sú zjavne vedomé vážnosti spoločenskej situácie, s akými sa odborové organizácie všeobecne budú musieť v nadchádzajúcich rokoch vyrovnať. To z dôvodu, že finančná a hospodárska kríza odštartovala mašinériu ekonomicky nepriaznivých vplyvov. Z tohto titulu považuje ČMKOS a odborové zväzy v nej združené za svoju povinnosť zvýšenou informovanosťou kvalifikovane prispieť k zodpovednému riešeniu situácie ako českých zamestnancov, tak na trhu práce celkovo. Za hlavnú prioritu tohto prístupu je považovaná intenzívna obojsmerná komunikácia (členovia odborov - široká verejnosť) spočívajúca v trvalej kampani proti pokusom preniesť dôsledky krízy na zamestnancov. KNSB ide ešte ďalej a spôsob na ochranu vidí vo vývine metód a postupov, ktoré by harmonizovali a posilnili vykonávanie jednotných zásad organizácie, čo by malo prilákať nových členov. Rovnako deklaruje aj svoju snahu o prechod centrály do podoby celo otvorenej organizácie voči verejnosti a médiám. Preto chce prehlbovať kontakty a spoluprácu s organizáciami remeselníkov, družstevných organizácií, poľnohospodárov, profesijných organizácií, študentských združení, spotrebiteľov a pacientov, osoby so zdravotným postihnutím, dôchodcov a ďalších.

Po porovnaní obidvoch programových dokumentov si dovoľujeme domnievať sa, že program KNSB je zasadený do širších intencií, v zmysle že zohľadňuje rovnako aj deficitný stav bulharského zahraničného obchodu, z čoho následne odborová centrála vyvodzuje vlastné úlohy a povinnosti, ktoré je potrebné plniť. Od toho sa odvíja aj celkový akcent na posilňovanie technických a technologických zmien tzn. podporovanie prechodu bulharskej

ekonomiky od konkurencie založenej na zdrojoch ku konkurencieschopnosti vystavanej na technologických inováciách, implementácii národného potenciálu pre inovácie a investície a rastúcej produktivite práce vrátane kvality pracovnej sily, doplnené o znižovanie dlhodobej nezamestnanosti spolu s nevyhnutnou „dvojstrannou" ochranou bulharského trhu práce (z dôvodu nedostatku kvalifikovaných pracovných síl, ako aj potenciálnemu prílivu pracovníkov migrácie zo susedných či menej rozvinutých krajín). Z toho nám logicky vyplýva, že program KNSB berie viacej do úvahy makroekonomické charakteristiky krajiny.

Ďalej kladie oproti ČMKOS väčší doraz na propagáciu demokratických hodnôt a rozvoj občianskej spoločnosti, pričom sa nebraní poukázať na existujúcu mieru korupcie, klientelizmu a kriminality, ako aj nedôveru voči politickým elitám, čo sa premietlo aj do návrhov riešení a iniciatívy odborovej centrály v tejto oblasti.

Domnievame sa, že je rovnako potrebné zdôrazniť, že KNSB sa oproti ČMKOS vo svojom programovom vyhlásení zaoberá aj samotnou kvalitou kolektívneho vyjednávania na všetkých úrovniach a navrhuje aj konkrétne opatrenia, ktoré je potreba pre efektívnejšiu spoluprácu sociálnych parterov podniknúť.

ČMKOS je však oveľa viac konkrétnejšia v návrhoch plánovaných riešení a postupov.

Záver

V moderných demokraciách existujú najrôznejšie záujmy a potreby. Tie bývajú sprostredkovávané skupinami, ktoré môžu mať podobu rozličných spolkov, zväzov, združení, či politických strán sledujúcich rôznorodé záujmy. Procesy sprostredkovania týchto záujmov prebiehajú v rámci politického systému, ktorý na svojom vstupe prijíma požiadavky a podpory okolia, aby ich na výstupe pretváral v rozhodnutí a riešení. Systém sprostredkovania záujmov je teda akýmsi intermediárnym systémom, v ktorom dochádza k artikulácii, manifestácii a agregácii záujmov a ktorý následne prechádza systémom rozhodovania realizovaný parlamentom a vládou.

Ak chceme uvažovať o odboroch, musíme vychádzať z ich principiálneho poňatia, a to ako záujmových - formálnych, majetkových (materiálnych) alebo podporných skupín, ktoré sú jedným z aktérov intermediárneho systému a zároveň sú v moderných demokraciách považované za partnerov politických strán pri tvorbe verejnej politiky (policy-making). Na teoretickej úrovni predpokladáme, že disponujú teda dostatočnou legitimitou, ktorá im umožňuje vstup do rôznych fáz politickej komunikácie a rozhodovania. Z tohto dôvodu sú aj odbory a ich pôsobenie v súčasnej politickej vede často skúmanou oblasťou.

V priebehu 20. storočia sa konštituovali dve význačné teórie, ktorými je možné podoprieť ich pôsobenie v rámci politických systémov. Prvým prístupom je pluralitný model, akceptujúci princíp konfliktu záujmov, ktorý je prirodzenou súčasťou súťaže záujmových skupín. Táto teória tiež predpokladá, že spoločenské záujmy sú rovnocenné, organizovateľné a

že si vzájomne konkurujú a tým aj kontrolujú a navzájom obmedzujú svoju moc. Druhým modelom je kolektívny prístup/korporativistický model, založený na princípe príslušnosti ku konkrétnemu segmentu populácie harmonizujúcej záujmy prostredníctvom korporácií. Podľa tejto koncepcie nie je sprostredkovanie záujmov v moderných demokraciách rovnovážne, pretože záujmy nie sú v rovnakej miere organizovateľné a ani nie sú rovnako konfliktné - je zrejmé, že svoj pôvod v tejto teórii má aj inštitúcia tripartity a pre potreby tejto práce nám teda poslúžila ako teoretický východiskový bod pre skúmania odborových centrál.

Samotnú silu a vplyv odborov v priebehu posledných rokov transformácií nemožno hodnotiť z čisto kvantitatívneho hľadiska. Na jednej strane sa odbory a ich konfederácie obrátili na veľké nezávislé subjekty, ktoré prispievajú k väčšiemu sociálnemu projektu demokratizácie, z ich pozícií ako marginálnych subjektov podľa predchádzajúceho systému. Žiadny iný segment občianskej spoločnosti nemal alebo nemá taký vplyv aj dnes. Odbory tiež bolí kľúčovými hráčmi v zavedení nového inštitucionálneho rámca pracovnoprávnych vzťahov. Vedená dlhodobá vízia o potrebe transformácií, predpokladala veľkú zodpovednosť za bolestivé reformy. Odbory taktiež získali neoceniteľné vedomosti a skúsenosti vo veľmi krátkom čase, a to ako na národnej i medzinárodnej scéne. Na druhej strane museli zaplatiť vysokú cenu za svoju transformáciu - pokles členstva, vnútorné rozpory medzi národnými centrami, finančné obmedzenia a nedostatok odborných znalostí ich približovalo k riziku.

Po niekoľkých rokoch sú odbory znovu na rázcestí. Stretávajú sa s veľkou voľbou: vstúpiť do období obrannej polohy zameranej na prežitie, čo môže ďalej ohroziť ich vplyv úžitkov, začať a presadzovať expanzívnu politiku, ktorá by im mohla umožniť pohybovať sa od fázy formovania sa ako nezávislých demokratických organizácií ku konsolidácií vlastných štruktúr, ktoré im umožnia pustiť sa na silnú mobilizačnú trať.

Situácia odborov je o to náročnejšia, je potreba čeliť rastúcej medzinárodnej konkurencii v dôsledku globalizácie sprevádzanej finančnou a hospodárskou krízou. Európa tak stojí pred zložitým rozhodovaním o miere sociálnej v trhovom systéme, ktorý môže byť v blízkom časovom horizonte ovplyvnený hlbším pochopením nutnosti zmien. K tomu môžu prispieť informácie z ekonomického prostredia, vo vzdialenejšom horizonte potom pravdepodobne aj nástup novej generácie s voľnejším vzťahom k myšlienke solidarity.

Cieľom tejto štúdie preto bolo porovnať programové dokumenty krajín strednej a východnej Európy. Značný dôraz sme kládli na historický kontext a geografické prostredie daných odborových centrál, ako aj aktuálnu situáciu, v ktorých sa dané programové dokumenty formovali. Do úvahy sme brali aj aj determinanty, ako je z časového hľadiska rôzny vstup do Európskej únie, odlišná ekonomická situácia a iný stupeň vývoja občianskej spoločnosti, ktorý sa významne premieta do fungovania odborových centrál ako aj odborov samotných.

Čo sa napokon samotného porovnania programových dokumentov a bulharskej odborovej centrály týka, vplyv finančnej a hospodárskej krízy je citeľný viacej, ako sme povodne predpokladali. Rovnako sa do programu výrazne premietol proces globalizácie a európ-

skej integrácie, ktorý hmatateľne prestupuje celým obsahom oboch dokumentov.

Obidve programové vyhlásenia sa vyjadrujú k približne rovnakým tematickým okruhom, každé však prichádza s vlastnou historickú skúsenosťou (aj keď podobnou) a je ovplyvnené svoju politickou kultúrou. To nám umožnilo porovnanie na niekoľkých úrovniach, mzdovej politiky, dôchodkovej politiky, prístupu k pracovnému trhu, programového celoživotného vzdelávania a vzdelávaním svojich ložísk členov, postoji k európskemu sociálnemu modelu, programovaním medzinárodných aktivít a naplánovanou konsolidáciou fungovaním samotnej odborovej centrály.

Po porovnaní obidvoch programových dokumentov si dovoľujeme domnievať sa, že program KNSB je zasadený do širších intencií, v zmysle že zohľadňuje rovnako aj deficitný stav bulharského zahraničného obchodu, z čoho následne odborová centrála vyvodzuje vlastné úlohy a povinnosti, ktoré je potrebné plniť. Od toho sa odvíja aj celkový akcent na posilňovanie technických a technologických zmien tzn. podporovanie prechodu bulharskej ekonomiky od konkurencie založenej na zdrojoch ku konkurencieschopnosti vystavanej na technologických inováciách, implementácii národného potenciálu pre inovácie a investície a rastúcej produktivite práce vrátane kvality pracovnej sily, doplnené o znižovanie dlhodobej nezamestnanosti spolu s nevyhnutnou „dvojstrannou“ ochranou bulharského trhu práce (z dôvodu nedostatku kvalifikovaných pracovných síl, ako aj potenciálnemu prílivu pracovníkov migrácie zo susedných či menej rozvinutých krajín). Z toho nám logicky vyplýva, že program KNSB berie viacej do úvahy makroekonomické charakteristiky krajiny.

Ďalej kladie oproti ČMKOS väčší doraz na propagáciu demokratických hodnôt a rozvoj občianskej spoločnosti, pričom sa nebraní poukázať na existujúcu mieru korupcie, klientelizmu a kriminality, ako aj nedôveru voči politickým elitám, čo sa premietlo aj do návrhov riešení a iniciatívy odborovej centrály v tejto oblasti.

Domnievame sa, že je rovnako potrebné zdôrazniť, že KNSB sa oproti ČMKOS vo svojom programovom vyhlásení zaoberá aj samotnou kvalitou kolektívneho vyjednávania na všetkých úrovniach a navrhuje aj konkrétne opatrenia, ktoré je potreba pre efektívnejšiu spoluprácu sociálnych parterov podniknúť. ČMKOS je však oveľa viac konkrétnejšia v návrhoch plánovaných riešení a postupov.

Literatúra:

AVDAGIC, S. (2005). State-labour relations in East Central Europe: explaining variations in union effectiveness. Socio-Economic Review, No. 3, 2005. ss. 25-53. Dostupné 15.4.2012. (http://ser.oxfordjournals.org/cgi/content/abstract/3/1/25).

BROKL, L. (1997). Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky. Praha: Socio-

logické nakladatelství (SLON). 1997. 210 s. ISBN 80-85850-48-4.

CÍSAŘ, O. (2008). Politický aktivismus v České republice: sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008.187 s. ISBN 978-80-7325-168-0.

CITUB. (2010). Program and resolutions of congress of VI confederation. CITUB. Dostupné 10.6.2012. (http://www.knsb-bg.org/index.php?option=com_content&view=category&id=167&Itemid=205&lang=en).

COX, T. M., MASON, B. (2000). Interest Groups and the Development of Tripartism in East Central Europe. European Journal of Industrial Relations 6, No. 3, 2000. s. 325-347. Dostupné 25.4.2012. (http://ejd.sagepub.com/cgi/content/abstract/6/3/325).

CROWLEY, S. (2004). Explaining Labor Weakness in Post-Communist Europe: Historical Legacies and Comparative Perspective. East European Politics and Societies 18, No. 3, 2004. ss. 394-429. Dostupné 15.4.2012. (http://eep.sagepub.com/cgi/content/abstract/18/3/394).

FULTON, L. 2011. *Worker representation in Europe*. [online]. Labour Research Department and ETUI. [cit. 2012-05-30]. Dostupné na internete: <http://www.worker-participation.eu/National-Industrial-Relations/Countries/Bulgaria/Trade-Unions>.

FSS MUNI. (2012). Ondřej Císař – Projekty. 2012. Dostupné 31.5.2012. (http://fss.muni.cz/~cisar/projects.html).

DVOŘÁKOVÁ, Z. (2003). Trade unions, works councils and staff involvement in modernising Czech Republic. The Internationl Journal of Public Sector Management, vol. 16, No. 6, 2003. ss. 424-433.

GROSSE, T. G. (2006). New Modes of Governance in New European Union Member States. A report on social dialogue in selected European Union countries. New Modes of Governance Project. European Commission. 2006. ss. 367-388. Dostupné 25.5.2012. (http://www.isp.org.pl/files/11395786350188925001185798746.pdf).

ČMKOS. (2012). Tripartita. Dostupné 15.5.2012. (http://www.cmkos.cz/o-nas/vnejsi-pusobeni/tripartita).

HASSEL, A. (2009). Policies and Politics in Social Pacts in Europe. European Journal of In-

dustrial Relations, Vol. 15, No. 1, 2009. ss. 7-26. Dostupné 25.4.2012. (http://ejd.sagepub.com/cgi/content/abstract/15/1/7).

HRUBÝ, M. (2008). Diagnostika institucionálních procesů - analýza současného organizačního uspořádání - Posilování sociálního dialogu: záverečná správa. Dostupné 31.5.2012. (http://www.cmkos.cz/lidske-zdroje_nove/projekt-esf-2008/1361-3).

KORKUT, U. (2006). Entrenched elitism in Trade Unions in Poland and Romania:An Explanation for the Lack of Unian Strength and Success? Economic and Industrial Democracy, Vol. 27, No. 1, 2006. ss. 67-104. Dostupné 25.4.2012. (http://eid.sagepub.com/cgi/content/abstract/27/1/67).

OST, D. (2009). The Consequences of Postcommunism: Trade Unions in Eastern Europe's Future. East European Politics and Societies. Vol. 23, No. 1, 2009. ss. 13-33. Dostupné 30.5.2012. (http://eep.sagepub.com/cgi/content/abstract/23/1/13).

POLLERT, A. (1999). Trade Unionism in Transition in Central and Eastern Europe. European Journal of Industrial Relations 5, No. 2, 1999. sa. 209-234. Dostupné 30.5.2012. (http://ejd.sagepub.com/cgi/content/abstract/5/2/209).

STAFEJOVA, R. (2005). Tripartite Commission, Effectiveness, Legitimacy and Pathologies of Weak States: Case Study Report Lithuania. New Modes of Governance Project. European Commision. 2005. Dostupné 19.4.2012. (http://www.isp.org.pl/files/70847116704903490011857989 45.pdf).